

Arhivele Bistriței

Anul III, Fascicula 1 (9)

Arhivele și cercetarea istorică
în perspectiva Centenariului
Marii Uniri

ARHIVELE BISTRITEI

ANUL III, FASCICULA 1(9)

**ARHIVELE ȘI CERCETAREA ISTORICĂ
ÎN PERSPECTIVA CENTENARULUI
MARII UNIRI**

Seria: *Istorie – Societate – Cultură*

**Apărută cu sprijinul
Asociației Culturale „Alexandru Vaida-Voevod”,
Bistrița**

**Materialele publicate în fasciculă au fost prezentate
la Simpozionul „Arhivele și cercetarea istorică
în perspectiva Centenarului Marii Uniri”,
organizat de Consiliul Județean Bistrița-Năsăud
și Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale**

**ARHIVELE ȘI CERCETAREA ISTORICĂ
ÎN PERSPECTIVA CENTENARULUI
MARII UNIRI**

**COORDONATOR:
MIRCEA GELU BUTA**

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2018

Referenți științifici:

Adrian Onofreiu, doctor în Istorie;

Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale

Lucian Vaida, doctor în Istorie;

Muzeul Grăniceresc Năsăudean, Năsăud

ISBN: 978-606-37-0334-8

ISSN: 2558-8958

ISSN-L: 2558-8958

© 2018 Coordonatorul volumului. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace,
fără acordul coordonatorului, este interzisă și se pedepsește conform
legii.

Redactare: Camelia-Ionela Strungari

Tehnoredactare computerizată: Cristian-Marius Nuna

Universitatea Babeș-Bolyai

Presa Universitară Clujeană

Director: Codruța Săcelean

Str. Hasdeu, nr. 51

400371 Cluj-Napoca, România

Tel./fax: (+40)-264-597.401

E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro

<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

Cuvânt către cititor

În cursul dimineții de joi, 16 noiembrie 2017, în cadrul unei ceremonii organizate la bustul lui Alexandru Vaida-Voevod¹, s-au adunat o mulțime de bistrițeni de toate vârstele, pentru a evoca viața și activitatea unui om, puse în slujba poporului și a țării sale. După intonarea Imnului de Stat al României, Prof. Dr. Mircea Gelu Buta a rostit următoarea alocuțiune:

„Chipul modelat în bronz, în fața căruia ne închinăm azi, este al Dr. Alexandru Vaida-Voevod, cel care în ședința din 18 octombrie 1918, în Parlamentul maghiar, a făcut istorica declarație în care proclama dezlipirea Ardealului de Ungaria. Ulterior, în calitate de Prim-ministru al României unite, în timpul tratativelor de pace de la Paris, avea să dezamorseze criza diplomatică dintre București și Paris, obținând, în final, din partea marilor puteri, garantarea frontierelor României Mari.

Acest mare politician și om de stat român s-a născut în anul 1872 la Olpret, în apropierea orașului Dej. A urmat cursurile Gimnaziului săsesc din Bistrița în perioada 1883–1891, cu o întrerupere de doi ani, când a fost transferat la Liceul Românesc din Brașov.

¹ La inițiativa Asociației Culturale „Alexandru Vaida-Voevod” Bistrița, în ziua de 28 aprilie 2017, a fost dezvelit, la Bistrița, bustul lui Alexandru Vaida-Voevod, lucrare din bronz și piatră a sculptorului Ilarion Voinea din Cluj-Napoca. Evenimentul s-a petrecut în cadrul Seminarului de istorie „Marea Unire a românilor”, organizat la Biblioteca Județeană „George Coșbuc” Bistrița-Năsăud, la care au conferențiat Acad. Ioan-Aurel Pop, Prof. Univ. Ioan Bolovan, Prof. Univ. Liviu Maior, Prof. Univ. Dr. Mircea Gelu Buta, Prof. Univ. Mircea Vaida Voevod – nepotul marelui om politic – și Ionuț Vulpescu, Ministrul Culturii din acea vreme. Lucrările sunt cuprinse în „Arhivele Bistriței”, anul II, fascicula 4 (8), coordonator: Mircea Gelu Buta, apărută în anul 2017 la Editura Presa Universitară Clujeană și editată cu sprijinul Asociației Culturale „Alexandru Vaida-Voevod” Bistrița.

Cu toții cred că sunteți de acord că a sosit momentul să înlăturăm pseudovalorile care ne sunt livrate în felurite moduri și să aducem în fața națiunii pe oamenii care au făcut ceva pentru români și țara locuită de ei.

Este evident că patriotismul a fost, de multe ori, pervertit, banalizat, bagatelizat sau exacerbat, dar asta nu ne dă dreptul să ne hulim țara și valorile ei, pentru că nu poți fi european fără a fi român și, dacă nu crezi în identitatea ta, nu ai niciun respect de la alții. Înțelegând aceasta, francezul nu se rușinează că e francez, englezul că e englez și nici ungurul sau neamțul nu își leapădă apartenența, deși cu ceva timp în urmă, ar fi avut motive să o facă.

Secretul cultivării patriotismului generos și curat, neîndreptat împotriva altor patriotisme, este dat de sinceritatea în credință, iubire, dialog, dreptate și, peste toate, bunătate, însă nicidecum să-ți sacrifici poporul, să sacrifici patrimoniul comunitar și compatrioții, pentru a face pe plac străinului, adică, vorba lui Grigore Alexandrescu, să fii «coadă de topor».

O minte sănătoasă, adică temperată, ghidată de echilibru și cunoaștere, reprezintă «calea împărătească», pe care Sfânta Scriptură ne îndeamnă să umblăm (Deut. 5, 32; 17, 11), fără să uităm însă că asta este țara noastră. Toți ceilalți au venit din alte părți, iar noi, românii, suntem aici și avem datoria să clădim în continuare această țară și să o facem mai frumoasă. Ca să facem lucrul acesta, este însă nevoie să luptăm pentru adevăr, să nu ne fie frică, să ne batem pur și simplu.

Fiind cel mai reprezentativ absolvent al liceului bistrițean, pentru că nimeni n-a reușit să mai ajungă până acum la înalta demnitate de prim-ministru al unui stat, poate chipul lui Alexandru Vaida-Voevod ar trebui imortalizat și inclus printre simbolurile prestigiosului lăcaș de învățământ din orașul nostru”.

Pe sunete de trompetă, membrii Asociației Culturale „Alexandru Vaida-Voevod” Bistrița au depus în fața bustului un superb aranjament floral, purtând imaginea tricolorului. A urmat intonarea Imnului Uniunii Europene, în care versurile lui Schiller, „Slavă ție, stea curată/ Voie

bună pe Pământ / Sol din rai cu Soare sfânt / Vraja ta aduce iară / Pe popor lângă popor / Toți pe lume frați noi suntem / Unde vii ușor în zbor...”, au luminat chipurile oamenilor. Ceremonia s-a încheiat cu o alocuțiune a Prof. Tudorică Răchitan, de la Colegiul Național „Liviu Rebreanu” din Bistrița.

În continuare, doritorii au putut audia conferințele susținute în cadrul Simpozionului „Arhivele și cercetarea istorică în perspectiva Centenarului Marii Uniri”, manifestare organizată de Consiliul Județean Bistrița-Năsăud și Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale. În prima parte a seminarului, au fost prezentate lucrări care s-au referit la rolul și implicarea Arhivelor în consolidarea patrimoniului istoric și cultural al comunităților, cu atenționarea că cea mai importantă funcție rămâne redobândirea și asumarea caracterului științific ca definiție pentru această activitate. O a doua grupă de lucrări a fost reprezentată de cercetări de istorie aplicată, cu referire la viața socială a românilor ardeleni în perioada liberalismului maghiar și percepția lor față de marea conflagrație de la începutul secolului al XX-lea.

Camelia Strungari

Arhivele din județul Bistrița-Năsăud, la 80 de ani. Perspectiva Centenarului Marii Uniri

CORNELIA VLAȘIN*

Depozitare ale mărturiilor trecutului, Arhivele constituie o instituție reprezentativă pentru cultura și civilizația oricărui popor, iar grija manifestată pentru a conserva aceste urme ale istoriei arată nu numai gradul de civilizație și cultură, dar și profunzimea memoriei colective¹.

De altfel, rolul Arhivelor a fost recunoscut și prin adoptarea *Declarației Universale privind Arhivele*, de către UNESCO, la 10 noiembrie 2011, care arată că De altfel, rolul Arhivelor a fost recunoscut și prin adoptarea *Declarației Universale privind Arhivele*, de către UNESCO, la 10 noiembrie 2011, care arată că „*Arhivele reprezintă un patrimoniu unic, de neînlocuit, transmis din generație în generație. Încă din momentul creării lor, Arhivele sunt administrate pentru a-și conserva valoarea și înțelesul... Acestea joacă un rol esențial în dezvoltarea societăților prin apărarea și dezvoltarea drepturilor și a comunității*”. Astfel, statele semnatare, între care și România, recunosc „*rolul unic al Arhivelor ca mărturii autentice a activităților administrative, culturale și intelectuale și ca o reflectare a evoluției societății și nevoia vitală de existență a arhivelor pentru sprijinirea eficienței activităților, răspunderii și transparenței, pentru protejarea drepturilor cetățenești, pentru edificarea memoriei individuale și colective, pentru înțelegerea*

* Cornelia Vlașin, Dr., Șef Serviciu, Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, e-mail: cornelia.vlasin@yahoo.com

¹ Nicolae Bocșan, „Cuvânt către Arhivele Statului din Cluj”, în *Din Istoria Arhivelor Ardelene. 75 de ani de la înființarea Arhivelor Statului Cluj*, Cluj-Napoca, 1995, p. 1.

trecutului și documentarea prezentului, cu scopul de a îndruma acțiunile viitoare”².

Fondate pentru a contribui la susținerea societății pe pământul României întregite, Arhivele au împlinit la nivelul întregii țări, dar mai ales în Transilvania, o funcție culturală, științifică, națională și, deopotrivă, istorică, desăvârșind seria de mari instituții reprezentative pentru orice stat modern, pe care generația Marii Uniri le-a edificat cu devotament și sacrificiu.

Arhivele, prin rolul și competența lor, sunt astfel depozitarele mărturiilor istorice ale marilor înaintași și, deoarece suntem în anul Centenarului, ale Marii Uniri.

În județul Bistrița-Năsăud, Arhivele împlinesc 80 de ani de la înființare. Reușita o datorăm și entuziasmului unor cărturari năsăudeni, ei înșiși colecționari de documente privind istoria arealului geografic al județului, și nu numai, ale căror eforturi au fost încununate prin înființarea *Subdirecției Arhivelor Statului Năsăud*, la 10 noiembrie 1937.

De altfel, în ținutul Bistriței și Năsăudului, grija pentru documente a fost întotdeauna primordială. Să nu uităm că *Arhiva Primăriei Bistrița* constituie unul dintre cele mai importante fonduri documentare ale României, iar Christian Pomarius și Albert Berger, cei doi arhivari ai Bistriței, au fost cei care s-au aplecat asupra prelucrării documentelor și au inventariat numeroase arhive orășenești din Transilvania, sau că, prin apelul la documente, s-a reușit cultivarea identității naționale și redobândirea proprietăților deținute de foștii grăniceri.

Eforturile principale în cei peste 80 de ani de activitate au fost acelea de a aduna, conserva și valorifica bogatul patrimoniu documentar, care pentru județul Bistrița-Năsăud este constituit din peste 6500 m.l. de documente, cel mai vechi document original păstrat datând din anul 1350. Și dacă vorbim de centenar, dacă documentul a fost, este și va

² <http://www.kosson.ro/arhive-si-arhivstica/78-documente/305-declaratia-universala-arhive>

fi mijlocul cel mai veridic care consemnează și fixează evenimentele și pe actanții lor, putem spune că la Bistrița se păstrează unele dintre cele mai importante documente referitoare la Marea Unire, iar cercetarea lor arată că unirea a fost făcută de popor, în beneficiul lui.

Cele mai importante fonduri arhivistice la Arhivele din Bistrița, care păstrează documente referitoare la Unirea din anul 1918, sunt cele ale unor instituții reprezentative: *Administrația Fondurilor Grănicerești*, instituția care a avut un important rol în dezvoltarea intelectualității din zona Năsăudului, *Prefectura județului Năsăud* sau *oficiile parohiale*, punctând aici rolul preoților la nivelul comunităților românești și implicarea acestora în constituirea gărzilor naționale, în coordonarea întregii acțiuni finalizată la Alba-Iulia sau în organizarea instituțională, după Marea Unire.

De asemenea, mărturii importante referitoare la marele eveniment din istoria poporului român le regăsim în fondurile personale și familiale, provenite de la importanți actori, care au jucat un rol determinant în înfăptuirea Unirii, depuse spre păstrare la Arhivele Naționale, dintre care amintim: Pavel Tofan – memorialist al evenimentelor și rol definitoriu în instaurarea administrației românești în toamna 1918, Victor Onișor – participant la Marea Unire, deputat în prima Adunare Constituantă, Iulian Marțian – maior, cercetător, cel care a constituit și coordonat Garda Națională din Năsăud, Iuliu Moisil – colecționar și primul director al Arhivelor din Năsăud, fiu al vicarului Grigore Moisil, cel care a coordonat mișcarea națională și de recuperare a proprietăților grănicerești, Dumitru Nacu – primar al Năsăudului și apoi prefect al județului, Titus Pop – redactor al importantelor ziare din perioada interbelică, Emil Precup – cercetător al zonei. În aceste fonduri găsim corespondență sau mărturii cu sau despre mari personalități ale vremii: Alexandru Vaida-Voevod, Ion I. C. Brătianu, Iuliu Hossu, Victor Moldovan, Solomon Haliță ș.a.

Am enumerat doar câteva fonduri, din marea bogăție a documentelor pe care cu onoare și devoțiune, noi, angajații Arhivelor, le administrăm la nivelul județului Bistrița-Năsăud, încercând și năzuind

că am reușit să îndeplinim crezul celor care au pus bazele instituționale pe aceste meleaguri – *ca să nu se risipească... cum se întâmplă așa de des – cu multe bogății naționale*³.

³ Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud, fond *Filiala Arhivelor Statului Năsăud*, d. 21931, ff. 3–4.

Evaluarea și selecționarea documentelor din Transilvania, în perioada interbelică

CRISTIAN ANIȚA*

După realizarea Marii Uniri, România a fost pusă în fața unei provocări uriașe privind sincronizarea tuturor teritoriilor românești, iar procesul unificării legislative a constituit o problemă larg dezbătută în epocă, care ar fi trebuit să se încheie cu o sinteză a tot ce putea fi preluat bun din legislația provinciilor de până la Unire, dar să cuprindă și ceea ce putea fi comun.

Prima problemă a fost a unirii stilului calendaristic; prin introducerea stilului gregorian, ziua de 1 aprilie a devenit 14 aprilie 1919¹, iar după adoptarea actului fundamental din anul 1923², au apărut legile care trebuiau să pună în practică prevederile constituționale ale noului stat. Astfel, în 25 iunie 1924 s-a promulgat legea pentru organizarea judecătorească³, apoi, importante au fost și reglementările în domeniul învățământului – legea pentru învățământul primar al statului din 26 iulie 1924⁴, legea pentru modificarea legii asupra învățământului secundar și superior din 8 martie 1925⁵, legea asupra învățământului particular

* Cristian Anița, Dr., Arhivele Naționale, București, e-mail: control@arhivelenationale.ro

¹ Decretul-lege nr. 1.053 pentru „Adoptarea calendarului gregorian pe ziua de 1 aprilie 1919”, publicat în „Monitorul Oficial” nr. 270 din 2 martie 1919.

² *Constituțiunea Nouă din 29 martie 1923, Adnotată cu trimiteri la art. Constituției din 1866 și la art. din textul belgian*, în C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi uzuale, Vol. XI-XII, 1922–1926*, București, Ed. Librăriei Alcalay & Co., pp. 1–20.

³ *Ibidem*, pp. 36–116.

⁴ *Ibidem*, pp. 525–566.

⁵ *Ibidem*, pp. 567–581.

din 22 decembrie 1925⁶ și legea pentru organizarea învățământului secundar din 15 mai 1928⁷. Simbolică pentru noul stat a fost și legea pentru ridicarea Scaunului Arhiepiscopal și Mitropolitan al Ungro-Vlahiei, ca Primat al României, la rangul de Scaun Patriarhal din februarie 1925⁸, iar legea de unificare administrativă din 14 iunie 1925⁹ a desăvârșit legislația privind integrarea provinciilor.

Legea privind organizarea Arhivelor Statului din 15 iulie 1925 a urmărit consolidarea unificării administrative prin consfințirea existenței direcțiilor regionale ale Arhivelor Statului de la Cluj (înființată în anul 1920), de la Cernăuți (1924) și de la Chișinău (1925), alături de păstrarea direcției de la Iași, lăsând deschisă posibilitatea înființării și a altor direcții regionale („Când necesitatea va cere, se vor putea înființa direcțiuni și în alte regiuni ale țării¹⁰”). Unificarea legislativă a fost un proces destul de sinuos și cu destule sincope, iar rezultatul final nu a fost întotdeauna pe măsura așteptărilor. Din punct de vedere arhivistic, sistemul de la București, bazat pe o tradiție de 90 de ani comună cu a Iașiului și cu certe influențe franceze și probabil italiene¹¹, dar cu origini rusești prin Regulamentele Organice, trebuia să asimileze Arhivele Basarabiei, care erau organizate după principiile rusești pentru guberniile imperiului, și Arhivele Transilvaniei, Banatului și Bucovinei, care erau organizate după principiile Europei Centrale, impuse de arhivistica prusacă și reglementările austriece, pentru Banat și apoi pentru Bucovina și cu filtrul maghiar, pentru Transilvania. Pe lângă aceasta, trebuie să spunem și faptul că o bună parte a arhivelor administrației a fost luată la Budapesta, Viena sau Moscova, unele fiind returnate, iar altele ne-revenind pe teritoriul pe care au fost create nici până astăzi.

⁶ *Ibidem*, pp. 582–596.

⁷ *Idem*, *Vol. XV–XVI, 1926–1929*, pp. 1064–1094.

⁸ *Idem*, *Vol. XIII–XIV, 1922–1926*, pp. 1006–1007.

⁹ *Idem*, *Vol. XI–XII, 1922–1926*, pp. 338–403.

¹⁰ Art. 5 din Legea privind organizarea Arhivelor Statului, *Idem*, *Vol. XIII–XIV, 1922–1926*, p. 1078; textul legii, la pp. 1078–1082.

¹¹ Bogdan Florin Popovici, „Arhiva «totală»: o experiență românească. Incursiune în istoria conceptului de Fond Arhivistic Național”, în „Revista Arhivelor”, București, LXXXV (2008), nr. 1, p. 25.

O ilustrare a neînțelegerilor inițiale o găsim în corespondența Subsecretariatului de Stat de pe lângă Ministerul de Interne, care în anul 1921 solicita ca toate autoritățile publice din provinciile reunite să transmită Direcției Generale a Arhivelor Statului din București opisul actelor mai vechi de 30 ani, „pentru a se face alegerea celor ce urmează a se depune spre păstrare în Arhivele Statului”¹². Răspunsul a fost că această sarcină era imposibilă pentru acele zone unde arhivele au fost organizate pe bază de registratură. Autoritatea centrală a revenit, solicitând registrele pentru a putea face alegerea documentelor de o importanță mai mare, iar răspunsul a fost de asemenea negativ, întrucât administrațiile locale au motivat că acestea sunt necesare în continuare pentru rezolvarea lucrărilor și clasarea documentelor. În final, soluția adoptată după consultarea Arhivelor Statului a fost de a revoca ordinele inițiale și, până la votarea legii privind organizarea Arhivelor la nivel regional/provincial și înființarea efectivă a acestora, să se renunțe la înaintarea de opise și registre, dar să se ia toate măsurile ca, până la reglementarea problemei, să nu se scoată nimic din arhivă, mai ales prin vânzare de maculatură.

„Aducându-vă aceasta la cunoștință, vă rugăm a dispune de urgență, ca absolut nimic să nu se înstrăineze din arhivele de pe teritoriile Dvs. fie acele arhive de orice natură, ci să se păstreze toate intact și neatinse până ce se vor lua măsurile cuvenite pentru *selectarea* (s.n.) acestor arhive. Întrucât însă împrejurările ar pretinde că oarecare selecție să se facă necondiționat și fără amânare – se preciza în adresa forului de conducere al arhivelor – sunteți rugat a vă adresa în acest caz Direcțiunii Generale a Arhivelor din București, de unde veți primi directivele necesare”¹³.

În primii ani după război, s-au constituit comisii ale Arhivelor Statului în cele trei provincii, care au încercat să identifice documente create de fostele administrații și de alte entități, să asigure spații pentru

¹² Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond *Direcția Generală a Arhivelor Statului*, d. 6/1922, f. 29, copie (în continuare, ANIC, fond *DGAS...d...f*).

¹³ *Ibidem*, f. 29/v.

viitoare arhive regionale și să asigure tranziția spre o practică arhivistică unitară. Între multele probleme de după război, documentele epocii ne arată preocuparea pentru a evalua valoarea istorică a documentelor identificate și predarea lor la noile instituții de arhivă, relații despre distrugerii de documente, relațiile cu foștii deținători sau cu noile instituții administrative românești.

Prin urmare, în Transilvania situația se prezenta diferit față de Basarabia, dar și față de Bucovina, întrucât nu a existat o arhivă a statului organizată pentru această zonă, toate documentele concentrându-se la Budapesta, odată cu înființarea Arhivelor Naționale ale Ungariei în anul 1875. Dar chiar și în lipsa unei instituții de stat, existau arhive bine organizate la instituții publice și private, iar Arhiva orașului Sibiu și a Universității Săsești devenea în 1876 prima arhivă publică din Transilvania, organizată pe principii moderne¹⁴ de arhivarul Franz Zimmermann¹⁵.

¹⁴ Ioan Drăgan, *Un loc al memoriei: Arhivele Naționale Cluj. 1920–2010*, Editura CA Publishing, Cluj-Napoca, 2010, p. 10.

¹⁵ Franz Josef Zimmermann (n. 9.09.1850, Sibiu – m. 27.01.1935, Linz) a fost legat de organizarea, la Sibiu, a Arhivei Națiunii Săsești din Transilvania și editarea primelor trei volume din colecția/seria, rămasă de referință, a documentelor medievale privind istoria germanilor din acest spațiu, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (Hermannstadt, 1892, 1897 și 1902). A frecventat între anii 1873–1875 Institutul Austriac de cercetări Istorice din Viena, una dintre cele mai prestigioase școli pentru studierea științelor auxiliare ale istoriei. Între anii 1875–1908 a fost arhivar al Arhivei Națiunii Săsești, pe care a constituit-o și organizat pe criterii moderne, calitate care i-a favorizat contactul cu numeroase surse istorice, a căror editare a inițiat-o, pe baza normelor specifice vremii, fie în reviste de specialitate, precum „Korrespondenzblatt” și „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, fie în volume de sine stătătoare, oferind istoricilor „materia primă” atât de necesară reconstituirii trecutului; inclusiv Nicolae Iorga i-a folosit lucrările. A părăsit Sibiu în urma unor neînțelegeri cu oficialitățile orașului privind achiziționarea unor documente și s-a stabilit în Austria, la Linz, unde a mai funcționat până la pensionare, în cadrul arhivei locale, îndreptându-și preocupările îndeosebi spre istoria protestantismului austriac. Vezi http://www.historica-cluj.ro/anuare/AnuarHistorica2014/26_2.pdf și Konrad Gündisch, *Franz Zimmermann. Der-anti teutsch*, în „Siebenbuergerische Zeitung”, nr. din 5.02.2010 (ed. electronică) la: https://www.siebenbuerger.de/zeitung/artikel/kultur/9690-franz-zimmermann-der-anti_teutsch.html, accesat la data de 30.08.2016.

Arhivele Statului de la Cluj au fost înființate în anul 1920, ca urmare a hotărârii Consiliului Dirigent și a susținerii lui Dimitrie Onciul, cu scopul declarat de a prelua colecțiile de arhivă ale Muzeului Ardelean, documentele administrației din Transilvania aflate la Budapesta și Viena și documentele mai vechi de 30 de ani, conform reglementărilor existente în România, pe care le dețineau instituțiile din județele Transilvaniei și Banatului. Asupra datei precise a înființării nu insistăm¹⁶, doar facem precizarea că într-o adresă a Ministerului Instrucțiunii și Cultelor, Secretariatul General Cluj către Arhivele Statului din București se făcea referire la faptul că la întrunirea „Consiliului Dirigent în ședința de la 14 Martie 1920 s-a hotărât înființarea la Cluj a Arhivelor Statului, care să cuprindă materialul istoric privitor la trecutul românilor din Transilvania și părțile ungurești. Director al acestor arhive a fost numit dl. Dr. Zenovie Pâclișanu¹⁷, care și-a ocupat oficiul de la 1 Aprilie a.c.”¹⁸.

¹⁶ Vezi trimiterile făcute de Ioan Drăgan, *op. cit.*, p. 15. (cu precăderea nota de subsol 8).

¹⁷ Zenovie Pâclișanu (n. 01.05.1886, Straja, județul Alba – 31.10.1957, București). Absolvent al liceului românesc din Blaj (1906), a făcut studii teologice la Budapesta (1906–1910), încununat cu un doctorat în teologie la Viena (1914). Între timp, în anul 1913, a efectuat o călătorie de studii în Elveția, Franța și Germania și a început să publice articole de istorie. La 29 februarie 1916 a fost numit director al Bibliotecii Centrale Arhidiecezane și predicator (preot) al Bisericii Catedrale, iar în același an, și profesor suplinitor la Academia Teologică din Blaj, posturi pe care le-a ocupat până în anul 1919. Tot în anul 1916 a fost arestat de autoritățile maghiare, sub învinuirea de spionaj în favoarea României. Acțiunea sa în slujba idealului național al unirii politice a tuturor românilor s-a materializat în anul 1918, printr-o intensă implicare în evenimentele care au premers actul de la 1 Decembrie 1918. Pentru activitatea sa din preajma și de după unire, a fost decorat, în anul 1932, cu Ordinul „Regele Ferdinand I”. Numit de Consiliul Dirigent în funcția de director al Direcției Arhivelor Statului pentru Transilvania, pe data de 1 aprilie 1920, după câteva zile a fost detașat ca director la Resortul Cultelor din Cluj, unde a rămas până către sfârșitul anului 1920. La data de 5 iunie 1919, a fost ales membru corespondent al Academiei Române, în secțiunea istorică. Ca urmare a lichidării serviciilor fostului Consiliu Dirigent al Transilvaniei, a fost mutat la București, în luna septembrie 1920, ca inspector general al cultelor catolice, reformate și necreștine în Ministerul Cultelor și Artelor. Ca director general (din aprilie 1923) al Cultelor Minoritare din Ministerul Cultelor, a participat la tratativele în vederea încheierii Concordatului cu Statul Vatican. În anii 1942–1944, director al Direcțiunii de Studii și Documentare din Ministerul Propagandei Naționale și concomitent, ca director de secție la Institutul de Istorie Națională din București. La 1 august 1944, a fost transferat, cu direcția pe

Ca și în celelalte provincii, s-a înființat, în decembrie 1921, Comisia pentru organizarea Arhivelor Statului din Transilvania, care a funcționat până în primăvara anului 1923, când președintele Alexandru Lapedatu a fost numit director general la București și nu a mai fost numit un alt președinte. Prima ședință a Comisieia a avut loc la 18 ianuarie 1922, iar problema centrală a fost cea a localului pentru Arhive. Hotărârea a fost ca „Lăpedatu și Dragomir să viziteze mai multe localuri care ar fi disponibile, intervenind la autorități, iar dacă nu s-ar găsi, să se ceară autorizația de a se cumpăra o casă potrivită, pentru a depozita în mod provizoriu materialul de arhive. Casa s-ar plăti din fondul bugetar al anului acestuia, iar în caz, că această sumă nu ar fi suficientă, Ministerul să acorde un credit special în acest scop”. Gândind pentru viitor, Președintele comisiei Lapedatu a intervenit în dezbateri susținând ideea că era necesară construirea „unei clădiri speciale pe seama arhivelor din Transilvania, pentru a cărei construcție crede, că e nevoie, ca comisia (sic!) să intervină de cu vreme la Minister, spre a obține mijloacele necesare, deoarece în tot orașul nu există nicio clădire potrivită a deveni local permanent al arhivelor, care după cum se prevede, vor lua o dezvoltare foarte mare”¹⁹.

care o conducea, la Ministerul Afacerilor Străine. La 5 februarie 1945, a fost numit membru al Comisiunii pentru studiul materialului și pregătirea documentelor în vederea Conferinței de Pace și trimis consilier tehnic la lucrările Conferinței de Pace de la Paris, ca membru în Comisia politico-juridică. În anul 1947, printr-o decizie a ministrului de Externe, Gh. Tătărescu a fost îndepărtat din Ministerul Afacerilor Străine împreună cu o serie de diplomați considerați indezirabili de către regim. Arestat în decembrie 1949 și înțemnițat până în 1953, din nou arestat în aprilie 1957. După ce, la 26 octombrie 1957, a semnat formularul de recurs împotriva sentinței, patru zile mai târziu, la 31 octombrie 1957, a încetat din viață, în arestul "A" al M.A.I. Vezi Claudiu Secașiu, „Istoricul Zenovie Păclișanu în închisorile comuniste (1949–1953; 1957): Documente Inedite”, în „Buletinul Cercurilor Științifice Studentești. Arheologie, Muzeologie, Istorie”, nr. 5/1999, p. 221–234, la http://diam.uab.ro/istorie.uab.ro/publicatii/colectia_bcss/bcss_5/28_secasiu.pdf, accesat la data de 28.08.2016 și la Arhivele Naționale Cluj, Fondul personal *Păclișanu Zenovie*.

¹⁸ ANIC, fond *DGAS*, dos. 9/1920, f. 1.

¹⁹ *Ibidem*, f. 2.

Cu prilejul celei de a doua ședințe, din 11 octombrie 1922, președintele a pus din nou în discuție chestia localului Arhivei, „arătând demersurile ce a făcut pentru ducerea la îndeplinire a hotărârilor luate în această privință de Comisiune în prima sa ședință de la 18 Ianuarie 1922”. Fără a renunța la planul construirii unui local propriu al Arhivei la Cluj, „Comisiunea roagă pe Președinte să stăruiască la autoritățile de drept ca până la clădirea unui asemenea local să se cumpere o casă la Cluj în care să se instaleze în mod provizoriu arhivele”. Totodată, se solicita prefectului județului să pună la dispoziție în localul Prefecturii câteva camere pentru instalarea unui birou al Arhivelor și „pentru depozitarea materialelor ce vor trebui aduse neapărat la Cluj”²⁰.

Tot în aceeași ședință s-a discutat și despre însărcinările pe care trebuia să le primească noul director al Arhivelor Statului Cluj, întrucât Ministerul Instrucțiunii, Direcțiunea Învățământului Secundar și Superior anunța Arhivele Statului din București că „a aprobat numirea D-lui Ștefan Meteș²¹, membru corespondent al Academiei Române (secția istorică) în postul de Director al Arhivelor Statului din Cluj”:

²⁰ *Ibidem*, f. 8.

²¹ Ștefan Meteș (n. 27.12.1886/8.01.1887, Geomal, Alba – d. 30.06.1977, Cluj-Napoca). Preot și istoric. A urmat studiile la Liceul „Andrei Șaguna” din Brașov (1901-1909), Institutele teologice din Arad, Sibiu și Caransebeș (1909-1912) și la Universitatea din București – Facultatea de Litere și Filosofie (1912-1914), unde a studiat istoria avându-i ca profesori pe Nicolae Iorga și pe Dimitrie Onciul. Învățător în Geomal (1914-1916), apoi învățător și preot paroh în Boholt, Hunedoara (1916-1922). În această perioadă, a editat la Tipografia Diecezană de la Arad, în anul 1918, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria până la 1698*, reeditată la Sibiu, în anul 1935. La data de 1 decembrie 1918, împreună cu trimișii satului Geomal, a participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. A fost ales deputat în Parlamentul României în perioada anilor 1919–1922, remarcându-se prin intervențiile privind îmbunătățirea situației materiale a minerilor din Munții Apuseni. În anul 1919, a fost ales membru corespondent al Academiei Române, care i-a premiat o serie de lucrări istorice. În perioada anilor școlari 1921–1922, Ștefan Meteș a studiat și la Universitatea din Paris. În situația deosebit de grea de după război, la data de 1.10.1922, a acceptat funcția de director al Arhivelor Statului din Transilvania, fiind considerat „părintele” Arhivelor Statului transilvăne de la Cluj, unde a funcționat până la pensionarea sa, în anul 1947. După pensionare, a mai funcționat un an și șase luni, voluntar, până la numirea noului director. În această perioadă, a desfășurat o activitate deosebit de vastă și importantă, iar datorită rezultatelor

„Președintele aduce la cunoștința Comisiunii numirea din partea Ministerului a D-lui Ștefan Meteș ca director al Arhivei Statului din Cluj și roagă Comisiunea ca, potrivit recomandări D-lui Director General al Arhivelor Statului – precizează documentul – să determine lucrarea ce are a face deocamdată D-l. Meteș în vederea organizării arhivelor din Transilvania. Comisiunea... dezbătând mai deaproape chestiunea e de părere ca D-l. Meteș să cerceteze personal starea în care se găsesc arhivele publice din Transilvania și să înainteze Comisiunii un memoriu asupra lor făcând propuneri concrete ce privește îndeosebi măsurile necesare pentru buna lor păstrare, eventual a transportării lor la Cluj”.

Că era necesară o prezență cât mai activă a arhivelor în teritoriu se constata din relatările presei vremii²² despre distrugeri de documente prezentate drept „barbariile unificării”, acestea consemnând că „se scoate la mezat, ca hârtie de maculatură, arhiva camerală care cuprinde toate documentele privitoare la administrarea civilă și militară a Banatului Timișan pe 200 de ani în urmă. Această vânzare se face în continuare, după arderea arhivei fostului Regiment 64 Inf. din Orăștia și după vânzarea cărților fonduare de la Turda ca hârtie de ambalaj”²³. În lipsa unei organizări temeinice în teritoriu, Arhivele Statului au făcut cunoscute aceste aspecte atât Ministerului de Interne, cât și Secretariatului General al Transilvaniei din Ministerul de Interne, rugând să se dispună de urgență ca să „se oprească orice vânzare sau

obținute, a fost apreciat ca o personalitate importantă în cultura și istoria neamului românesc. În Guvernul Iorga, numit la 18 aprilie 1931, a fost numit în funcțiunea de prefect al județului Târnava Mică, apoi a fost promovat subsecretar de stat pe lângă Departamentul Internelor. Începând cu data de 14 ianuarie 1942, a fost detașat la Ministerul Instrucțiunii Cultelor și al Artelor și a fost însărcinat cu organizarea bibliotecilor, arhivelor și a muzeelor statului român. Pentru activitatea și rezultatele obținute, i s-a acordat titlul de Membru al „Ordinului Coroana României în Gradul de Comandor”. La data de 6 mai 1950, a fost arestat și reținut până la data de 6 iulie 1955 (cinci ani și două luni) când a fost eliberat fără nici o condamnare. A fost reabilitat și în anul 1972, cu prilejul aniversării vârstei de 85 de ani, i s-a conferit „Ordinul Meritul Științific” clasa a I-a. Vezi *Ștefan Meteș la 85 de ani. Studii și documente arhivistice*, Cluj-Napoca, 1977; Liviu Boar, *Arhiviști ardeleni: dicționar biobibliografic*, „Petru Maior” University Press, Târgu-Mureș, 2014, pp. 167–172.

²² „Dacia” nr. 125, din 11 mai 1921, știre preluată și de „Voința” din Cluj.

²³ ANIC, fond DGAS, dos. 7/1921, f. 50.

distrugere de acte ce se găsesc depozitate în arhivele locale din ținuturile alipite și să ni se trimită opisele actelor mai vechi de 30 de ani spre a se face cuvenita alegere a actelor ce urmează să fie depuse spre păstrare în Arhivele Statului”²⁴.

După cum vedem, aceleași semnalări fără finalitate și solicitări nerealiste, întrucât sistemul de organizare era diferit față de Vechiul Regat, iar trimiterea opiselor dosarelor către Direcția Generală a Arhivelor Statului era o utopie, așa cum am mai arătat la început. De aceea, responsabilitatea cea mai mare a căzut pe umerii lui Ștefan Meteș, care a fost mandatat de comisia pentru organizarea Arhivelor Statului să meargă personal în arhivele publice de pe teritoriul Transilvaniei și să constate starea acestora *in situ*.

Primele măsuri referitoare la salvarea unor arhive din Transilvania și evaluarea pentru eventuala preluare la Cluj sunt consemnate în procesul-verbal al ședinței comisiei din 4 aprilie 1923, unde, pe lângă alte chestiuni la ordinea zilei, s-a consemnat intervenția președintelui la Ministerul de Interne „pentru oprirea vânzării arhivei orașului Alba Iulia la particulari, vânzare de care a fost sesizat biroul Comisiunii”, iar Ministerul de Interne „a dat ordin susnumitei primării dispunând sistarea vinderii și readucerea actelor eventual vândute”²⁵. Comisia a hotărât să se ceară lămuriri și Primăriei Alba-Iulia în această problemă. O altă chestiune importantă a fost cea a arhivelor familiilor nobiliare, care trebuiau identificate și salvate. La această ședință fiind pe ordinea de zi sesizarea direcțiunii Liceului „Timotei Cipariu” din Ibașfalău²⁶ privind arhiva aflată în castelul Apaffi, s-a hotărât ca Ștefan Meteș „să meargă la fața locului și să ia toate măsurile pentru adăpostirea într-un loc sigur (de preferat la primărie) a arhivei și pentru o inventariere provizorie a ei”, iar Iulian Marțian²⁷, membru al Comisiei, „roagă să se ia măsuri

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, f. 7.

²⁶ Astăzi orașul Dumbrăveni, județul Sibiu.

²⁷ Iulian Marțian (n. 23.06.1867, Mintiu, Năsăud – m. 26.10.1937, Năsăud) a urmat, între anii 1877–1883, studiile la Liceul Grăniceresc din Năsăud, apoi școala militară

pentru împiedicarea evacuării arhivei familiare (sic!) a familiei Iosika din Cluj (Piața Unirei), singura arhivă de acest gen din Transilvania”.

În ce privește evaluarea și selecționarea materialului, în ședințele comisiei s-a discutat și corespondat cu privire la lipsa experților în acest domeniu și la faptul că mulți din cei care se adresau comisiei, rugau să se solicite autorităților centrale „ca posturile de arhivari să se ocupe de oameni cu o pregătire și experiență în această direcție, lăsându-se pe cât se poate în funcțiune arhivarii vechi, cunoscători”. Și pentru ca șansele păstrării vechilor arhive din Transilvania să crească, aceștia considerau că nu ar mai fi trebuit angajați funcționari care să se ocupe de arhive sau să fie schimbați arhivarii, fără avizul prealabil al Comisiei²⁸.

Lipsa de personal și spații de depozitare făceau, din păcate, ca și arhivele clujene să se macine în același cerc vicios; la acestea s-a adăugat și specificul activității arhivistice, care transforma activități firești pentru arhivele din Vechiul Regat în activități de neînțeles pentru spațiul ardelean, deoarece legea Arhivelor Statului din 1925 a fost bună pentru documentele contemporane ei, dar fără influență asupra vechilor arhive. Această situație s-a perpetuat până astăzi, întrucât există încă

din Sibiu (1883–1887). A trecut în rezervă la cerere în 1904, după care s-a dedicat afacerilor și pasiunii pentru cunoașterea trecutului neamului, pentru a căruia afirmare a militat cu perseverență. Preocupările sale în domeniul istoriei și arheologiei din Ardeal s-au concretizat în studii de specialitate precum *Repertoriul arheologic pentru Ardeal* în limba germană, publicat la Viena în 1909 – ediția în limba română a lucrării „îmbunătățită și adăugată” a fost tipărită la Bistrița în anul 1920 – *Urme din războaiele romanilor cu dacii*, Cluj, 1921. A fost unul din fondatorii Muzeului Grăniceresc Năsăudean. A avut un aport deosebit la înființarea și redactarea „Arhivei Someșene”, unde a publicat, aproape număr de număr, studii și articole de valoare. La propunerea lui Alexandru Lapedatu, în ședința din 27 mai 1933, Academia Română l-a ales membru de onoare. Vezi Cornelia Vlașin, „Iulian Marțian-prețuitor al arhivelor”, în Liviu Boar, *Arhiviști ardeleni: dicționar biobibliografic...*, pp. 150–157; Corneliu Gaiu, „Patrimoniul transilvănean în corespondența lui Iulian Marțian”, în „Revista Bistriței”, nr. XXVI/2012, pp. 113–155, la http://www.academia.edu/4555373/Patrimoniul_transilvănean_în_corespondența_lui_Iulian_Marțian accesat la 31.08.2016 și Colecția personală *Marțian Iulian*, la Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale.

²⁸ ANIC, fond DGAS, dos. 7/1921, f. 7.

arhive în Transilvania fără o descriere adecvată, astfel încât să fie accesibile cercetătorilor²⁹.

Pentru Transilvania, a fost cel mai evident și neadecvarea supra centralismului din vechea Românie, care făcea ca toate instituțiile publice să se adreseze Arhivelor Statului de la București pentru orice problemă arhivistică, chiar și instituțiile cu o tradiție bogată în păstrarea și prelucrarea propriilor arhive din această parte de țară.

Cât de eficientă putea să fie, oare, o evaluare a documentelor făcută din biroul de la București pentru arhiva Primăriei orașului municipal Oradea Mare, care, conștiincioasă, a trimis tabelele cu documentele deținute, iar pe acestea, arhiviștii de la București au „însemnat cu creionul roșu în menționatul tablou actele de sub No. 2, 4, 9, 11, 12, 13 și 14, care prezintă importanță de a fi păstrate”, în condițiile în care, pe lângă faptul că avea un aspect de loterie, nici nu putea fi preluat acel material documentar și, informând primăria că „aceste acte alese de noi, vă rugăm să se aleagă (sic!) și separa de restul actelor din acel tablou și să se păstreze în depozitul arhivei acelei primării până când se vor lua dispozițiuni pentru înființarea unei Arhive a Statului pentru ținutul Ardealului, unde urmează să fie depuse spre conservare”³⁰. Pentru unele instituții mari, deținătoare de arhivă, din orașele transilvane, altele decât Clujul, chiar și o concentrare a tuturor documentelor în capitala Transilvaniei părea de neînțeles.

Cea mai avizată opinie în favoarea acestei descentralizări arhivistice a avut-o Friedrich Teutsch³¹, care în luna aprilie 1925, înaintea apariției

²⁹ Situația s-a schimbat, din fericire, pentru documentele anterioare anului 1600, odată cu proiectul *Digitizarea documentelor medievale din Arhivele Naționale ale României*, implementat de Universitatea din București în parteneriat cu Arhivele Naționale ale României, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca și Arhivele Naționale ale Norvegiei, în perioada decembrie 2014 – octombrie 2016, care a făcut ca documentele din Arhivele Naționale din toate cele trei foste țări românești să fie disponibile pe platforma: www.arhivamedievala.ro dar și pe pagina Arhivelor Naționale: www.arhivelenationale.ro.

³⁰ ANIC, fond *DGAS*, dos. 9/1922, f. 25

³¹ Friedrich Teutsch (n. 16.09.1852, Sighișoara – d. 11.02.1933, Sibiu). Episcop și istoric sas din România, membru de onoare (1919) al Academiei Române. Fiul al lui Georg

Legii Arhivelor Statului, a redactat un memoriu³² către Președinția Consiliului de Miniștri, în calitate de Președinte al Comitetului Societății pentru Științe despre Ardeal în care ruga ca documentul „să fie supus unei cumpăniri binevoitoare”. Argumentația acestuia se întemeia pe faptul că „mica istorie” a fost scrisă de „învățătorii, preoții și medicii comunelor rurale mai departe, profesorii și alți oameni cu cultură literară din orașe, se ocupă cu istoria comunelor urbane și rurale și o expun în monografii”, oferind exemple din toată Transilvania cu lucrări scrise pe baza surselor arhivistice din apropiere și era convins că în urma înființării unor numeroase gimnazii și altele institute de instrucțiune, după 1918, trebuia să apară o înflorire a studiilor istorice mai cu seamă în localitățile, unde se aflau gimnaziile și unde era necesar să apară monografiile foarte prețioase, „însă numai în cazul, când se lasă acestor localități și împrejurimei arhivele”. „De unde să ia preotul, învățătorul, medicul, profesorul timpul și banii – interoga Teutsch – pentru a putea studia actele necesare pentru lucrările sale istorice în depărtatul Cluj?”³³

Din memoriul lui Teutsch se observă că și-a apărut propria arhivă atunci când scria că „arhivele acestor orașe – în parte de școli au

Daniel Teutsch (1817–1893), episcop al bisericii luterane din Transilvania între 1867 și 1893. Studiile primare și secundare le-a urmat mai întâi la Sighișoara și Sibiu, iar mai apoi studiile universitare la Heidelberg, Leipzig și Berlin. Specializat în istorie și teologie, a susținut doctoratul la Heidelberg. S-a reîntors la Sibiu, unde a predat la Colegiul Brukenthal și a fost ales director al colegiului profesorilor din Sibiu. În 1896, a devenit preot la Șura Mare. În 1899, a revenit la Sibiu și a fost numit vicar episcopal, iar în 1899, a fost numit preot paroh al Sibiului. În 1906, a fost ales episcop al Transilvaniei, funcție ce s-a transformat în aceea de episcop al Bisericii Evanghelice de Confesiune Augustană din România în 1927, funcție pe care a deținut-o până la moartea sa. Din 1927, a fost senator de drept al României. A scris lucrări de istorie a sașilor importante, ca biografia lui Brukenthal și a finalizat, în 1932, *Istoria sașilor transilvăneni*, începută de tatăl său, precum și lucrările ce analizau istoria națiunii germane din România. A fost co-fondatorul Societății Istorice de Cercetare. Astăzi, la Sibiu există Centrul de Dialog și Cultură „Friedrich Teutsch” al Bisericii Evanghelice C.A. din România. Vezi <http://www.teutsch.ro/ro/>, <http://www.sibiul.ro/personalitati-sibiene/friedrich-teutsch.html>, <https://ro.wikipedia.org/wiki/Friedrich-Teutsch>.

³² ANIC, fond DGAS, dos. 9/1923, f. 21–26, datat Sibiu, la 18 aprilie 1925.

³³ *Ibidem*, ff. 22–23.

localuri corespunzătoare și personal administrativ corespunzător”, pentru că e greu să credem că nu știa ce se întâmpla cu alte arhive. De altfel, în exemplele pe care le oferea nu arăta nici o arhivă școlară, ci doar arhive ale comunităților săsești, care într-adevăr erau bine organizate: arhivele orașului Brașov „plasate în mod corespunzător într-un bastion vechi și administrate de un arhivar instruit în specialitatea de manipulațiune la arhive”, arhivele orașului Sighișoara păstrate la loc „sigur contra focului și în bună ordine într-un turn de cetate vechi”, arhiva orașenească din Bistrița „se păstrează în palatul județean de acolo, și precum știe lumea literară se administrează în mod conștient”, iar pentru Mediaș, Sebeșul Săsesc, Cohalm, Șeica și Orăștie „încă se va putea face în timpul prezent păstrarea și administrarea corespunzătoare în același mod, precum s-a putut face aceasta timp de multe secole până în prezent”³⁴.

Teutsch propunea ca soluții pentru păstrarea și administrarea arhivelor comunităților încredințarea acestora „reuniunilor de literatură și istorie deja existente, sau celor ce se înființează nou sau muzeelor indigene, de care există deja”, deoarece acestea au apărut ca o reacție împotriva centralismului născut din raționalismul sec. al XIX-lea pe țărâm cultural, iar acestea erau „localuri unde se cultivează iubirea de domiciliu și de patrie și sunt un mijloc de apărare față de comunismul fără domiciliu și fără patrie. Învățătorul, preotul, copiii și adulții comunei vor vizita totdeauna bucuroși aceste muzee și vor arăta cu mândrie străinilor, ce vin în comună, cultura și monumentele lor istorice”. Iar dacă nu se putea în localitatea respectivă, trebuia să se aibă în vedere adăpostirea în arhiva sau muzeul orașului situat mai de aproape, întrucât „comunele rurale stau cu orașele mai apropiate în cea mai strânsă legătură istorică, cel puțin pe teren economic și cultural, adeseori și ce privește administrarea lor”³⁵. În continuare, sublinia că mutarea tuturor arhivelor la Cluj ar însemna o ușurare a muncii cerce-

³⁴ *Ibidem*, f. 24.

³⁵ *Ibidem*, f. 25.

tătorilor de acolo, dar întrebuițarea arhivelor locale intra în sarcina istoricilor locali, care formau majoritatea.

În această ultimă parte a memoriului expunea și câteva considerații arhivistice foarte interesante despre evaluarea documentelor și ce criterii trebuiau folosite pentru aceasta. Se întreba cum puteau fi comparate, ca importanță, în această arhivă centrală „documentele Curții Ardelene și acele Guberniale și de Tezauriat, precum și arhivele de Stat din evul mediu de la Kolozsmonostor³⁶ și Weissenburg (Alba Iulia)” cu documentele „scartate ale arhivelor comunale, în urma faptului că au în mare parte numai însemnare de istorie locală”. Concluzia la care ajungea a fost aceea că fragmentele de arhivă locală erau „un balast greu de biruit pentru arhivele Statului” și nu aveau loc nici într-o clădire nouă, lăsând la o parte faptul că acestea nici nu dețineau la acea dată spații de depozitare atât de generoase.

Ceea ce se putea depune la Cluj ar fi fost mici fragmente din arhivele locale sau „pachete singurate”, ceea ce, în logica sa, se constituia într-o problemă, cu privire la evidența lor și la faptul că nu puteau fi folosite, iar orașele și satele care au depus documentele „în credință că prin transportarea singuraticilor bucăți și pachete ar fi ajuns materialul cel mai prețios în mâini sigure, vor strivi materialul rămas, sau îl vor nimici altfel”. Prin urmare, se întreaba: cine își va asuma alegerea pentru „ce este prețios sau ce se poate nimici?”, întrucât „mii de științe și acte pot avea la explorarea parțială pentru istoria locală și pentru monografia unei localități importanță neînlocuibilă, însă în arhiva centrală ocupă numai locul actelor importante din punctul de vedere al arhivei centrale, și îngreunează claritatea în arhiva centrală. Cine ar putea recomanda o astfel de operă de distrugere?”

Concluzia lui Teutsch arăta că tendința de centralizare a arhivelor „este o idee absolut nenorocită” și mutarea documentelor din acea comunitate „înseamnă atâta: a strica viața lor intelectuală, a le priva de posibilitatea de a cultiva iubirea de domiciliu și de patrie și a slăbi

³⁶ Conventul de la Cluj-Mănăstur, ca loc de adevărire în evul mediu.

prin aceasta rădăcinile vieții”. Prin urmare, solicita Consiliului de Miniștri, în numele Comitetului societății pentru științe despre Ardeal, două lucruri: „Să binevoiți a absta de la centralizarea arhivelor comunale din Ardeal din timpul înainte de anul 1848 în Arhiva de Stat din Cluj și a adăposti documentele localităților mici, în care păstrarea odoarelor arhivale nu ar fi posibilă, în arhiva orașului mai apropiat”³⁷.

Rezistența la centralizare nu a venit doar de la Sibiu, dar acest memoriu a fost cel mai coerent și argumentat arhivistic circumscris temei. De altfel, preocuparea pentru păstrarea documentelor cât mai aproape de comunitatea unde au fost create a existat și în spațiul extracarpatic, chiar dacă nu la modul explicit, dar ce putea să fie altceva prevederea din proiectul de lege a Arhivelor din 1870, în care se menționa înființarea în fiecare județ a câte unui serviciu de arhive numit Arhiva Județului sub autoritatea Comitetului Permanent. Aici ar fi trebuit să se depună, „când nu mai sunt necesare în desfășurarea activității, acele ale tuturor dregătoriilor publice și ale comunelor din județ, alături de cele dobândite prin cumpărare, schimb sau donație”³⁸.

Pentru Transilvania însă, aducem în atenție și alte manifestări ale patriotismului local, dar care au avut logica lor și care, tradusă într-un „bun-simț arhivistic”, ar însemna că în mai multe locuri poți să păstrezi mai mult decât într-unul singur.

Cum Legea Arhivelor Statului din 1925 lăsa deschisă posibilitatea înființării și altor arhive, pe lângă cele menționate expres, majoritatea orașelor importante au încercat să înființeze arhive de stat și unele au reușit, mai devreme sau mai târziu, Timișoara și Năsăud în 1937, Brașov în 1939 și Sibiu în 1945, cu precizarea că în acest din urmă caz, Arhiva Statului de la Cluj a fost refugiată aici în perioada celui de-al Doilea Război Mondial.

O primă solicitare a fost făcută la câteva luni de la apariția legii Arhivelor Statului de către administrația din Târgu-Mureș, care se

³⁷ *Ibidem*, f. 26.

³⁸ *Arhivele Statului 125 ani de activitate*, București, 1957, pp. 200–201.

lăuda cu unele din cele mai vechi și mai importante arhive din Ardeal: „Arhiva orașului, a județului și a familiei Teleki, a Curții de Apel celei mai vechi din Ardeal etc. Arhiva orașului s-a înființat în secolul al XV-lea. Primul document datează de la 1470 timpul domniei regelui Matia. Din acest an, arhiva se dezvoltă treptat, ajungând să fie, astăzi, una dintre cele mai însemnate arhive din Ardeal. Actele, care se află în arhivă, se urcă la 100.000, începând cu anul 1470–1860”³⁹.

Argumentul autorităților locale era că documentele trebuiau făcute accesibile întrucât „acest material interesant zace în arhivele noastre, fără să fie scrutat”, iar menirea arhivelor este de a fi „niște arhive vii, accesibile marelui public”, iar pentru aceasta era nevoie de înființarea „unei arhive centrale cu sediul în orașul nostru și în fruntea căreia arhive să fie puși oameni pricepuți, care să lucreze cu trageră de inimă la aranjarea și cataloghizarea documentelor”. Această arhivă urma să păstreze documentele din toate județele secuiești (Ciuc, Odorhei, Trei Scaune), județul Turda-Arieș, Alba-Inferioară, Sibiu, Făgăraș, Brașov, Bistrița și Mureș⁴⁰, dar ne este greu să credem că cei din Bistrița, Brașov sau Sibiu ar fi fost foarte entuziasmați cu o asemenea formulă.

Primăria propunea rezolvarea rapidă a problemei punând la dispoziție un local pentru arhivă și personalul necesar pentru anul 1926, doar directorul urma să fie plătit din bugetul statului și numit de Arhivele Statului, iar funcționarea arhivei centrale putea începe cu 1 ianuarie 1926⁴¹.

O altă soluție încercată de administrația locală pentru gestionarea arhivei vechi a fost și transferul acesteia în integralitate unor instituții culturale, așa cum rezultă din adresa Prefecturii județului Trei Scaune, prin care solicita Arhivelor Statului de la București aprobarea pentru ca „materialul arhivistic din anii 1850–1875 (Epoca lui Bach, în teritoriul Ardealului)”⁴² ... s-ar putea preda în întregime Muzeului național săcuesc,

³⁹ *Ibidem*, dos. 11/1926, f. 1, datat Târgu-Mureș, la 10 noiembrie 1925.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, dos. 9/1923, f. 52.

⁴² Precizare ușor inexactă a Prefecturii. *Neoabsolutismul* sau epoca Bach, după numele ministrului de Interne baronul Alexander Bach (1813–1893), a cuprins perioada 1849–1860.

din acest oraș, care afirmativ s-ar angaja să-l aranjeze și să-l păstreze intact, punându-le la dispoziția istoricilor noștri oricând, pentru studierea lui”⁴³ întrucât se afla depozitat în pod, după mutarea acestuia dintr-un grajd.

Arhivele au respins soluția transferului către o instituție particulară a actelor și documentelor care erau proprietatea statului și recomandau prefecturii să dea dispozițiile necesare pentru ca materialul menționat să fie trimis Arhivelor Statului din Cluj⁴⁴.

Însă această instituție constata din zi în zi că problema depozitelor care să adăpostească arhivele Transilvaniei părea insurmontabilă, iar Ștefan Meteș, între drumurile obositoare prin teritoriu, pentru a reuși cât de cât să asigure o coerență selecționărilor de arhivă, întocmea rapoarte din ce în ce mai deznădăjduite pentru o clădire a arhivelor, vizita imobile de vânzare, anexa planuri și fotografii fără succes.

Veștile proaste veneau și dinspre arhivele autorităților care continuau distrugerile lor fără control, ceea ce îl făcea pe directorul arhivelor clujene să scrie: „Deși am trimis circulare tuturor prefecturilor și primăriilor din Ardeal referitor la buna îngrijire a arhivelor județene și orașene, și le-am vizitat personal cerând și verbal ocrotirea lor din partea factorilor administrativi, totuși mi se comunică pe cale particulară, că ici coale acte din arhive dispar și se distrug. Nu văd niciun alt mijloc pentru a le salva, decât a le concentra pe toate în localul propriu al Arhivei regionale din Cluj, care încă lipsește”⁴⁵. Acest fapt l-a determinat să solicite insistent Ministerului Instrucțiunii să aloce în bugetul anului 1926 o sumă de 4–5 milioane de lei pentru cumpărarea unui edificiu propriu al Arhivelor Statului din Cluj, „căci altcum nu pot să mai iau nici o răspundere despre soarta arhivelor risipite în toate orașele ardeleni și la discreția unor persoane care nu înțeleg marea lor importanță istorică și națională”⁴⁶.

⁴³ ANIC, fond *DGAS*, dos. 12/1930, f. 5, datat Sf. Gheorghe, la 21 ianuarie 1930.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 10, concept.

⁴⁵ *Ibidem*, dos. 9/1923, f. 52.

⁴⁶ *Ibidem*.

Următorul an, aceeași poveste, directorul arhivelor regionale fără sediu scria din nou: „Arhivele de aici nu pot să mai rămână și eu nu pot să mai iau nici o răspundere pentru imensul material istoric ce dispare zilnic din arhivele orașelor, mai ales că am încunoștiințat de atâtea ori Ministerul despre această pierdere iresponsabilă”⁴⁷. Peste 6 ani, consemnăm o nouă încercare de a da un local convenit arhivelor. De data aceasta, solicitarea s-a înaintat ministrului Ardealului, Emil Hațieganu: „În decurs de 11 ani am intervenit de nenumărate ori; în fiecare an cel puțin două rapoarte am adresat domnului ministru al Instrucțiunii, arătând starea nenorocită a Arhivelor Statului din Transilvania, care se distrug și dispar cu fiecare zi. Am cerut să cumpere o clădire proprie aici, care să adăpostească toate arhivele orașenești și județene din Ardeal. Totdeauna mi s-a spus că nu sunt bani sau se vor lua în bugetul viitor. Evident că nu s-a făcut nimic...”⁴⁸.

Pe lângă acestea, se adăugau și tracasările datorate clădirii unde erau găzduiți directorul și arhiva. Același minister căruia i se adresa Meteș,, pentru a aloca bani în buget pe 1926, pentru o nouă clădire a arhivelor, îl soma chiar în anul 1926 să evacueze imobilul ce îl ocupa provizoriu, pentru a se instala școală profesională de fete. Răspunsul a venit prompt: „...să-mi pună la dispoziție un local propriu pentru Arhivele Statului și atunci mă voi muta, în caz contrar, regret, dar e imposibil să execut cele cuprinse în adresele primite”⁴⁹.

Acestea reprezentau deja continuarea acțiunilor din 1924, când directorul clujean scria directorului general al Arhivelor Statului, după o dispută cu Inspectoratul Școlar Regional Cluj cu privire la clădirea în care funcționau provizoriu arhivele: „Cred că arhiva statului nu e o instituție ambulantă, care în fiecare an se mută, ci trebuie să aibă localul ei propriu, pentru care am stăruit timp de doi ani, de mai multe ori, la d-l. Ministru, dar totul în zadar” și își ruga superiorul ierarhic să facă

⁴⁷ Vezi Ioan Drăgan, op. cit., p. 19, cu precizarea că din cercetările la fața locului rezultă că dosarul citat nu mai are la această dată numărul 958/1927 ci 8/1927.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ ANIC, fond DGAS, dos.11/1926, f. 39

diligențele necesare la ministerul Instrucțiunii „...ca să-mi pună de urgență la dispoziție camerele cerute, că lăzi întregi de documente îmi stau la gară și altele sunt pe drum și n-am unde a le așeza din cauza lipsei de camere”⁵⁰. În mod oarecum ironic, Arhivele din Cluj s-au mutat într-un local potrivit în anul 1937, când s-au înființat Arhivele Statului de la Timișoara și Năsăud, ceea ce teoretic ar fi trebuit să însemne o scădere a presiunii privind preluarea de documente în depozitele clujene și o restrângere a arealului în care arhiviștii clujeni trebuiau să asigure asistența de specialitate instituțiilor publice în vederea efectuării lucrărilor de selecționare.

Referitor la eliminările documentelor din arhivele publice fără avizul arhivelor statului, din documentele consultate privitoare la Transilvania s-a constatat că, în anii de după Primul Război Mondial, instanțele de judecată aveau instituit un sistem de „publicitate” prin care scoteau la licitație arhivele ce considerau că nu le mai fac trebuință, iar cine considera că ar avea nevoie de un act din cele ce se distrugneau trebuia să se adreseze cu o cerere instanței respective într-un termen stabilit. În rare cazuri era invocată și necesitatea de a se pronunța Arhivele Statului asupra documentelor, și atunci la modul în care arhivele trebuiau să facă o cerere în care să scrie ce dosare ar dori să rețină. Dar, din păcate, nu este un exemplu singular când o lege, în speță cea a organizării Arhivelor Statului din 1925, era mai puțin importantă decât dispoziții ale președinților de tribunal sau ordine ale miniștrilor Justiției.

Întrucât acest fenomen devenea îngrijorător, Arhivele Statului de la București au transmis arhivelor din Cluj că primesc din diferite localități din Transilvania și Banat publicațiuni privitoare la selecționarea arhivelor autorităților statului, ceea ce presupunea că și la Cluj se trimiteau „și suntem convinși că le-ați avut totdeauna în vedere și ați luat măsuri ca actele ce prezintă un interes oarecare pentru cunoașterea istoriei noastre să fie ferite de înstrăinare, cu ocazia acestor selecționări și să se înainteze Arhivelor Statului din Cluj”. Se atrăgea atenția asupra

⁵⁰ *Ibidem*, dos. 9/1924, f. 101.

modului cum se prezenta selecționarea și obligativitatea supravegherii acestei operațiuni, pentru a nu fi lăsată numai la aprecierea organelor locale, ci să se facă conform regulamentului Arhivelor Statului și instrucțiunilor trimise de la centru. Se insista pe necesitatea transmiterii unei adrese-circulară tuturor autorităților ce urmau a depune actele la Arhivele Statului din Cluj, în care să se explice cum trebuie să procedeze la selecționarea arhivelor, întrucât „nu este de ajuns ca autoritățile să anunțe numai Direcția Arhivelor din Cluj că au dosare care pot interesa Arhivele Statului, ci să vă trimită liste complete de toate acele dosare și să alegeți pe acele ce necesită să fie păstrate în arhive”⁵¹. Pentru reglementarea activității arhivistice în privința selecționării în toate județele Transilvaniei, Arhivele Statului de la Cluj au transmis prefecturilor o circulară prin care atrăgeau atenția asupra următoarelor aspecte:

„În arhiva județului să nu se facă nici o selecțiune sau înstrăinare de acte fără avizul și aprobarea prealabilă a Direcțiunei Arhivelor Statului din Cluj.

Funcționarii români inconștienți și de naționalitate străină dușmani statului vând pe ascuns acte istorice de cea mai mare importanță din arhivele județelor samsarilor evrei care cutreieră orașele noastre. Vă rugăm să luați cele mai aspre măsuri în contra unor astfel de funcționari nevrednici dacă sunt sub conducerea D-voastră în județ.

Toată arhiva județului care cuprinde acte vechi până la 1870, bine împachetate, să fie transportată la arhivele statului din Cluj pe lângă o listă a dosarelor de acte trimise.

Despre actele de la 1870 până în prezent să ni se trimită o listă în două exemplare ca alegând actele de interes istoric să vă putem comunica care din acte trebuie păstrate și trimise apoi la arhiva centrală din Cluj”⁵².

Pentru ușurarea muncii nou înființatei instituții de la Cluj, în cursul anului 1923, Arhivele Statului au trimis unele norme generale pentru selecționarea arhivelor administrative, judecătorești etc. ale autorităților și instituțiilor de stat, ce urmau a se depune la Arhivele Statului:

⁵¹ *Ibidem*, f. 26.

⁵² *Ibidem*, f. 51; datat Cluj, la 21 aprilie 1924.

- „1. La Arhivele Statului se depun numai acele dosare, care au o vechime de cel puțin 30 de ani. În mod excepțional se pot primi și dosare mai noi, însă nu posterioare datei când s-a îndeplinit Unitatea națională a tuturor românilor.
2. Autoritățile și instituțiile care posedă astfel de dosare, vor face câte o listă în dublu exemplar, în care vor trece conținutul pe scurt al fiecărui dosar; această listă va fi înaintată Direcțiunii regionale a Arhivelor Statului din Cluj.
3. Direcțiunea regională va studia această listă și va însemna pe ambele exemplare – cu creion colorat – dosarele ce crede că merită să fie depuse în Arhivele Statului. Apoi va înainta un exemplar din listă cu indicațiile necesare autorității sau instituției respective, cerând să trimită dosarele însemnate cu creion colorat.
Dosarele care nu merită să fie depuse la Arhivele Statului vor rămâne și mai departe la autoritatea sau instituția respectivă, care va dispune de ele cum va crede de cuviință.
Se atrage atențiunea, ca selecționarea dosarelor să se facă de către însuși Directorul regional, sau în orice caz de către un funcționar competent, ca să nu scape dosare importante.
4. Transportul dosarelor din localitatea respectivă la Arhivele Statului din Cluj se face pe cale oficială, iar cheltuielile cu împachetarea și căratul la poștă sau la gară privesc autoritatea care le expediază.
5. Deoarece dosarele ce se depun la Arhivele Statului din Cluj prezintă o importanță deosebită pentru cunoașterea trecutului nostru, este de cel mai mare interes ca ele să fie selecționate cu îngrijire și transportate în cele mai bune condițiuni”⁵³.

Aceste norme au fost transmise instituțiilor publice din Transilvania de către arhivele din Cluj pentru a le avea în vedere la selecționarea arhivelor proprii. Cu timpul, activitatea de selecționare a început să se desfășoare în mod rațional, iar arhivele din Cluj și-au făcut datoria să transmită regulile de selecționare instituțiilor în funcție de specificul acestora și să asigure, măcar la instituțiile cele mai importante, prezența

⁵³ *Ibidem*, f. 4.

unui arhivist care să supravegheze procesul de eliminare a materialului documentar.

De exemplu, în anul 1929, în urma solicitărilor mai multor judecătoria de ocol și rurale pentru avizul arhivelor în vederea selecționării actelor mai vechi de 30 de ani, li s-a transmis ce genuri de documente să alegă pentru a fi trecute pe lista ce urma să fie înaintată Arhivelor Statului pentru eventuală păstrare permanentă: toate registrele arhivei; statele personale și toate actele care se referă la schimbarea situației personalului; actele și registrele privitoare la alegerile de deputați; procesele de interes public, care privesc biserica, armata și instituțiile de cultură, ziarele și tipografiile; procesele politice sau confesionale; toate actele statistice. Adică, ce numeau într-o formulă unificatoare „...actele și registrele care pot avea un interes public sau istoric. Nu se vor selecționa, în nici un caz, actele de interes național”⁵⁴. Scop greu de atins cu arhivarii instanțelor de judecată, așa că arhiviștii recomandau, în cazul în care nu puteau să participe la selecționare, ca în comisia însărcinată cu această operațiune să fie numită o persoană cu suficiente cunoștințe istorice dintre angajați sau, dacă este posibil, „un profesor secundar de istorie din localitate, ca selecționarea să se poată face în cele mai bune condițiuni”⁵⁵.

Demn de remarcat este că am identificat în dosarele cercetate faptul că unele instituții și-au întocmit planuri privind selecționarea documentelor și îndrumări pentru executarea lucrărilor, respectând riguros regulile stabilite de Arhivele Statului, așa cum este cazul subprefecturii județului Târnava Mare⁵⁶, care a întocmit un *Plan de selecționare și îndrumări pentru executarea lucrărilor* și a avut o intensă corespondență cu Arhivele Statului privind normele de selecționare.

Din nefericire, cazurile de bună practică au fost rare, iar majoritatea instituțiilor publice au încercat să ocolească prevederile legale și să scape cu eforturi minime de arhiva veche, așa cum rezultă din

⁵⁴ Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, fond *Direcția Regională Cluj a Arhivelor Statului*, d. 82/1929, f. 57.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 57/v.

⁵⁶ ANIC, fond *DGAS*, d. 9/1924, ff. 5–7.

corespondența cu Direcția a VIII-a a Regiunii Silvice Sebeș, în care salariații acestei instituții le explicau arhiviștilor de la Cluj că arhiva din timpul „regimului maghiar” nu era constituită pe dosare și pe ani, ceea ce însemna un efort deosebit pentru funcționarii instituției pentru a o ordona și inventaria, pe lângă faptul că „sunt expuși a înghiți praful și microbii ce s-ar fi încuibat în acele dosare vechi care au fost depozitate, în cea mai mare parte, în podul acestei instituții încă de sub regimul maghiar, trebuind să răscolească hârtie de hârtie”.

Prin urmare, propunerea era să nu se mai verifice această arhivă și să se dispună păstrarea doar a dosarelor mai noi de 30 de ani, iar cele mai vechi să fie vândute, „cu atât mai mult cu cât după 30 de ani nu mai poate prezenta nici o importanță nici un act din arhivă, pierzându-se chiar și drepturile de proprietate nereclamate în acest timp”⁵⁷.

Pentru respectivii funcționari, altă valoare decât cea probatorie nu exista și, după cum se vede, nu aveau nici o idee de ce acele documente, care puteau să-i îmbolnăvească, mai trebuiau păstrate, ba mai mult, cercetate bucată cu bucată și transmise către Arhivele Statului. Iar cazul prezentat a fost unul fericit, pentru că a fost contactată autoritatea de stat în această materie – Arhivele Statului din Transilvania, dar în nenumărate cazuri s-au distrus documente fără aviz și fără a se păstra ceva, Arhivele Statului doar constatau, pe de o parte, *post factum*, dispariția unor serii întregi de documente, iar pe de alta, justificări din belșug: război, calamități, documente deja degradate etc.

Chiar în aceste condiții, moștenirea arhivelor transilvane este destul de bogată, aceasta și datorită unor entuziaști care au îndrăznit să creadă în menirea lor, care au evaluat, au selecționat și au adus în depozite arhivaliile purtătoare ale acelor informații pe care se bazează și se va baza mereu orice demers științific serios.

⁵⁷ ANCIJ, *Fondul propriu*, dos. 139/1933, f. 15v., orig.

Arhivele și rostul lor*

ADRIAN ONOFREIU**

Într-o lume dominată de ritmul mereu grăbit al vieții cotidiene și al comunicării rapide prin intermediul internetului, abordarea atitudinală față de o instituție dedicată trecutului pare ușor desuetă. Și totuși... incursiunea în timp oferă nebanuite satisfacții celor dedicați *instituției arhivelor*, fie ei slujitori prin profesia aleasă, fie persoane interesate de cunoașterea trecutului. De aceea, demersul nostru pornește de la momentul Unirii din 1918, corolar al actelor succesive din 27 martie (Basarabia), 28 noiembrie (Bucovina) și 1 decembrie (Transilvania).

În vastul proces de ctitorire legislativă de după Marea Unire, în România întregită, alături de domenii importante ale vieții social-economice, politice, administrative, juridice, s-a înscris și cel referitor la depozitarea și valorificarea memoriei trecutului. Legiferat încă din perioada Regulamentului Organic – pentru Moldova și Țara Românească (1831–1832) – statutul instituției Arhivelor a cunoscut modalități specifice de instituționalizare, începând cu definirea încadrării ca păstrătoare a documentelor statului, până la acela de depozitare a memoriei colective, prin lărgirea ariei tematice asupra întregului documentelor încadrate în Fondul Arhivistic Național.

În baza regulamentului din 1872, principiile care au definit instituția au rămas aceleași, până în anul 1925. Proiectul de organizare instituțională

* Am căutat să descriem *forma exterioară*, statuată în acte normative generale, și mai puțin *conținutul, mijloacele și metodele* de realizare a obiectivelor instituționalizate. Vezi o parte a considerațiilor la Adrian Onofreiu, „Rostul nostru”, în „Anuarul Bărgăuan. Știință, cultură, arte și literatură”, anul VII, nr. 7, 2017, pp. 249–250.

** Adrian Onofreiu, Prof. Dr., Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, email: adrianonofreiu@yahoo.com

din 1924 a sintetizat opiniile directorilor arhivelor din Cluj, Iași și Chișinău și cele ale președinților comisiunilor arhivelor din Chișinău, Iași și Cernăuți. A beneficiat și de expertiza membrilor Comisiei de organizare a Arhivelor Statului din Transilvania, compusă din personalități ale vieții științifice transilvănene, reunite la nou înființata Universitate românească din Cluj: Alexandru Lapedatu, președinte, Constantin Daicoviciu, secretar, Sextil Pușcariu, Ion Lupaș, Silviu Dragomir, Ioan Ursu, membrii, ca și de expertizele unor specialiști ai zonei, precum arhivarul orașului Bistrița, Albert Berger, sau cunoscutul colecționar năsăudean de documente, Iulian Marțian¹.

Aceste concepte au fost concretizate în „Legea pentru organizarea Arhivelor Satului” din 1925. Potrivit actului normativ, Arhivele Statului din România întregită depindeau de Ministerul Instrucțiunii și erau organizate în forma unei Direcții Generale, cu sediul în București și patru direcții regionale, cu reședințele la Iași, Cluj, Chișinău, Cernăuți². Încă de la începuturile moderne, instituția a avut parte de încadrări instituționale subsecvente misiunii sale și importanței pentru păstrarea memoriei poporului român.

Constatăm apoi faptul că atenția legiuitorului a fost îndreptată – după cum vom argumenta în continuare – în principal, asupra documentelor create de instituțiile denumite de noi, generic, de esență *administrativă*. A doua caracteristică a prevederii legii a fost aceea că a fixat *corect* misiunea instituției în procesul de conservare a trecutului, anume, aceea de *a selecționa pentru păstrare* documentele de importanță istorică. De aceea, poate, și atitudinea din reglementările ulterioare față de personalul care participa la această operațiune. Alături de persoane calificate din cadrul instituției, au fost cooptați și cunoscători ai trecutului,

¹ Să ne aducem aminte de activitatea benefică a înaintașilor, între care îi amintim pe Cristian Pomarius, Franz Zimmermann sau, mai aproape de noi, pe invocatul arhivar bistrițean, altruist sprijinitor al cercetărilor lui Nicolae Iorga în arhiva Bistriței, care au realizat cu toții lucruri deosebite din postura de *arhivar*.

² În C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi de unificare, Vol. XIII-XIV, 1922–1926*, pp. 1078–1082.

oameni ai locului, cu expertiză asupra cunoașterii valorii și importanței documentelor.

Drept concluzie pentru perioada de funcționare a instituției în perioada interbelică se impune constatarea lui Ștefan Meteș, cuprinsă în raportul referitor la propuneri asupra regulamentului de funcționare a Arhivelor Statului, din 10 octombrie 1935. După ce preciza că, „nu numai actele mai vechi de 30 de ani, ci nici un act sau alt obiect din arhivele existente nu poate fi distrus sau înstrăinat fără autorizația direcțiunii”, Meteș preciza, peremptoriu, că „interesul Arhivelor Statului e, desigur, ca materialul arhivistic să se păstreze, cât se poate, în întregime, pentru că nimeni nu poate prevedea ce-l va interesa pe cercetătorul viitor din arhivele de acum. Și în acest caz nu este altă soluție decât să aplicăm norma, aproximativă și riscantă: ce credem azi că va interesa istoria de mâine, pornind, cum nici nu se poate altfel, de la: ce ne interesează astăzi din istoria de ieri”³.

Cu atât mai importantă apare strădania și dăruirea intelectualilor zonei Năsăudului, Iulian Marțian, Iuliu Moisil, Virgil Șotropa, Alexa David, fondatorii Muzeului Năsăudean, în anul 1931, când, utilizând inclusiv relațiile de rudenie cu directorul general al instituției (în cazul lui Iuliu Moisil), aceștia au reușit înființarea unei subdirecții la Năsăud, începând cu data de 10 noiembrie 1937⁴.

³ *Crestomație de acte normative și documente privind teoria și practica arhivistică (1862–1974)*, editor, Ana-Felicia Diaconu, Ed. Cetatea de Scaun, Suceava, Târgoviște, 2016, p. 67.

⁴ Decizia nr. 191.198 din 13 noiembrie 1937 a Ministerului Educațiunii Naționale stabilea că: „art. 1. Se înființează pe ziua de 10 noiembrie 1937, o subdirecțiune a Arhivelor statului, cu sediul în orașul Năsăud și care va cuprinde: a) Toate arhivele vechi ale autorităților civile, bisericești și militare ale Statului, județului și comunelor din actualul județ Năsăud; b) Arhiva, biblioteca și obiectele de muzeu ale societății „Muzeul Năsăudului”, din momentul în care vor fi dăruite Statului; c) Arhivele și bibliotecile instituțiilor grănicerești și ale persoanelor particulare din acest județ, care vor fi depuse la această subdirecțiune”; *Colecțiune de legi și regulamente (1 ianuarie 1937 – 31 decembrie 1937) Tomul XV. Partea I B, 1937*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, București, 1938, anexa nr. 119, pp. 1865–1866; Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, fond *Filiala Arhivelor Statului Năsăud*, d. 5/1937, f. 4.

Această realizare a beneficiat de trăsătura generală a arhivelor ardelen, aceea a bogăției documentelor create de instituții importante, din domeniul administrației – primării (Bistrița, Sibiu, Brașov, Alba, Universitatea Săsească), culturii (Muzeul Ardelean, ASTRA), de familii nobiliare, intelectuali marcanti, instituții eclesiastice (Conventul de Cluj-Mănăstur, Mitropolia Ortodoxă – din 1864 – episcopiile greco-catolice) sau de învățământ.

În acest context, și-au definit valoarea documentele create de instituții importante ale zonei actualului județ Bistrița-Năsăud, Primăria orașului Bistrița, Primăria orașului Năsăud, Administrația fondurilor grănicerești năsăudene, Regimentul II român de graniță de la Năsăud, Vicariatul Rodnei, Gimnaziul/Liceul grăniceresc năsăudean⁵.

Deși vitregite de condițiile istorice de la sfârșitul Marelui Război și a celei de a doua conflagrații mondiale, când importante cantități de documente au fost evacuate, în principal, în teritoriul Ungariei, arhivele ardelen au fost, parte, restituite (cazul Primăriei orașului Bistrița), parte, conservate de noul custode, Arhivele statului ungar. Totuși, și în acele condiții vitrege, multe din instituțiile transilvănene au reușit salvarea documentelor create (cazul punctual/local al Primăriei orașului Năsăud).

A urmat tăvălugul transformărilor postbelice. În anul 1951, prin decretul nr. 17 din 27 ianuarie, instituția a fost încadrată Ministerului de Interne⁶, realitate care subzistă și în prezent. De asemenea, a cunoscut diferitele modele organizaționale, influențate de structura administrativă a țării; de aceea, au existat servicii regionale – pentru Transilvania, la Cluj – și filiale (6) – în subordinea acestuia: Năsăud, Bistrița (1953), Dej, Zalău, Aiud și Turda. O întărire a caracterului reglementativ al instituției arhivelor a fost statuată în prevederile Decretului nr. 353

⁵ Prezentări succinte ale fondurilor documentare create de aceste instituții, în *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Bistrița-Năsăud. Îndrumătoare arhivistice*, 21, editor, Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, București, 1988, *passim*.

⁶ „Buletinul Oficial al Republicii Populare România”, nr. 14/1 februarie 1951.

din 16 iulie 1957 privind înființarea Fondului Arhivistic de Stat al Republicii Populare Române⁷.

În urma reorganizării administrativ-teritoriale din februarie 1968 (funcțională și în prezent), în anul 1969 instituția a fost organizată ca Direcție Generală, cu structuri subordonate, filiale județene. Dreptul de tutelă instituțională a fost mutat total la structura centrală din București.

Transformările determinate de evenimentele din decembrie 1989 au impus modificări și în cadrul funcțional al instituției. Cadrul legislativ minim în domeniul arhivistic s-a creat prin *Legea nr. 40 din 18 decembrie 1990 privind organizarea și funcționarea Ministerului de Interne*⁸, care preciza principalele atribuții instituționale, și prin *Hotărârea Guvernului României nr. 769 din 11 noiembrie 1991*⁹, care detalia structura organizatorică a Arhivelor Statului.

Un alt factor important care reclama elaborarea urgentă a unei noi legi a Arhivelor Naționale a fost crearea cadrului legislativ pentru protejarea Fondului Arhivistic Național, parte a Patrimoniul Public Național, aflat în acele condiții în pericol. De la noțiunea de Fondul Arhivistic Național al Republicii Socialiste România (Decretul 472/1971¹⁰) s-a trecut la definirea fondului arhivistic național (*Legea 16/1996*¹¹, republicată în 2014¹²). Legea a marcat trecerea instituțională de la Arhivele Statului la Arhivele Naționale, ceea ce însemna nu doar o schimbare de denumire, ci o lărgire considerabilă a rolului acestei instituții în societatea românească.

⁷ „B.O.”, nr. 19/26 iulie 1957.

⁸ „Monitorul Oficial” nr. 146/ 18 decembrie 1990.

⁹ Idem, nr 247/6 decembrie 1991.

¹⁰ *Legislație privind organizarea de stat. 4. Decretul nr. 472/1971 privind Fondul Arhivistic Național al Republicii Socialiste România*, ediția a II-a, Consiliul de Stat, Serviciul Buletinului Oficial și al Publicațiilor Legislative, 1974.

¹¹ „M. O.”, nr. 71/ 9 aprilie 1996. Aprecierea actului normativ și la directorul instituției, Ioan Scurtu, „1996 – an de referință în istoria arhivelor din România”, în „Revista Arhivelor”, București, seria a III-a, 1996, nr. 1–2, p. 5.

¹² Idem, nr. 293/ 22 aprilie 2014.

Legea Arhivelor Naționale a încercat/ s-a vrut o sinteză a experienței, teoriei și practicii arhivistice românești de peste un secol și jumătate, prin care s-a încercat să se redea arhivelor rolul important în societatea românească, o instituție de anvergură națională, marele depozitar al memoriei colective și zestrei spirituale a națiunii române, păstrate în documente. Pentru completarea legii, în vederea asigurării cadrului juridic de desfășurare unitară a întregii activități arhivistice, s-au elaborat *Instrucțiunile* pentru creatorii și deținătorii de documente¹³.

Pregătirea profesională a personalului a fost transferată din cadrul mediului universitar în acela specific Ministerului de Interne, în cadrul Facultății de Arhivistică din cadrul Academiei de Poliție „Alexandru Ioan Cuza” din București. Strategia de dezvoltare, aprobată la nivel guvernamental în anul 2015, definește principiile și direcțiile de acțiune pentru viitor¹⁴.

Instituția a încercat să se redefinească, atât instituțional, cât și în cadrul comunității științifice românești. S-a realizat aceasta în primul rând prin punerea la dispoziție – cantitativ, mult crescut – a inventarelor fondurilor și colecțiilor deținute. Apoi, s-a început procesul de informatizare, în perspectiva facilității accesului la informații, aplicat după modelul altor instituții științifice (Universitatea București, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca), cu care s-au realizat și acorduri în vederea instituționalizării unor proiecte comune de succes: digitalizarea arhivelor medievale, constituirea bazei de date referitoare la populația Transilvaniei în perioada 1750–2014.

În particular pentru Transilvania, s-a demarat și este în curs de realizare proiectul de prezentare a fondurilor documentare deținute

¹³ *Instrucțiuni privind activitatea de arhivă la creatorii și deținătorii de documente, aprobate de conducerea Arhivelor Naționale prin Ordinul de zi nr. 217 din 23 mai 1996, în Acte normative privind Arhivele*, ed. Asociația Arhiviștilor „David Prodan” Cluj-Zalău, Zalău, 1996.

¹⁴ Hotărârea Guvernului României nr. 865/2015 privind aprobarea Strategiei Arhivelor Naționale 2015–2021 și a Planului de acțiuni al Strategiei Arhivelor Naționale 2015–2021, în „M. O.” nr. 796/27 octombrie 2015.

atât de structurile teritoriale ale Arhivelor Naționale ale României, cât și de structuri similare din Ungaria, în formatul ghidurilor bilingve.

La ceas de bilanț local¹⁵, instituția se definește prin câteva trăsături organizaționale. În primul rând, din punct de vedere vocațional, s-au hiperdimensionat activitățile specifice funcției publice. Fapt nu întâmplător, deoarece prin dobândirea acestui statut, lucrătorii au devenit parte din normativele care stabilesc ierarhii profesionale similare celorlalte categorii de funcționari publici.

Prioritizarea atribuțiilor instituției a făcut ca activitatea de control, redusă în perioada de început, să devină extrem de importantă. La aceasta se adaugă și apariția unor noi actanți – în același timp, *muguri ai concurenței* – fapt generat de prevederile *Legii 138/2013 pentru modificarea și completarea Legii Arhivelor Naționale nr. 16/1996*, care a introdus sintagma OEPSA/operatori economici prestatori de servicii arhivistice¹⁶.

Și totuși, instituția a îndeplinit, atât cât i-au permis resursele de care dispune, funcția de păstrare a trecutului, prin preluarea documentelor create de instituții/organizații demult dispărute în procesul, parcă fără sfârșit, de tranziție la o lume nouă, fără a aplica, în acest caz, cu rezultate distructive definitive, diverse etichete ale societății actuale, referitor la trecutul mai mult sau mai puțin îndepărtat. În acest mod, au fost salvate pentru viitor documente create de instituții ale statului, ale partidului unic de până în 1989¹⁷ și a întregii sale structuri de organizații subordonate sau controlate, de instituții de învățământ și de persoane fizice sau juridice de drept public sau privat.

A pus la dispoziția autorităților administrative și juridice informația necesară pentru aplicarea corectă – cel puțin din punct de vedere al realităților din trecut – a diferitelor reglementări legislative.

¹⁵ Vezi *supra*, nota 5.

¹⁶ „M. O.” nr. 253/7 mai 2013. Prevederile au fost detaliate în *Ordinul 137/2013 al Ministrului Afacerilor Interne pentru aprobarea Normelor metodologice privind aplicarea unor dispoziții ale Legii Arhivelor Naționale nr. 16/1996*, în Idem, nr. 619/4 octombrie 2013.

¹⁷ Partidul Comunist Român.

Și, nu în ultimul rând, a reprezentat o sursă importantă pentru cercetarea istorică, prin introducerea în circuitul științific a informațiilor conținute în documentele pe care le administrează/deține și prin unele realizări, la nivel instituțional sau individual, în domeniul istoriografiei. Edificator în acest sens este rezultatul aplicării unui chestionar, în anii 2000, când s-a concluzionat, din partea respondenților, că în fiecare structură teritorială a arhivelor, ar trebui să existe și o formă instituționalizată de cercetare științifică.

Privind în viitor, rosturile instituției se definesc prin câteva coordonate importante. În principal, ea ar trebui să-și exercite în continuare funcția principală, aceea de a prelua și păstra informația conținută în documentele create, care fac parte din fondul arhivistic național. Aici, prin promovarea unei imagini reale, a parteneriatului și deschiderii către societate, se poate determina conștientizarea rolului și locului instituției, în așa fel încât răspunsul să se concretizeze în identificarea ei ca sigură, serioasă și responsabilă în păstrarea documentelor. Și, poate, atunci s-ar realiza și depunerea documentelor la arhive în mod voluntar (!), conștientizând unicitatea instituției și beneficiind de expertiza personalului special pregătit pentru acest scop. Fixarea rolului și cadrului general al arhivelor, în contextul existenței patrimoniului cultural național, ar trebui să determine încadrarea asumată în acest concept. Să nu ne fie frică de faptul că suntem o parte a acestui patrimoniu, acceptând aceasta, alături de alte instituții, muzee, biblioteci, care, toate, sunt depozitarele lui.

Cea mai importantă funcție rămâne însă *redobândirea / asumarea caracterului științific*, ca definiție pentru activitatea noastră. Aici, arhivele ar trebui să-și contureze clar, în primul rând politica de personal, prin recrutarea din mediul universitar și cercetarea academică a cunoscătorilor trecutului, a paleografilor, a cercetătorilor limbilor în care sunt scrise documentele, cu deosebire, cele din perioada medievală și modernă.

Să nu uităm că rostul principal al instituției este acela de a depozita informația despre trecut. Ea trebuie apoi cunoscută, documentele pre-

lucrate și redade celor interesați. Numai așa, cei pasionați/determinați vor învăța cât de importante sunt documentele, își vor corecta multe din cunoștințele sumare sau trunchiate despre trecut și vor conștientiza că, de fapt, instituția arhivelor este partenera lor, le păstrează și dezvăluie trecutul.

Evident, auxiliarele reprezentate de informatizare, sisteme de management trebuie să-și găsească rostul și locul lor, utilitatea în folosul instituției. Nu în ultimul rând, activitatea să fie organizată pe baza unor principii generale, din care, apoi, să fie defalcate cele specifice. Nu ar trebui să ne ferim la modelul de succes al proiectelor – pe *teme* și *termene* mai extinse temporal, ca realizare – obnubilând/reducând atât cât reglementările funcționale permit sau înlocuind cu alte forme de „măsurare” a activităților, travaliul/rutina raportărilor individuale-colective – lunare, trimestriale, semestriale, anuale – atât în referințele privind activitatea noastră, cât și în relațiile cu societatea.

Numai așa vom putea să ne redefinim instituțional și să esențializăm, gândind o dată cu readucerea aminte a aserțiunii cronicarului, că „nu este cu mai de folos zăbavă, decât” ... cititul documentelor și prezentarea lor cu preponderență în „formatul digital” definitoriu pentru „lumea” de azi și, sigur, pentru cea de mâine!

1918 – Transilvania 100 plus.

Proiectul unei baze de date pentru mișcarea națională a românilor din Transilvania

VALENTIN ORGA*

*„Aș vrea să ajung să-i văd, măcar pentru o clipă
– în ziua de 1 Decembrie 2018 –
pe toți românii fericiți de românităte,
de rudele care să-i înconjoare, de casa-casă și de masa-masă,
de copii și de nepoți, de părinți și de bunici și de câte toate!
Să-i văd pregătiți de Nașterea Domnului
și de renașterea poporului nostru”*

Acad. Ioan-Aurel Pop

În a doua parte a anului 2016, gândindu-mi proiectul managerial pe care doream să-l susțin la concursul pentru postul de director general al Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga”, am conturat câteva direcții noi de dezvoltare a politicii de digitizare din cadrul instituției pentru perioada 2017–2020. Existau expertiză și experiență, dovedite de cantitatea mare de material digitizat expus în biblioteca digitală, de performanțele echipei formate în timp la inițiativa profesorului Doru Radosav, dar și de faptul că la momentul iunie 2016, BCU „L. Blaga” a trimis către *Europeana.eu* peste 58.000 itemi¹, incluzând manuscrise, cărți vechi, cărți rare, periodice, materiale iconografice etc. Cifra reprezenta un procent important din cei puțin peste 250.000 itemi contribuția

* Valentin Orga, Conf. Univ. Dr., Director general Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca, e-mail: valiorga@yahoo.com

¹ Un item reprezenta o carte sau, în cazul periodicelor, un item însemna un volum (în funcție de legătură, un semestru sau an).

României la Europeană² la aceeași dată. Instituția se confruntă, la fel ca și alte structuri depozitare de valori patrimoniale, de subfinanțare și lipsă de personal. Prin urmare, proiectele trebuiau gândite să poată stârni interesul mediului privat, care să suplinească, cel puțin în parte, aceste neajunsuri. Apropierea Centenarului reprezenta o oportunitate în acest sens. Așa s-a născut *1918 – Transilvania 100 plus*.

În istoria României moderne, anul 1918 are o valoare deosebită, fiind borna de naștere a statului național unitar, „ora astrală” a românilor, cum puncta Academicianul Ioan-Aurel Pop. Încă din anul 2010, statele europene s-au pregătit să marcheze evenimentele petrecute pe continent în anii Marelui Război (1914–1918), indiferent că s-au aflat în tabăra învingătorilor sau a învinșilor. La noi se poate remarca lipsa unor strategii la nivel național de cercetare, valorificare, promovare a experienței acelor ani, care s-au încheiat în mod favorabil pentru români, aflați în tabăra învingătorilor³.

Din păcate, Centenarul Marii Uniri este departe de a fi marcat cum se cuvine⁴.

Pe de altă parte, există o accesibilitate extrem de scăzută la fonduri documentare, datorată dotărilor precare și personalului redus numeric, atât din arhive, cât și din muzee sau biblioteci. Orice inițiativă de realizare a unor proiecte de cercetare care să valorifice fondurile documentare presupune finanțări consistente, mobilizarea de resurse umane, generată și de timpul extrem de redus.

Prin urmare, digitizarea fondurilor documentare poate constitui o soluție mai facilă, într-un timp mai scurt și din multe puncte de vedere și mai ieftină, de a oferi deopotrivă cercetătorilor și publicului larg

² Conform Strategiei Naționale Agenda Digitală pentru România 2020 (aprobată prin H.G. 245/2015), contribuția țării noastre la Europeană trebuie să ajungă în anul menționat la 750.000 itemi.

³ Chiar dacă rândurile de față au fost scrise în cea mai mare parte la finalul anului 2016, completate la începutul celui următor, dar publicate la debutul anului 2018, derularea evenimentelor științifice pentru intervalul 2014–2018 ne dau dreptate.

⁴ Nu vom analiza aici inițiativele de la nivel prezidențial, guvernamental sau parlamentar, existente în formă, dar lipsite de conținut.

accesul la informații legate de evenimentele petrecute în perioada 1914–1918, la care românii au luat parte din plin, dar mai ales despre cele care au premers realizarea României Mari (27 martie – unirea Basarabiei, 15 noiembrie – unirea Bucovinei, 1 decembrie – unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului, cu România).

Eforturile circumscrise acestui program se încadrează în politica generală europeană de creare de conținut digital, mai cu seamă în direcția protejării, prezervării și furnizării de acces liber la documente patrimoniale⁵. Dată fiind importanța conținutului documentelor vizate de proiect pentru istoria și cultura românească, în funcție de decizia fiecărui deținător, obiectele digitale vor fi promovate în Biblioteca Digitală Europeană (*europeana.eu*).

Prin formularea titlului, *1918 – Transilvania 100 plus*, se dorește în primul rând transmiterea unui mesaj că **momentul 1918** este valabil dincolo de acest prim Centenar. În aceeași măsură, prin conținut se urmărește recuperarea unei perioade de peste 100 de ani parcursă de mișcarea națională, pentru a ajunge în acest moment istoric.

Obiectivele proiectului:

1. a. Proiectul își propune să **realizeze o bază de date** amplă care să aibă ca **idee centrală anul 1918** și **realizarea României Mari**, dar care să poarte de la începutul secolului al XIX-lea și care să ilustreze modul în care de-a lungul unor cicluri istorice, românii din Transilvania – și nu numai – s-au raportat la ideea de unitate a tuturor românilor.
- b. Pe lângă baza de date propusă, proiectul urmărește și **reeditarea unor publicații de referință, realizarea unor albume tematice sau volume de studii**.

Unirea Transilvaniei cu România **nu a fost un fapt întâmplător**, rezultatul unor tratative din anii sau de la finalul Marelui Război,

⁵ Vezi inițiativa de exemplu „i2010” la <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ac11328>.

ci **a fost un proces îndelung** ce a implicat toate resursele unei națiuni, cea română, care a evoluat în plan politic, social, economic și cultural, impunându-se ca factor decident în privința viitorului propriu în anul 1918. Adunările ce au avut loc în plan local, la nivelul comunelor, orașelor, a organizațiilor profesionale, a asociațiilor culturale etc., alegerea reprezentanților pentru Marea Adunare de la Alba Iulia reprezintă o expresie a voinței unei națiuni, majoritară, manifestată într-un spirit democratic, plebiscitar.

2. Prin conținutul său, baza de date va constitui o **sursă de informații** pentru cercetătorii evenimentelor, fenomenelor, activității personalităților din perioada 1800–2018.
3. Proiectul va permite **facilitarea accesului la informație** atât din perspectiva costurilor, cât și prin reducerea timpului de accesare.
4. Asigurarea **dezvoltării unei resurse umane** atât pentru domeniul IT și biblioteconomic (digitizare, prelucrare, catalogare, indexare etc.), cât și cel al cercetării științifice.
5. Creează premisele **modernizării infrastructurii IT** pentru Biblioteca Centrală Universitară (serve, scanere, stații grafice, softuri etc.). Această bază materială **se va constitui într-un laborator complex și performant** prin care să se susțină **politica de digitizare în viitor**.

Perioada derulării proiectului este cuprinsă în intervalul 2017–2022, urmând, așadar, să se încheie odată cu împlinirea a o sută de ani de la Încoronarea de la Alba Iulia, moment ce a consacrat înfăptuirea României Mari. Firesc, baza de date va fi una deschisă, completându-se mereu cu noi documente, putând fi dezvoltată prin contribuția instituțiilor și specialiștilor.

Tipologia documentară a conținutului vizează:

- documente tradiționale tipărite:
- cărți (monografii, culegeri de documente, legislație, memorialistică, jurnale etc.)

- publicații periodice (ziare, reviste, anuare, calendare, almanahuri, buletine etc.)
- broșuri, foi volante, afișe
- documente tradiționale scrise de mână
- manuscrise (jurnale, memorii, corespondență)
- documente tradiționale vizuale (iconografice)
- stampe, desene
- hărți și planuri
- fotografii
- cărți poștale
- documente moderne audiovizuale
- filmul documentar
- filmul cinematografic
- clișee și microfilme

Digitizarea oricărui tip de document se va face prin respectarea drepturilor de autor, dar și ale deținătorilor. În cazul celor aflate sub protecția Legii dreptului de autor⁶ și sunt considerate esențiale pentru proiect, se vor depune eforturi în vederea obținerii acestora. Sunt vizate, de asemenea, legăturile cu site-urile revistelor științifice, pe articolele cu subiecte ce se înscriu în tematica bazei.

Reproducerea în scop comercial sau valorificarea integrală a unui document sau fond se va face cu acordul instituției deținătoare, respectându-se regulile și tarifele acesteia.

Pentru o regăsire rapidă și corectă, documentele vor fi catalogate în conformitate cu standardele internaționale de specialitate: ISBD – Internațional Standard Bibliographic Description, respectiv ISAD-G – General International Standard Archival Description/ Standardul internațional pentru descrierea arhivelor. Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, al cărei catalog este integrat în *WorldCat* (OCLC)⁷,

⁶ Legea 8/1996 privind dreptul de autor și drepturile conexe.

⁷ WorldCat este un catalog partajat care integrează colecțiile din peste 72.000 de biblioteci din 170 de state. Catalogul este realizat de Online Computer Library Center

asigură o bază de autorități profesionist realizată, în cadrul căreia indicii de *subiect* în limba română sunt corelați/echivalați lingvistic și terminologic pentru limbile maghiară, franceză și engleză. Acest tezaur de termeni va fi utilizat și în cazul bazei de date, permițând identificarea documentelor și de către utilizatori din alte zone culturale.

Formatul digital al documentului, *obiectul digital*, va fi stocat de fiecare instituție, doar în cazurile în care acestea nu dețin mijloace de stocare sau doresc o siguranță suplimentară, obiectele digitale pot fi găzduite în depozitul digital asigurat de bază.

Nu trebuie omisă din discuție și contribuția la preservarea documentului prin digitizare și expunere în acces liber. Ce ar însemna ca 20–30 de istorici să dorească să cerceteze volumele ce conțin documentele Unirii din Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia în această perioadă?⁸

Beneficiarii acestei baze de date vor fi deopotrivă cercetătorii, profesorii și în general, publicul larg. Pentru cercetători, baza de date va furniza un instrument unic de căutare a informației, tocmai utilizând tezaurul de termeni propriu catalogului de bibliotecă (după autor, titlu, subiect, localitate etc.). Abordarea unui proiect de cercetare a mișcării naționale necesită deplasări și zile de cercetare în diverse localități, ceea ce atrage cheltuieli financiare și consum mare de timp. Identificate, documentele urmează să fie copiate. Nu în toate structurile deținătoare de fonduri arhivistice sau colecții de documente există tehnica necesară, iar uneori chiar resursa umană suficientă. Soluția reproducerii, la comandă, a documentelor pe suport de hârtie are mai multe dezavantaje: calitatea, durata copiei, consumul de hârtie, repetarea operației ocazionată de alte cereri, fapt ce poate atrage deteriorări prin manipulara și expunerea repetată a documentului etc. Din fericire, în ultima

(OCLC – Centrul Bibliografic Online). B.C.U. „L. Blaga” din Cluj-Napoca a fost prima bibliotecă din România al cărei catalog a fost integrat în WorldCat, contribuind prin aceasta la creșterea vizibilității.

⁸ Acestea au fost digitizate printr-un program, fără a fi puse accesului liber, putând fi consultate numai în interiorul instituției.

vreme, marii deținători de colecții (Arhivele Naționale⁹, Arhiva Diplomatică a MAE, Arhiva CNSAS¹⁰, marile biblioteci¹¹) au dezvoltat proiecte de digitizare ample. Din păcate, nu în toate cazurile materialul digitizat este disponibil online.

Prin conținutul său, baza de date se adresează și zonei educaționale, atât prin asigurarea unui material informațional profesorilor, de istorie în primul rând, pentru activitățile didactice, cât și prin facilitarea accesului elevilor la documentarea unor activități curriculare sau extracurriculare (vizăm aici în primul rând temele de istorie locală).

Prin caracterul său deschis și gratuit totodată, informația e accesibilă în aceeași măsură și publicului larg, tuturor celor pasionați de istorie.

Structura acestei baze de date se bazează pe 14 teme mari:

- I. 1 Decembrie 1918 (Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, Consiliul Național Român, Senatul Național Român de la Cluj, Gărzile Naționale, Unirea și minoritățile etc.)
- II. Marele Război (Românii pe front, prizonierii români, Regimentele kuk din Transilvania, ofițeri și subofițeri români, voluntarii etc.)

⁹ Proiectul „Digitizarea documentelor medievale din Arhivele Naționale ale României” a fost implementat de Universitatea din București, în parteneriat cu Arhivele Naționale ale României, Universitatea Babeș-Bolyai și Arhivele Naționale ale Norvegiei și a avut ca obiectiv general transpunerea în format digital a tuturor documentelor medievale anterioare anului 1600 și crearea unei baze de date accesibile online. Un alt proiect de impact l-a constituit proiectul „Fototeca online a comunismului românesc” realizat de ANR și Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România și Memoria Exilului Românesc.

¹⁰ Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității a început să pună în acces liber dosare din diferite fonduri, pe probleme: din Arhiva operativă, dosarele de securitate privind „Problema 23 August 1944”, Reeducarea de la Pitești; din Arhiva Fond documentar, dosarele privind deciziile de internare în unități și colonii de muncă etc.

¹¹ Proiectul „Biblioteca digitală a Bucureștilor” a Bibliotecii Metropolitane București (denumită inițial Dacoromânica) este cea mai importantă bibliotecă românească accesibilă online gratuit și include documente aparținând și altor instituții (Biblioteca Academiei Române, Institutul de Istorie „N. Iorga”, Muzeul Literaturii Române). Cu nimic mai prejos este și proiectul „Biblioteca Transilvanica” a B.C.U. „L. Blaga” din Cluj-Napoca.

- III. Viața politică a românilor din Transilvania (Românii și parlamentarismul, Liderii mișcării naționale, Conferințele naționale, Comunitățile române din Viena și Budapesta, Presa politică)
- IV. Viața culturală (Astra, Asociația arădană, Reuniunea pentru fond de teatru, Reuniunile de cântări, casele și societățile de lectură, presa culturală, medalioane ale unor personalități)
- V. Asociaționism economic (băncile și institutele de credit, reuniunile economice, întreprinderi economice, reuniuni de întraajutorare/asistență socială, presa economică, medalioane)
- VI. Biserica (Biserica Ortodoxă, Biserica Greco-Catolică, Învățămintul teologic, Presa teologică, medalioane de clerici)
- VII. Școala (școala confesională, gimnaziile românești, studenții români, învățămintul teologic, reuniunile învățătoresci, reuniuni ale elevilor, asociații studențești, presa pedagogică, medalioane de dascăli)
- VIII. Presa românească (presa politică, presa culturală, presa economică, presa teologică, presa pedagogică, presa umoristică, medalioane de ziariști etc.)
- IX. Unirea și Casa Regală (Carol I și problema Transilvaniei, Ferdinand I Întregitorul, Mihai, Mare Voievod de Alba Iulia)
- X. Recunoașterea internațională (Conferința de pace, Diplomația românească)
- XI. Consiliul Dirigent (Componență, activitate, Gazeta oficială, Marele Sfat Național)
- XII. Transilvania în Regat (Viața politică, afirmarea personalităților ardeleni în viața României Mari)
- XIII. Românii din afara granițelor (românii din Ungaria, românii din Serbia, românii din Grecia, românii din America)
- XIV. Marea Unire – o sărbătoare (manifestări, festivități, reflectarea în artă și literatură, monumente/discurs public etc.)

Proiectul *1918 – Transilvania 100 plus* are și o componentă editorială, prin care își propune să ofere publicului o serie de lucrări noi sau reeditări a unora ce au văzut lumina tiparului în timp și nu se mai găsesc pe piață. Producția editorială la acest moment marchează deja

câteva titluri: *Un ardelean în Marele Război: Albert Porkoláb (1880–1920)*, editori: I. Cârja, Lucian Vaida, Loránd Mádlly, Dan Prahase (album); *Victor Rusu (1872–1918). Destinul unui ofițer uitat*, ed. Adrian Onofreiu; Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului. Romanul unei vieți trăite (1914–1918)*, ediție, studiu introductiv Mihai Groza, Gabriela Nisipeanu, Iuliu Morariu; *Războiul din spatele tranșeelor. Contribuții documentare referitoare la județul Bistrița-Năsăud*, ediție îngrijită de Adrian Onofreiu și Cornelia Vlașin; Vasile Dobrescu, Adrian Onofreiu, *Din istoricul instituțiilor de credit din județul Bistrița Năsăud (1873–1940)*, D. Radosav, *Sătmarul în anul Marii Uniri – 1918*. Sunt în faza de tipar: *Credențional – Cartea Unirii* (2 volume, cca 2000 p.); *Folclorul de pe câmpul de război. Antologie* (cca 500 p.) etc.

Principalul partener al proiectului este dezvoltatorul IT transilvănean, NTT Data Cluj¹², CEO Daniel Metz, care va structura baza de date și va dezvolta aplicația de bază, susținând totodată și financiar proiectul. Partea tehnică este asumată de această firmă alături de un colectiv al Facultății de Matematică și Informatică a Universității Babeș-Bolyai. Prin această strategie se atinge unul dintre obiective, acela de formare de competențe în domeniul IT¹³, cu aplicație pe zona infodocumentară.

Alături de Biblioteca Centrală Universitară „L. Blaga”, Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia (având susținerea financiară a Consiliului Județean Alba) este una dintre instituțiile ce dețin fonduri importante pentru proiect, mai cu seamă prin tezaurul reprezentat de colecția *Documentele Unirii* (peste 6.000 de file). Au răspuns favorabil invitației de participare la acest proiect și Arhivele Naționale ale României, Arhiva diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe, Muzeul Județean ASTRA – Sibiu, Biblioteca Județeană „George Coșbuc” – Bistrița,

¹² NTT Data România este unul dintre cei mai importanți furnizori de soluții și servicii software, având sediul central în Cluj-Napoca și alte cinci filiale deschise în marile centre economice ale țării (peste 1.000 de angajați).

¹³ CEO Daniel Metz a decis acordarea de burse masteranzilor care sunt implicați în acest proiect din partea Facultății de Matematică-Informatică.

Muzeul Grăniceresc – Năsăud, Muzeul Județean Satu Mare etc. Până la data publicării prezentării de față și-au exprimat disponibilitatea susținerii proiectului Consiliul Județean Alba, Primăria Municipiului Cluj-Napoca, precum și Asociația *Res bibliothecaria*, Societatea culturală *Myrobiblion*, editurile Mega și Argonaut.

Proiectul **1918 – Transilvania 100 plus** se dorește, în fapt, și o demonstrație a modului în care putem fi solidari în anul Centenarului.

Referințe bibliografice

A Survey of Digital Humanities Centers in the US, by Diane M. Zorich, Washington D.C., 2008.

European Cultural Heritage in the Digital Age: Creation, Access and Preservation, edited by David J. Shaw, London, 2004.

Strategia sectorială în domeniul culturii și patrimoniului național pentru perioada 2014–2020, la http://cultura.ro/uploads/files/STRATEGIA_%20SECTORIALĂ_IN_DOMENIUL_CULTURII_2014_2020.pdf

Raportul de evaluare a activităților desfășurate de Arhivele Naționale ale României în anul 2017, la <http://arhivelenationale.ro/site/2018/02/08/raportul-de-evaluare-a-activitatilor-desfasurate-de-arhivele-nationale-ale-romaniei-in-anul-2017/>

<https://rria.ici.ro/wp-content/uploads/2015/03/03-art.1-PereteanuC-CP.pdf>

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ac11328>

<http://www.bibnat.ro/dyn-doc/Studiu%20Fezabilitate/Studiu-de-fezabilitate-digitizare.pdf>

<http://documente.bcucloj.ro/web/bibdigit/lucrariautori/CurtaOlimpia/Curta%20Olimpia-Buiding%20a%20digital%20library-2011.pdf>

<https://www.bibmet.ro/wp-content/uploads/2016/10/strategia-de-digitizare-a-BMB-13-06-2016-site.pdf>

Gândire rasială, darwinism social și naționalism, în perioada liberalismului maghiar (1880–1918)

MIRCEA GELU BUTA*

Introducere

Rasismul este una dintre cele mai vechi prejudecăți umane. S-a conturat în momentele naive ale științei și a persistat din rațiuni politice și economice, având nu numai ecouri așteptate, ci și consecințe cu totul imprevizibile.

Lumea antropologiei clasice admitea că rasa este o grupare biologică, caracterizată prin unitatea ei de origine, printr-o anumită distribuție geografică și un ansamblu de particularități fizice: forma capului și părului, gradul dezvoltării pilozității faciale și corporale, pigmentarea pielii, forma nasului, pleoapei superioare și a buzelor care dau forma feței, înălțimea corporală etc.

Originea raselor era, evident, incertă, teoretic existând două posibilități: fie s-au diferențiat într-o singură mare regiune situată undeva în Asia, de unde au migrat, cucerind apoi planeta, sau, conform teoriei policentriste, larg acceptată de antropologii ultimelor două decenii, diferențierea raselor a început cu mult timp în urmă și a avut un caracter local. Această ipoteză avea meritul de a deveni cu timpul utilă teoriilor diferențierii rasiale.

* Mircea Gelu Buta, Prof. Univ. Dr., Facultatea de Teologie Ortodoxă, UBB Cluj-Napoca, e-mail: butamircea@yahoo.com

Firește, inițial, rasele au fost pure. Ulterior, puritatea a dispărut datorită nenumăratelor metisaje care au traversat istoria umană.

Rolul rasei în modelarea destinului și a istoriei popoarelor a fost speculat de națiunile europene, construindu-se genealogii prestigioase, pentru a glorifica existența comunităților naționale. De exemplu, după crearea Imperiului German în anul 1871, ideile supremației teutonice și ale pan-germanismului au susținut programul imperial german¹. În Franța, o atenție considerabilă a fost acordată teoriilor civilizației franceze, cu presupuse origini celtice sau galice². Legând pan-ortodoxia și pan-slavismul de „*problema orientală*”, rușii au manifestat în permanență o atracție obsesivă către deschiderea la mare, considerându-se îndreptățiți de a fi principalul moștenitor al Imperiului Bizantin³.

Aceste teorii au hrănit fanteziile privind apartenența națională, care, la rândul ei, a impus teoria rasială despre națiune, ce întruchipa calități fizice și intelectuale deosebite, transmise de-a lungul generațiilor și aflată în opoziție cu alte națiuni.

Între anii 1880 și 1918, caracteristicile culturale și biologice ale rasei s-au conturat ca fiind elemente centrale ale identității naționale, însoțind frecvent discursul naționalist. Ca principiu politic, naționalismul îndeamnă grupul pe care-l reprezintă, adică națiunea, să pretindă drepturi civice și să-și dobândească propriul teritoriu pe baza unicității sale culturale⁴.

Naționalismul etnic, care s-a conturat la sfârșitul secolului al XIX-lea în scrierile naționaliștilor central-europeni, implică o teorie distinctă a națiunii, ce a utilizat metafore rasiale și noțiuni ale darwinismului

¹ David Ciarlo, *Advertising Empire: Race and Visual Culture in Imperial Germany*, Cambridge Mass: Harvard University Press, 2011.

² Alice L. Conklin, *In the Muzeum of Man: Race, Anthropology and Empire in France, 1850–1950*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 2015.

³ Rosetti R., *Acțiunea politicii rusești în Țările Române, povestită de organele oficiale franceze*, Ed. Cartea Românească, București, 2000, p. 152; vezi și Iorga N., *O viață de om așa cum a fost*, Ed. Minerva, București, 1976.

⁴ Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism. A critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*, London, Routledge, 1998.

social, adică ale luptei pentru existență și supraviețuire a celui mai adaptat.

Desigur, ne întrebăm cât de răspândite au fost ideile rasiale ale autorilor central-europeni în restul continentului. Oare teoriile lui Gusztáv Beksics despre „conflictul rasial între maghiari și români” a fost doar o interpretare izolată a problemei naționalităților din Ungaria sau doar o percepție maghiară generală asupra chestiunii românești? În ce privește discursul rasial destul de violent al lui Aurel C. Popovici, a fost doar expresia unui naționalist din Banat, persecutat de guvernul maghiar, sau mai degrabă expresia locală a unei dezbateri europene despre rasă? Ce-i unea pe acești autori aparținând unor discipline academice și tabere politice diferite: Ludwig Gumplowicz, un evreu polonez din Cracovia, care a studiat sociologia la Universitatea din Graz; Houston Stewart Chamberlain, un englez care s-a mutat la Bayreuth, unde a câștigat admirația împăratului Wilhelm II; Gusztáv Beksics, un politician și ideolog liberal maghiar; Aurel C. Popovici, un jurist și politician român din Banat, educat la Viena și Graz, devenit faimos prin planul său de a federaliza monarhia habsburgică?⁵

Argumentele lor sociologice, rasiale și naționaliste depășesc, cu siguranță, cadrul ideologic și național, iar elementul care-i unifică și raționamentul lor comun este ideea superiorității naționale.

Rasa și chestiunea românească în concepția lui Gusztáv Beksics

În anul 1837, în urma dezbaterilor de la Academia Maghiară, se lansează în spațiul public ideea că națiunea maghiară este singura care posedă calitatea de a fi conducătoare față de celelalte grupuri etnice din Ungaria, cu referire explicită la slovaci⁶. Din acel moment,

⁵ Marius Turda, *Ideea de superioritate națională în Imperiul Austro-Ungar (1880–1918)*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2016, pp. 14–15.

⁶ „Națiunea slovacă din Ungaria nu este altceva decât un vis revoltător sau invenție josnică”. Apud Marius Turda, *op. cit.*, p. 113.

s-a considerat că doar cultura maghiară merită în Ungaria respect și legitimitate, celelalte fiind doar tolerate și tratate cu dispreț, permițându-se dezvoltarea lor peste nivelul de jos, acolo unde Legea Naționalităților din anul 1868 autoriza aceasta⁷.

Între anii 1880–1918, conceptul de superioritate națională în Ungaria a fost completat cu discuții despre originile rasiale. Dezbaterile s-au axat pe două teme interdependente. Prima reprezintă o discuție referitoare la cucerirea bazinului carpatic de către triburile maghiare la finele primului secol creștin și drepturile istorice care au derivat din acest eveniment. În al doilea rând, s-a încercat evidențierea caracteristicilor nobile și superioare ale vechilor maghiari, descriși ca luptători. De aici, erudiții Pál Hunfalvy și mai apoi Ármin Vámbéry au dezvoltat două teorii despre originea maghiarilor. Primul a încercat să aducă argumente că maghiarii aparțin ramurii fino-ungrice, alături de finlandezi și laponi⁸. Celălalt a sugerat că maghiarii sunt de origine turco-tătară, care ulterior s-a amestecat cu ramura fino-ungrică, ei fiind descendenții hunilor⁹.

Biologizarea identității naționale maghiare a fost creionată de Gusztáv Beksics¹⁰, în lucrarea apărută în Budapesta, la Editura Athenaeum, în anul 1895, *„A román kérdés és a fajok harcza Európában és Magyarországon”* (Chestiunea românească și conflictul rasial în Europa și Ungaria). Un an mai târziu, la aceeași editură va publica *„A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációk”* (Răspândirea rasei maghiare și consolidarea noastră națională).

⁷ Macartney C. A., *The Habsburg Empire (1879–1918)*, London: Weindenfeld and Nicholson, 1968, pp. 722–723.

⁸ Louis Felbermann, *Hungary and its People* (London: Griffith Farran, 1892), p. 1.

⁹ *Ibidem*, p. 2

¹⁰ Gusztáv Beksics (1847–1906) a studiat Dreptul la Universitatea din Budapesta. În anul 1884 a fost ales în Parlamentul ungar. Pe lângă activitatea publicistică importantă, a devenit consilier în mai multe guverne maghiare, în probleme de drept constituțional și relații internaționale. După anul 1896, a fost editor al ziarului „Magyar Nemzet”, iar din anul 1905 a condus publicația guvernamentală „Budapesti Cözlöny”. Apud Marius Turda, *op. cit.*, p. 117.

Afirmația care se desprinde din cele două lucrări se referă la exemplul „chestiunii românești” ca la ceva tipic pentru conflictele dintre rase în Europa central-răsăriteană, la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Darwinismul naționalist al lui Gusztáv Beksics nu reprezintă doar o simplă adaptare a teoriei lui Darwin privind selecția naturală. El a formulat o teorie despre asimilarea nemaghiarilor ca fiind efectul inevitabil al supraviețuirii și extinderii rasei maghiare, ale cărei calități rasiale superioare favorizează acest proces și permit maghiarilor să-și păstreze superioritatea națională în Regatul Sfântului Ștefan. În contradicție cu alți doi gânditori unguri, Ágost Pulszky și Concha Gyózó, care susțineau doctrina drepturilor istorice, Beksics considera că elementele primordiale în conservarea rasei sunt religia și ideea națională:

„Conștiința națională de care depinde cultura intelectuală, literatura și artele este aproape invincibilă și împiedică o rasă, chiar mică fiind, să fie absorbită de o alta mai mare”¹¹.

În cazul românilor, acesta considera că religia ortodoxă a fost vitală în formarea caracterului rasial și identității naționale separate a acestora, iar dacă toată Transilvania ar fi fost protestantă, „chestiunea românească” nu ar mai fi existat¹².

În teoria lui Beksics, pe lângă religie și ideea de națiune, este subliniat rolul jucat de femei în conservarea rasei, o perspectivă nouă, care va căpăta consistență odată cu dezvoltarea eugenismului:

„În lupta raselor, nu calitățile poetice ale femeii sunt decisive, ci tocmai acelea pe care romancierii și autorii dramatici le-au descris ca fiind prozaice: fertilitatea și calitatea de a fi mamă”¹³.

¹¹ Gusztáv Beksics, *Die neueste politische mode*, Budapest, Samuel Zilahy, 1884, pp. 147–148.

¹² *Ibidem*, p. 51.

¹³ *Ibidem*, p. 251.

Rasă și națiune la Aurel C. Popovici

În perioada 1880–1918, când darwinismul naționalist din Ungaria respingea orice apropiere politică între maghiari și nemaghiari, juristul și politicianul român Aurel C. Popovici a folosit gândirea rasială și darwinismul social pentru a elabora propria sa versiune a ideii de superioritate națională¹⁴. De fapt, el a adaptat ideile precursorilor săi, George Barițiu¹⁵ și Alexandru Mocioni¹⁶, la noile teorii antropologice, sociologice, demografice și filosofice¹⁷.

Influențat de Gobineau și Houston Stewart Chamberlain, el încearcă să combată cu argumente inedite politica maghiară de hibriditate etnică

¹⁴ Aurel C. Popovici s-a născut la Lugoj la 4 octombrie 1863. A frecventat liceele din Lugoj, Beiuș și Brașov, după care s-a înscris timp de trei ani la Facultatea de Medicină din Viena. În anul 1888, s-a transferat la Universitatea din Graz, unde a urmat cursurile de științe politice. Încă din studenție s-a preocupat de soarta românilor transilvăneni. În anul 1892, a redactat „*Replica la Răspunsul studenților maghiari. Memoriul studenților din România*”, pentru care autoritățile maghiare i-au intentat proces și l-au condamnat la patru ani de închisoare și 500 de florini amendă, cu vina de „*ațâțare la ură contra unei naționalități*”. A fost ajutat de Valeriu Braniște să fugă în Austria, iar apoi în Italia. Reîntors în țară, a activat ca profesor suplinitor de limba germană și de igienă la Seminarul Nifon și la Școala de Război din București. A studiat în detaliu limbile greacă, latină, spaniolă, germană, franceză, engleză, maghiară și italiană. Este unul din cei patru fondatori ai Institutului de arte grafice și editura „Minerva” din București (1898). În anul 1899, înființează și conduce ziarul „România jună”. În anul 1906, a publicat, la Leipzig, lucrarea „*Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich*” (*Stat și Națiune. Statele unite ale Austriei Mari*), o carte care a fost asociată cu mișcarea de federalizare a Austriei, creată în jurul prințului moștenitor Franz Ferdinand. În perioada 1908-1909, a fost redactor și director la revista „Sămănătorul”. În anul 1910, va publica vol. *Naționalism sau democrație. O critică a civilizației moderne, o carte care reunește articole publicate în „Sămănătorul”*. În anul 1916, după ce România a intrat în război, A. C. Popovici, s-a refugiat la Geneva, în Elveția, unde a și murit în anul 1917. Ultima sa lucrare, *La question roumaine en Transylvanie et en Hongrie (Problema românească în Transilvania și Ungaria)*, a fost publicată postum, în anul 1918. Vezi Marius Turda, *op. cit.*, pp. 142–143.

¹⁵ George Barițiu, *Ioan Corvinul de Hunedoara, origine, genealogia faptelor sale imortale*, Transilvania, IV, 1873, p. 51.

¹⁶ Alexandru Mocioni, „Conștiința națională”, în Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, Fundația pentru Literatură și Arte „Regela Carol II”, 1939.

¹⁷ Marius Turda, *op. cit.*, p. 144.

pe plaiurile Transilvaniei, pe care Popovici o socotea ca o amenințare la adresa națiunii române, văzută ca unitate rasială integrată de o cultură distinctă. Cu alte cuvinte, națiunea era biologizată, iar luptele naționaliste dintre români și unguri erau înțelese ca lupte pentru supraviețuire.

Combătând presupunerile autorilor maghiari despre inferioritatea culturii românești și faptul că românii nu ar constitui o națiune, Aurel C. Popovici încerca să argumenteze că românii aveau dobândită deja maturitatea națională, iar din cauza asimilărilor pe care ungurii le practicau, rasa maghiară ar fi pe cale să dispară ca națiune. Legând rasa de națiune, el a evitat folosirea exclusivă a vocabularului antropologic și a utilizat o definiție a rasei bazată pe excelență spirituală, pe care a combinat-o în mod subtil cu ideea de națiune:

„După convingerea mea, repet, noțiunea de rasă e din cale-afară de vagă. Ea nu se deosebește, în fond, întru nimic de omenire, pentru că germanul nu este englez, italianul nu este român, francezul nu este spaniol. Factorul adevărat al întregii culturi omenești este naționalitatea”¹⁸.

O altă teorie pe care Aurel C. Popovici a folosit-o în susținerea teoriei superiorității naționale românești a fost craniologia¹⁹, susținând că românii constituie unica și cea mai dezvoltată rasă descendentă din cea nord-europeană:

„M-am dumirit demult. De fapt, mulți români au cel puțin unul, dacă nu mai multe din semnele exterioare ale rasei europene de Nord: fie că sunt înalți «ca brazii» și spătoși, fie că au capul lunguiet sau fruntea lată, fie că părul le este bălan sau bălăior, fie că ochii le sunt albaștri

¹⁸ Aurel C. Popovici, *Naționalism sau democrație, O critică a civilizațiunii*, Ed. Minerva, București, 1910, p. 65, reeditată de Constantin Schifirneț în anul 1997.

¹⁹ Conceptul de indice cefalic, introdus de savantul suedez Andrea Retzius în anul 1845, a fost preluat și dezvoltat de chirurgul și antropologul francez Paul Broca (1824–1880). Acesta era convins că popoarele pot fi clasificate în: dolichocefali (scandinavii, englezii, germanii, francezii), înzestrați cu înalte facultăți mintale, în opoziție cu dolicefalii (laponii, finii, fino-slavii), considerate popoare inferioare. Vezi Broca P. P., *Instructions craniologiques et craniométriques de la société d'anthropologie de Paris*, Ed. Gmasson, Paris, 1875.

sau verzui, pielea albă ca laptele sau sufletul dintr-o bucată, ceea ce este mai hotărâtor”²⁰.

Desigur, tezele antropologice ale lui A. C. Popovici nu pot fi astăzi împărtășite de oamenii de știință. Ele rămân însă ca mărturii spirituale ale frământării unei minți superioare de la începutul veacului al XX-lea. Totuși, crezul că doar cultura dă o notă de originalitate unui popor și îi permite să își exprime propria identitate rămâne valabil. Așadar, cultura este națională, pe când civilizația, văzută prin conținutul ei materialist, este mondială. Comentând acest lucru, A. C. Popovici ajunge la concluzia că omul modern, occidental, este lipsit de cultură adevărată, este civilizat, dar incult, pentru că „*civilizația materială a omorât sufletul din el*”. Cât despre spațiul românesc, consideră că civilizația sa modernă se reduce doar la un import de legi, nu întotdeauna în concordanță cu trebuințele reale ale poporului român, idee susținută, de altfel, și de poetul Mihai Eminescu²¹.

În ce privește rasismul, dacă ar fi fost consecvent lui însuși, nu ar fi trebuit să facă nicio distincție între rasele europene. Or, cele mai cumplite forme de rasism s-au dezvoltat tocmai în Europa. În numele purității rasei nordice, au fost uciși milioane de oameni și, din păcate, bistrițenii au dat doi teoreticieni care, prin lucrările lor, au susținut eugenia: Alfred Csallner și Friedrich Benesch. Am vrea să credem că aceste orori nu vor mai reapărea niciodată.

²⁰ Aurel C. Popovici, *Naționalism sau democrație...*, pp. 418–419.

²¹ Constantin Schifirneț, în *Studiu introductiv* la Popovici, Aurel C., *Naționalism sau democrație. O critică a civilizațiunii moderne*, Ed. Albatros, București, 1997.

Eseu asupra relațiilor dintre instituțiile de credit și mișcarea națională a românilor transilvăneni între anii 1860–1918. Cu referire la comitatul/județul Bistrița-Năsăud

VASILE DOBRESCU*

Interferențele dintre fenomenele socio-economice, culturale sau politice și-au găsit mai de timpuriu loc în cercetările științelor politice, economice sau sociologice, ce au definit influențele și raporturile ce s-au stabilit între ele, îndeosebi pentru epoca modernă și contemporană, oferind astfel un suport teoretic diverselor investigații menite să înfățișeze procesul istoric secvențial sau general al societăților aflate în diverse stadii ale procesului de modernizare.

În acest sens, referințele noastre se doresc a fi doar o sintetică schiță ce-și propune să înfățișeze, într-un areal circumscris, relațiile dintre evoluțiile unui segment economic, cel financiar și fenomenele politice naționale zonale, printr-un decupaj ce presupune prezența acelorași manifestări și condiții existente la nivelul întregii societăți românești transilvănene din Imperiul austro-ungar.

În privința instituțiilor de credit naționale în epoca modernă din Transilvania, istoriografia de specialitate mai veche și mai recentă a reușit să contureze liniile lor evolutive și să le descrie așa cum erau în realitate la începutul secolului al XX-lea, ca un structurat sistem bancar¹, ce își coordona activitățile la nivelul Transilvaniei, prin forul

* Vasile Dobrescu, Prof. Univ. Dr., Universitatea „Petru Maior” Târgu-Mureș; e-mail: vasiledobrescu@yahoo.com

¹ Nicolae N. Petra, *Băncile românești din Ardeal și Banat*, Sibiu, 1936; Vasile Dobrescu, *Sistemul de credit românesc din Transilvania 1872–1918*, Ed. Universității „Petru

lor tutelar, „Solidaritatea”, o adevărată asociație financiară, luată ulterior ca model de către instituțiile similare ungurești.

Cele 168 de bănci și 104 reuniuni de credit românești existente în anul 1914 au fost creația unor conjugate eforturi naționale, depuse de către sutele de inițiatori și de către miile de acționari implicați pe parcursul unei jumătăți de secol, de la înființarea primei reuniuni, în anul 1868, până la Primul Război Mondial, sub semnul solidarității economice și, implicit, naționale, întrucât capitalurile și deopotrivă conducătorii lor proveneau din elitele cele mai active ale românilor transilvăneni. Astfel, s-a format treptat o grupare elită cu preocupări speciale.

Prin capacitățile economic-financiare mereu îmbunătățite, care ajunseseră, în anul 1914, la active în valoare de circa 255 milioane de coroane, instituțiile de credit românești transilvănene au reprezentat una din cele mai însemnate și mai dinamice activități, prin care s-au susținut celelalte domenii economice, agrare, comerciale sau meșteșugărești-industriale ale românilor transilvăneni, și care au reușit să contureze, treptat, o clasă de mijloc tot mai încheată, ce, la rândul ei, și adeseori cu ajutorul financiar al băncilor, a fost aptă să deruleze o tot mai amplă mișcare culturală și o activitate politică tot mai energică.

Inițiativele de asociere economică-financiară din zonele Năsăudului și apoi, ale Bistriței, se înscriu în acest proces ascendent și s-au numărat printre primele reușite de acest fel din Transilvania, dovedind receptivitatea elitelor locale la deschiderile economice moderne.

Astfel, în urma unor succesive întruniri ale frunțașilor societății năsăudene din anii 1871–1872, în anul 1873 s-au întemeiat, la Năsăud, două cooperative de credit: „Reuniunea de credit, anticipațiune și păstrare”, în iunie 1873 și „Societatea de credit și păstrare «Aurora»”, în noiembrie același an. A urmat înființarea unor societăți cooperative de credit în: 1879, la Feldru; în 1884, la Rodna; în 1885, la Prundu

Maior”, Târgu-Mureș, 1999; Lucian Drecin, *Băncile românești din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar (1867–1918)*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2004.

Bârgăului; în 1886, la Ilva Mare; în 1887 s-a activat banca „Bistrițiana” (Bistrița), în 1894, „Șoimușana” (Șoimuș), în 1895, „Monoreana” (Monor), în 1896, „Schinteia” (Tăure), în 1899, banca „Mercur” (Năsăud), în 1903, „Coroana” (Bistrița) și „Țibleșana” (Reteag), în 1904, Reuniunea „Izvorul” (Sângeorzul Român/Sângeorz-Băi), în 1907, „Banca Populară” (Zagra), în 1908, „Minerva” (Beclean). Până în 1914 au dispărut băncile „Șoimușana” și „Fortuna” (Rodna).

Investigând procesele financiar-bancare care au cunoscut o rapidă extindere (dacă în 1900 erau înregistrate 97 de bănci și reuniuni, până în anul 1914 s-au mai înființat 175 de societăți de credit), specialiștii s-au arătat interesați nu numai de urmărirea și descifrarea acestei dinamici, ci și de resursele umane implicate în organizarea și conducerea cu succes a unităților de credit respective, cu atât mai mult, cu cât grupurile elitare naționale intelectuale sau economice aveau, până spre sfârșitul secolului al XIX-lea, prea puține preocupări de ordin comercial sau firave prezențe în domeniul meșteșugăresc-industrial.

Constatările inițiale empirice remarcă prezența majoră în fruntea investițiilor de credit a preoților, avocaților, eventual, a învățătorilor și profesorilor sau a notarilor, respectiv, a proprietarilor mijlocii și mari. Cercetările mai aplicate, precum investigația exhaustivă întreprinsă asupra componenței numerice și profesionale a membrilor din conducerea celor 152 de societăți și a funcționarilor acestora, înregistrată în „Anuarul băncilor române” din 1913, relevă faptul că erau implicate în funcționarea lor 2.917 persoane, la care s-au adăugat între 11.000–12.000 de acționari și un număr mult mai mare de deponenți. În plus, apreciem, cu aproximație, că, încă circa 800 de persoane activau ca membrii în conducerea reuniunilor (cooperativelor) de credit existente înaintea Primului Război Mondial, care, la rândul lor, aveau un număr de 11.113 membri asociați.

Aserțiunile privind preponderența preoților și avocaților în conducerea băncilor naționale se confirmă, deoarece, din cei 2.917 reprezentanți, erau nominalizați, ca profesii, 571 clerici și 293 de avocați, urmați de 226 proprietari mijlocii, 194 de învățători și profesori, 184

de țărani înstăriți, 163 de negustori și meseriași etc². Dintre aceștia, în conducerea băncilor naționale din județul Bistrița-Năsăud în anul 1913 erau cuprinse 145 de persoane, din care 70 membri cu studii superioare, 37 cu studii medii sau postliceale, la care se adăugau 55 funcționari (directori, contabili, casieri, jurist-consulți, canceliști). După structura socio-profesională, în conducerea instituțiilor de credit de mai sus erau 44 de clerici, 27 învățători, 21 avocați și juriști, 7 medici, 9 notari, 5 profesori, 23 proprietari mijlocii și țărani.

Desigur, componența profesiilor practicate curent de către membrii conducerilor băncilor a ridicat semne de întrebare și a fost în atenția cercetărilor, relativ restrânse, ale specialiștilor, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, în privința calității competențelor ce le impunea organizarea și funcționarea operațiunilor economico-financiare. Preoții, medicii, țărani înstăriți, proprietarii mijlocii, chiar învățătorii și profesorii aveau cel mult cunoștințe empirice în domeniul comercial-financiar³.

Doar avocații și, în parte, notarii, aveau noțiuni mai sigure în domeniul dreptului comercial și civil și de contabilitate simplă. Însă funcționarea băncilor, îndeosebi a celor de capacitate financiară mare sau mijlocie, a fost asigurată de corpul funcționarilor pregătiți special în domeniul comercial în școlile comerciale de profil sau la academiile comerciale. Din cei 927 de funcționari înregistrați în Anuarul Băncilor Române din 1913, circa 500–550 dintre ei erau specialiști în domeniu. Numai banca „Albina” din Sibiu avea în acel an un număr de 109 funcționari și practicanți⁴.

² Vasile Dobrescu, *Funcții și funcționalități în sistemul de credit românesc până la primul război mondial. Studiu de caz*, Ed. Universității „Petru Maior”, Târgu-Mureș, 2006, p. 31 și *passim*.

³ Vasile Dobrescu, Adrian Onofreiu, *Eseu asupra instituțiilor de credit românești și elitelor bancare din comitatul Bistrița-Năsăud*, în *Economie și istorie-Dialog și interdisciplinaritate. In honorem prof. univ. dr. Ioan Lumperdean*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015, pp. 385–413.

⁴ Pentru numărul, pregătirea profesională și activitatea funcționarilor, a se vedea Vasile Dobrescu, *op. cit.*, pp. 67–91.

Apoi, conferințele directorilor băncilor române, ținute anual, începând cu 1899 și, apoi, Uniunea „Solidaritatea”, din 1907, au hotărât să se efectueze periodic, cel puțin la 2 ani, controale de către experții săi contabili la toate instituțiile bancare afiliate acestor organisme, pentru a corecta deficiențele în conducerea operațiunilor financiare sau pentru a oferi sugestii în activitățile de politică financiară curente sau de perspectivă⁵.

Faptul că numai două instituții bancare au intrat în faliment până la Primul Război Mondial ne demonstrează eficacitatea corpului funcționăresc, cât și onestitatea și prudența membrilor consiliilor de administrație, care și-au însușit, treptat, procedeele și tehnicile bancare. Faptul că băncile mari și apoi, cele mijlocii au acordat în permanență asistență și expertiză tehnică băncilor mici sau pitice a influențat benefic activitatea întregului sistem de credit național, care și-a constituit o structură piramidală întărită nu numai de sprijinul financiar, ci mai ales de solidaritatea inter-relațiilor curente dintre conducătorii sau funcționarii lor.

În ce măsură instituțiile financiare au relaționat cu mișcarea națională în plan politic, cultural sau educațional și care au fost raporturile între aceste domenii de activitate? Apoi, ce rol au avut liderii mișcării politice românești în constituirea și funcționarea sistemului de credit, deoarece o parte a elitelor naționale a fost implicată vizibil în viața publică, îndeosebi după 1860 și, deci, înaintea întemeierii primelor instituții de credit românești? Sunt întrebări asupra cărora au reflectat, mai întâi, economiștii români din epocă și, parțial, istorici care au analizat perioada modernă, fiecare oferind explicații mai mult sau mai puțin nuanțate, dar apropiate de realitățile existente.

Economiști, printre care s-au numărat Ion I. Lapedatu, Constantin I. Pop, Iuliu și Ion Enescu, Vasile C. Osvadă, considerau că, în ciuda

⁵ Mihai D. Drecin, „Înființarea Uniunii bancare «Solidaritatea» și sistemul bancar românesc din Transilvania în anii 1892–1907”, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, Cluj-Napoca, XX, 1977, pp. 221–232.

unor șicanări și condiționări subiective, la care au fost supuse băncile de guvernele liberal-conservatoare ale Ungariei, oficialitățile au căutat să asigure, în general, o politică economică liberală, stimulând, în multe cazuri, politicile de modernizare și prin investițiile publice directe.

Dacă politicile economice oficiale concordau cu tendințele generale de dezvoltare manifestate la nivelul întregii Europe, prin adoptarea unei legislații ce permitea inițiativele private, legislația și politica internă erau dominate de proiecțiile conservatoare și practicile naționalist-șovine, prin care guvernele maghiare, mai ales după 1867, au dorit să facă din membrii națiunilor nemaghiare – români, sași, sârbi, slovaci etc – nu numai buni cetățeni ai statului dualist austro-ungar, ci curat etnici maghiari, prin legiferarea succesivă a unor norme ce le îngrădeau drepturile politice, civile și culturale, în speranța distrugerii identității lor naționale.

Sintetizând concluziile istoriografiei noastre referitoare la traseul statutului românilor în Imperiul austriac și apoi, austro-ungar, după Revoluția din anii 1848–1849 și până în 1918, remarcăm parcursul a trei etape și regimuri distincte. Astfel, după deceniul absolutismului austriac (1849–1860), când o parte a elitelor naționale a fost mai consistent prezentă în viața publică, administrativă și în justiție, când a început să se extindă rețeaua de școli confesionale⁶, a urmat perioada „neoliberalismului” (1860–1865), când fruntașii românilor, în cadrul lucrărilor Dietei de la Sibiu (1863–1864), au reușit să consacre, în dreptul public, egalitatea politică a națiunii române cu celelalte „națiuni istorice”⁷.

Acest scurt episod, ce a facilitat participarea legală și efectivă a elitelor românilor la viața politică, a fost însă curmat de pactul dualist – *Außgliche* – din anul 1867, care, deși a adoptat printre actele „constituționale” fundamentale legea naționalităților, care prevedea, teoretic, o

⁶ *Istoria Românilor*, vol. II, Tom. I; vezi capitolul semnat de Nicolae Bocșan, Ed. Enciclopedică, București, 2003, pp. 709–722.

⁷ *Ibidem*, pp. 723–748; Simion Retegan, *Dietă românească a Transilvaniei*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1979.

serie de drepturi pentru națiunile nemaghiare, a promovat însă, an de an, o ofensivă politică de maghiarizare, marginalizare și, pe cât posibil, de excludere a acestora din viața publică oficială⁸.

Chiar și prin înființarea partidelor politice naționale ale românilor transilvăneni, în anul 1869, și apoi, a Partidului Național Român (mai 1881), participarea elitelor românești la viața politică parlamentară, chiar și a celor care abordaseră activismul (în cazul românilor bănățeni, bihoreni și maramureșeni), a fost extrem de firavă, din cauza gravelor abuzuri ale oficialităților, care nu s-au sfiit să intervină, adeseori, „manu militari” în procesul alegerilor electorale.

Interzicerea activității Partidului Național Român în anul 1894 a însemnat, practic, trimiterea în ilegalitate politică a mișcării naționale românești; cluburile electorale naționale au activat ulterior, intermitent, sub denumirea oficială de comitete electorale, care au susținut, în anii activismului politic (1905–1914), candidați independenți și nu ca membrii unui partid recunoscut de oficialități.

Practic, în anii dualismului, activitatea Partidului Național Român a fost redusă la întrunirile conferințelor naționale, convocate, de regulă, în preajma alegerilor electorale parlamentare și în care s-a stabilit atitudinea de neparticipare la acestea (în perioada definită ca pasivistă, 1869–1905) sau de participare a liderilor și a electoratului românesc în procesul electoral⁹.

Sub semnul acestor restricții impuse de politica guvernelor maghiare, dar și de tactica pasivistă, foarte puțini candidați naționali au reușit să fie aleși în parlament, iar pozițiile lor, deși foarte îndrăznețe și de contestare a politicilor regimului dualist, nu au contat în procesul de legiferare. Au fost însă întotdeauna opinii ale mișcării naționale românești, așa cum în epocă le-a înțeles, susținut și receptat opinia publică și societatea românească.

⁸ *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865–1900)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1978.

⁹ Keith Hitschins, *Afirmarea națiunii. Mișcarea națională românească din Transilvania, 1860–1914*, Ed. Enciclopedică, București, 2004.

Menționăm că, în parlamentul Ungariei, pe lângă candidații naționali, au fost aleși puțini români, așa-ziiși „renegați”, pe listele partidelor maghiare, recrutați, de regulă, dintre aceia care dovedeau o activitate legalistă, dacă nu chiar de susținere a politicii oficiale. Prezența și poziția acestora a fost blamată în cercurile naționale și în periodicele românești. Ca dovadă, cu rare excepții, influența lor a fost scăzută în rândurile electorilor români, iar alegerea lor era asigurată de presiunile factorilor guvernamentali asupra acestora și, adeseori, de concursul funcționarilor intimidați și al electorilor maghiari, dirijați de oficialități în această direcție.

Desigur, activitatea liderilor naționali nu trebuie redusă la participarea sau neparticiparea la viața politică parlamentară, deoarece prin conferințele organizate de Partidul Național Român și, mai ales, prin întrunirile mai frecvente ale Comitetului Executiv al acestuia, s-au adoptat programe politice, memorii adresate opiniei publice din Imperiul austro-ungar, cât și celei europene, s-au organizat mari manifestări populare de protest, pentru susținerea și apărarea drepturilor naționale¹⁰. Toate acestea au contribuit la formarea unei conștiințe și solidarități naționale din ce în ce mai extinse și mai puternice.

Pozițiile Partidului Național Român și ale liderilor acestuia s-au transmis frecvent prin periodicele românești „Gazeta Transilvaniei”, „Federațiunea”, „Tribuna”, „Tribuna Poporului”, „Drapelul”, „Românul”, „Lupta” și au ținut în permanență la curent opinia publică cu obiectivele și problematicile esențiale ale activității lor.

Mișcarea politico-națională, în diversele ei forme de manifestare, deși era agreată de aproape întreaga elită intelectuală și economică a românilor transilvăneni, a fost efectiv susținută de un grup elitar mai restrâns, care a reușit, în intervalul 1849–1918, generație după generație,

¹⁰ *Istoria Românilor, Vol. VII, Tom. II*, pp. 292–355; *Istoria Transilvaniei, Vol. VII (de la 1711 până la 1918)*, coordonatori, Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András, cap. 4.4-Liviu Maior, 4.5.-Ioan Bolovan, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2008, pp. 421–448.

să-i contureze și să-i înnoiască în permanență obiectivele și să o impună atenției opiniei publice din Imperiul austro-ungar.

Amintim în acest sens că la conferințele Partidului Național Român se întruneau, de regulă, 300–350 de delegați și că, la nivelul teritoriului Transilvaniei, activau ca lideri locali încă 700–800 de persoane, care coordonau, împreună, toate acțiunile politice propriu-zise. Din pricina măsurilor restrictive și punitive ale regimului dualist, luate împotriva celor care nu susțineau politica oficială a guvernelor maghiare, doar elitele cu profesii liberale (avocații, medicii, o parte a preoților, până la funcția de protopop) sau proprietarii mijlocii și mari au avut posibilitatea, asumându-și riscurile de rigoare, de a se implica direct și deschis în viața politică națională de contestare a dualismului și de susținere a drepturilor civice și politice ale românilor, cel puțin în litera și spiritul legii naționalităților din 1868.

Definirea succintă a caracterului și evoluției contextelor politice oficiale, precum și prezentarea sintetică a formelor și posibilităților de manifestare a mișcării naționale ne permit să evaluăm rolul, locul și capacitatea grupului elitelor românești care s-au implicat și afirmat în viața politică, îndeosebi în perioada dualismului austro-ungar.

Astfel, deși a fost evident că liderii politici ai românilor au fost împiedicați, cu rare excepții, prin toate mijloacele folosite de guvernanți, să-și afirme obiectivele esențiale de autonomie politică și, apoi, de autodeterminare națională, aceștia au căutat alte forme de manifestare decât cele propriu-zis electorale, pe care însă nu le-au ocolit¹¹.

În acest fel, dacă fruntașii românilor nu au reușit să-și impună proiectele democratice de ordin politic, economic, social sau cultural în legislația oficială, au căutat activarea, în contrapondere, prin alte forme instituționale, în cadrul cărora au încercat să-și concretizeze, în bună parte, dezideratele. Din această perspectivă, s-a constituit mai

¹¹ Keith Hitchins, *Afirmarea națiunii...*, capitolele *Autonomia*, pp. 316–342 și *Autodeterminarea*, pp. 343–378; Vasile Netea, *Noi contribuții la cunoașterea vieții și activității lui Visarion Roman. Corespondența lui cu George Bariț și Iosif Hodoș*, Sibiu, 1942, pp. 34–35.

întâi „ASTRA” (1861) cu despărțăminte sale teritoriale, care s-au extins pe cuprinsul întregii Transilvanii și prin care s-a reușit o amplă, profundă și sistematică activitate cultural-națională. Așa, ideile asociaționiste s-au extins și s-au vehiculat și au produs, încă din anii '70 ai secolului al XIX-lea, pe rând, numeroase reuniuni culturale, locale sau profesionale, reuniuni de femei sau reuniuni de „temperanță” morală etc.

Nu în ultimul rând, s-au lansat proiectele pentru reuniunile economice și, în special, pentru asociațiile de credit bancare sau cooperatiste. După 1870, mișcarea asociaționistă în plan economic s-a extins și, treptat, s-a constituit sistemul de credit românesc, care a funcționat în paralel cu sistemele similare săsesc și maghiar.

Toate aceste instituții asociative, care conlucrau și își întrețineau activitățile românilor, constituite în disprețul guvernanților de a domina societatea românească transilvăneană, au reprezentat la începutul secolului al XX-lea, structurile veritabile ale unui corp național cu mai multe fațete, unde s-au căutat, cu asiduitate, rezolvarea problemelor economice sau sociale, cultivarea limbii și tradițiilor naționale, dezvoltarea conștiinței și identității românești.

Faptul că acțiunile politice, reluate îndeosebi după 1860, au precedat activitățile de diseminare și concretizare a ideilor asociaționiste în diverse domenii, ar îndreptăți prezumția potrivit căreia liderii politici au avut un rol determinant în constituirea reuniunilor culturale și, mai ales, a celor economice, lucru întărit și de prezența lor în procesele de întemeiere și funcționare a acestor societăți, ne-ar conduce la răspunsuri prea simpliste, dacă nu pătinoare.

Desigur, exemplele au fost numeroase la nivelul Transilvaniei și abundă în cazul societăților de credit, începând chiar cu momentul înființării băncii „Albina” din Sibiu, în anul 1871. Susținerea proiectului învățătorului Visarion Roman, unul din liderii noii mișcări politice naționale și de asociere, de către multe personalități ale vieții publice românești, precum Antoniu și Alexandru Mocioni, Vicențiu Babeș, Aurel Maniu, Ilie Măcelariu, George Barițiu, Vasile Ladislau Pop, Iacob

Bologa, George Pop de Băsești, Eugen Brote, Grigore Silași etc.¹², a fost extrem de edificatoare, iar motivele participării a peste 1.000 de persoane la această inițiativă a depășit cu mult cadrul propriu-zis politic și a avut conotații precumpănitor economice, impuse de cerințele și modalitățile de a găsi mijloace de creditare ieftină pentru marea majoritate a membrilor societății românești.

Să amintim doar că, până în acel moment, sutele de mii de gospodării țărănești se aflau, după două decenii de la eliberarea din servitute și împrumut, prin patentele din 1853–1854, în imposibilitatea de a accesa credite ieftine de la societățile săsești și maghiare și rămâneau, în caz de necesitate, la dispoziția creditelor cămătărești ruinătoare.

Nu întâmplător, și s-a dovedit că nu declarativ și demagogic, instituțiile de credit naționale și-au propus ca scopuri, în statutele lor, „creditarea poporului și dezvoltarea spiritului de economie”. Aceste considerente au stat, precumpănitor, la fundamentul înființării, organizării și extinderii numerice a băncilor și reuniunilor de credit. Apoi, dacă liderii politici activi, și nu numai, s-au implicat în procesul întemeierii societăților economice de credit, au fost susținuți și urmați de miile de acționari ai elitelor românilor interesați de capacitățile economice ale acestor instituții, ce le puteau oferi o mai bună perspectivă a îmbunătățirii situației lor materiale, fie că împărțeau în întregime sau parțial acțiunile promovate de aceștia în viața publică.

Împlinirea strânsă a intereselor și obiectivelor socio-economice, politice sau culturale este oglindită expresiv și de datele anterior

¹² Prezența liderilor politici români în calitate de inițiatori, conducători sau, cel puțin, acționari ai institutelor de credit naționale s-a amplificat și a devenit în timp, cvasigenerală, până în anul 1914. Astfel, s-au aflat în fruntea băncilor Partenie Cosma (director la „Albina”), Ioan Rațiu (președinte la „Arieșana”), Iuliu Coroianu (director la „Economul”), Mihai Veliciul (director și președinte la banca „Victoria”), George Pop de Băsești (președinte la 5 bănci din zona Sălajului și Maramureșului), Vasile Lucaciu (președinte la „Râușana” și vice-președinte la „Aurora”), Teodor Mihali (director la „Someșana”), Iuliu Maniu (în direcțiunea băncii „Patria”), Alexandru Vaida (în direcțiunea băncii „Someșana”), Ștefan Cicio-Pop (în direcțiunea băncii „Victoria”), Aurel Vlad (director și președinte la „Ardeleana”) etc.

prezentate, privind componența socio-profesională a conducătorilor băncilor din anul 1913. Acestea ne relevă faptul că, în lipsa unui corp numeros elitar românesc, reprezentanții acestuia au fost puși în situația de a îndeplini, concomitent, mai multe roluri în societatea timpului, practicând pe lângă profesiile intelectuale sau socio-economice, voluntar, atribuții și activități însemnate în viața politică, culturală sau administrativă.

De altfel, această stare de lucruri a fost descrisă de timpuriu de către Visarion Roman, implicat el însuși în activitățile redacționale, ca editor de periodice sau în cele de ordin politic, când îi scria, în anul 1869, lui George Barițiu, exprimându-se asupra situației într-un ton concludent: „pe semne noi (frunțașii românilor – n.n.) așa suntem urșiți, să fim de toate”¹³.

Și în zona Năsăudului, la fel ca pe întreg cuprinsul teritoriului Transilvaniei, unde românii erau majoritari, activitățile politice s-au îmbinat cu problematici socio-economice și administrative. Ele au fost pornite de elitele ținutului, îndeosebi după desființarea regimentului românesc de graniță, vizând, mai întâi, menținerea și recuperarea integrală a fostului patrimoniu funciar, edilitar și școlar grăniceresc și, apoi, înființarea Districtului Năsăud, organizat în anul 1861¹⁴.

Sunt cunoscute deja, în acest sens, numeroasele memorii însoțite de delegații ale frunțașilor fostelor comune grănicerești, în frunte cu Vasile Nașcu¹⁵, la Viena, pentru statuarea și organizarea fondurilor grănicerești, derulate până în 1872 și finalizate în 1890¹⁶.

În paralel cu această activitate, demararea acțiunilor pentru înființarea Districtului Năsăud au fost tot atâtea ocazii prin care elitele

¹³ Vasile Netea, *Noi contribuții la cunoașterea vieții și activității lui Visarion Roman. Corespondența lui cu George Bariț și Iosif Hodoș*, Sibiu, 1942, pp. 34–35.

¹⁴ Adrian Onofreiu, *Districtul Năsăud 1861–1876*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2010.

¹⁵ Nestor Șimon, *Vasile Nașcu. Viața și faptele lui în legătură cu luptele grănițerilor năsăudeni pentru asigurarea averilor și fondurilor grănițerești*, Năsăud, Ed. Librăriei M. Onișor, 1911.

¹⁶ Simion Lupșan, Adrian Onofreiu, *Districtul Năsăud 1861–1876. Contribuții documentare*, Ed. Fundației „George Coșbuc”, Năsăud, 2003.

năsăudene și-au dovedit solidaritatea și eficacitatea demersului lor în plan administrativ și politic. Însăși organizarea și funcționarea cu succes a administrației și justiției districtului, între anii 1861–1876, a reprezentat o perioadă în care s-au afirmat opțiunile politice ale românilor năsăudeni și s-a conturat o nouă elită intelectuală națională, care începea a fi pregătită în cadrul nou înființatului gimnaziu năsăudean¹⁷ și, apoi, cu burse acordate din fondurile grănicerești, pentru studii la universitățile din imperiu sau Europa¹⁸.

Alegerile pentru Dieta Transilvaniei din 1863 și activitatea acesteia, la care au participat activ Alexandru Bohățiel – căpitanul suprem al districtului – și Ioachim Mureșianu, au constituit momentul de interes politic esențial pentru atitudinea elitei năsăudene, confruntată apoi cu uniunea forțată a Transilvaniei cu Ungaria și actele pactului dualist. Mișcarea antidualistă a românilor transilvăneni s-a reflectat și în memoriul-protest al reprezentanților comunelor grănicerești din anul 1869 privind discriminările înscrise în legea electorală din 1868¹⁹ sau în pozițiile unor intelectuali ca Artemiu Publiu Alexi sau Ioachim Mureșianu. Inițiativele reprezentanților comunelor foste grănicerești și memoriile alcătuite cu aceste ocazii au continuat în anii 1872–1876 pe tema censului electoral mai ridicat în Ardeal decât în Ungaria, ca și protestele contra desființării Sedriei/Tribunalului din Năsăud și finalmente, a Districtului Năsăud.

În sfârșit, amintim susținerea elitelor năsăudene a curentului pasivist și a înființării Partidului Național Român, în martie 1869, prin

¹⁷ Dr. Nicolae Drăganu, *Virgil Șotropa, Istoria școalelor năsăudene*, Năsăud, 1913; Aurelia Dan, *Școlile grănicerești năsăudene (1851–1918)*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012; *Monografia Colegiului Național „George Coșbuc” din Năsăud la 150 de ani de istorie (1863–2013)*, Ed. Napoca-Star, Cluj-Napoca, 2013; Gheorghe Pleș, *Școlile Năsăudului 1638–2015, Vol. I–II*, Ed. Napoca-Star, Cluj-Napoca, 2015, 2017.

¹⁸ Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă. Studenți români la universități din Europa Centrală și de Vest*, Presa Universitară Clujeană, 2000; Lazăr Ureche, *Fondurile grănicerești năsăudene (1851–1918)*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2001.

¹⁹ *Districtul Năsăud 1861–1876. Contribuții documentare...*, doc. 65, pp. 345–348.

reprezentanții lor, profesorul Maxim Pop și avocatul Vasile Buzdug. Confruntările dintre pasiviști și activiști din mișcarea națională a românilor transilvăneni s-au regăsit și în zona Năsăudului și au fost susținute de profesorii de la gimnaziu și o bună parte din elitele năsăudene, în frunte cu Ioachim Mureșianu, care, la rândul lui, a atacat atitudinile de neimplicare, de oportunism sau chiar activism ale unor funcționari români; acțiunile lui l-au vizat, indirect, chiar pe șeful administrației districtului, căpitanul suprem Bohățiel.

Reticențele funcționarilor din administrație și justiție se explicau prin grija pentru menținerea statutului districtului și apărarea patrimoniului fost grăniceresc, al cărui regim încă în acel timp nu era restabilit în întregime.

În acest context, a fost surprinzătoare participarea lui Ioachim Mureșan la alegerile parlamentare din 1872, pe care le-a câștigat, dar mai ales, intrarea lui ca membru în parlamentul de la Budapesta, între anii 1872–1875. Se pare că, păstrând consensul Partidului Național Român de participare pasivă, el a rămas și s-a afirmat ca un fervent pasivist și în anii următori, apărând linia pasivistă a ardelenilor la Conferința de unificare a celor două partide naționale ale românilor, din anul 1881.

În aceste condiții, întâlnirile liderilor mișcării naționale au fost prilejuri de a discuta, pe lângă problemele politice, și mai ales, în cercuri restrânse, și alte aspecte din viața societății românești, de ordin educațional, cultural sau economic. Așa se pare că însuși Visarion Roman, pionierul instituțiilor de credit naționale, și-a plasat ideile și intențiile de a înființa un mare institut de credit la Sibiu, în cursul întâlnirilor de natură politică sau în corespondența referitoare la înființarea Partidului Național Român, pentru întemeierea unor institute similare și în alte zone ale Transilvaniei.

Prezența lui Maxim Pop la Miercurea Sibiului, în martie 1869 și, apoi, corespondența ulterioară, pe teme politice și social-economice cu Visarion Roman l-au capacitat pe profesorul năsăudean să susțină ideile asociaționismului economic și să încerce a le concretiza în practică.

Nu a fost singur în această întreprindere, deoarece grupul profesorilor de la gimnaziul din Năsăud a participat în corpore la înființarea „Societății de credit „Aurora”, în anul 1873, în fruntea căreia au reușit să-l capaciteze pe căpitanul suprem districtual, Alexandru Bohățiel²⁰.

În paralel, și mai devreme, Ioachim Mureșianu a lansat o acțiune similară, ce a cuprins un grup elitar economic, compus din români, sași, evrei, pentru întemeierea unei „Reuniuni de credit, anticipațiune și păstrare”, tot în anul 1873, a cărei activitate s-a încheiat în anul 1885. Menționăm că aproape toate elitele naționale năsăudene și, evident, cele implicate în viața politică și administrativă a districtului erau, în 1873, și au rămas în continuare, acționari la cele două instituții financiare.

Tendențele reliefate mai sus ne demonstrează implicarea elitelor românilor în prefacerea și susținerea mișcării asociaționiste²¹, în general, și a celei economice, în special, dacă amintim doar faptul că înseși formele și manifestările politico-naționale s-au înscris, la rândul lor, sub semnul activității asociaționismului politic, ale cărui rezultate au fost, mai întâi, constituirea celor două partide naționale, în anul 1869 și, apoi, în 1881, a Partidului Național Român.

În ce măsură au impulsionat mișcarea politico-națională și liderii acesteia acțiunile de înființare a instituțiilor de credit din Transilvania, în cazul nostru, la Năsăud și, apoi, în întreg comitatul/județul? Este o întrebare nu lipsită de sens, deși răspunsul, în ansamblu, impune o serie de explicații nuanțate. Desigur, acțiunile întreprinse de fruntașii românilor, de contestare a uniunii Transilvaniei cu Ungaria, a încheierii pactului dualist, precum și a stabilirii unei atitudini politice față de aceste acte, cât și a conceperii unui for de conducere – Partidul Național Român – au determinat schimburi de idei și au creat, treptat, un spirit de solidaritate națională. Faptul că ideile asociaționismului economic au fost preluate și difuzate, adeseori, de liderii de opinie care profesau,

²⁰ Nicolae Drăganu, *Monografia societății de împrumut și păstrare „Aurora” Năsăud 1873–1923*, Cluj, 1924.

²¹ Adrian Onofreiu, „Cadrul intelectual al asocierii între idei și realizări în Districtul Năsăud (1861–1876)”, în „Revista Bistriței”, XXIII, 2009, pp. 153–188.

deopotrivă, ideile noii politici naționale, nu ne pot conduce, automat, la concluzia generală a implicării determinante a fenomenului politic în procesele economico-sociale.

Mai curând, implicarea fruntașilor politici s-a datorat unei concepții socio-economice mai cuprinzătoare, ce priveau evoluția societății românești în integralitatea ei, a receptării unor modele de instituții de credit din Imperiul austro-ungar și, mai aproape de zonă, a modelelor întemeiate de societatea sașilor.

Că între inițiatorii și participanții la înființarea instituțiilor de credit s-au înscris mulți dintre fruntașii mișcării politice românești a fost o fericită, dar nu necesară concordanță. Faptul în sine a reprezentat însă o opțiune și o obligație suplimentară, ce trebuia să o rezolve cu alte mijloace, care impuneau o sistematică și permanentă activitate de altă natură, cu rigorile ce le presupuneau procesele financiare moderne.

Regăsirea fruntașilor românilor implicați în activitățile publice, politice, administrative sau culturale, cât și conducerea instituțiilor de credit a fost nu atât o coincidență, ci, marea lor majoritate, o realizare, izvorâtă și condiționată de factorii de risc și de asumarea unor răspunderi civice. Inițiatorii și conducătorii băncilor își asumau cu bună știință riscul răspunderii pentru eventualele pierderi materiale, adeseori, nu numai cu valoarea acțiunilor deținute, ci cu întreaga lor avere, așa cum în viața publică, acțiunile de ordin politic, care clamau măsurile abuzive anti-românești ale autorităților oficiale, reprezentau riscuri ce se puteau transforma în amenzi, suspendări din funcții administrative, clericale și școlare, procese sau condamnări cu executarea în închisoare.

Riscurile de ordin economic, fie de sorginte politică, nu erau, însă, animate de motivații precumpănitor personale, deși ele nu lipseau din aceste întreprinderi, cu atât mai mult, nu reflectau spiritul de bravură sau aventură. Riscurile inițiativelor economice și politice au fost constant controlate și tutelate de proiecții realiste, izvorâte din intrinsecile necesități ale societății românești, ce trebuiau susținute cu fermitate și cu temeinice argumente, menite să le asigure succesul în plan economic sau să pregătească extinderea și pătrunderea cât mai profundă a

mesajului politic național, subsecvent scopului împlinirii dezideratului statuării dreptului națiunii politice, cât și cu perspectiva proclamării autodeterminării sale, în împrejurări favorabile.

Ce au oferit băncile mișcării politico-naționale? Mai întâi, un suport economico-financiar consistent, desigur, fără a subvenționa direct fenomenul politic sau Partidul Național Român, dar susținând, în particular, capacitățile materiale ale liderilor acestei mișcări politice, în calitatea lor de acționari, care, cu puține excepții, se aflau în conducerea instituțiilor de credit.

Aceștia au avut astfel resurse financiare suplimentare, altele decât cele rezultate din practicarea profesiei sau din activitățile economice curente, fapt ce le-a permis să organizeze întrunirile sau alegerile electorale, să-și acopere cheltuielile privitoare la participarea în cadrul conferințelor Partidului Național Român și, în cazuri extreme, plata amenzilor sau susținerea familiilor, în situația celor care au suferit condamnări privative de libertate.

De asemenea, instituțiile bancare au intermediat sursele financiare provenite din colecte particulare din Transilvania sau România, către liderii Partidului Național Român, aflați în situații dificile, așa cum s-a întâmplat în perioada mișcării memorandiste.

În plus, băncile au plasat ajutoare bănești periodicelor cultural-naționale și politice și, nu rareori, ziariștilor condamnați la amenzi sau închisoare. Însă cele mai însemnate sume de bani au fost acordate, prin așa-numitele fonduri culturale special create de bănci și alimentate din veniturile nete anuale, școlilor, bisericilor, reuniunilor culturale²². Spre exemplu, banca „Bistrițiana” a acordat pentru aceste scopuri, numai în perioada 1900–1918, peste 16.000 coroane²³. Apoi, la rândul lor, conducătorii sau acționarii băncilor au sprijinit financiar, din fonduri proprii, societățile culturale etc., în primul rând, despărțămintele ASTREI,

²² A se vedea detalii pentru valorile bănești acordate de principalele bănci românești până în 1918, la Sabin Cioranu, „Rolul băncilor românești din Ardeal în pregătirea Unirii”, în „Observatorul economic”, Brașov, XI, nr. 2–3, 1944, pp. 168–173.

²³ Vasile Dobrescu, Adrian Onofreiu, *Din istoricul băncii Bistrițiana...*, pp. CI-CIX.

lărgind în acest mod spectrul implicării în viața publică și, evident, influența la nivelul unor grupuri sociale tot mai largi, care, la rândul lor, s-au solidarizat cu cei implicați în activitatea politică. S-a creat astfel un suport socio-uman mai puternic și mai receptiv la argumentele și la obiectivele mișcării naționale.

Au fost implicați, în marea lor majoritate, liderii bancari în mișcarea politico-națională? Și în ce grad sau forme de participare? Desigur că aceleași întrebări pot fi formulate și pentru fruntașii mișcării politice; în ambele cazuri, răspunsul este, per ansamblu, afirmativ, cu meritele și condițiile cerute de practicarea unuia sau altuia din aceste roluri, chiar dacă legislația și măsurile restrictive ale regimului dualist au redus drastic sfera de activitate a românilor transilvăneni la viața politică. Pe de altă parte, tactica pasivistă și, apoi, desființarea oficială a Partidului Național Român în 1894, a diminuat și mai mult această participare, deși nu le-a fost interzis liderilor intrarea în campaniile electorale, sub consemnul de a nu intra în parlamentul Ungariei dacă reușeau în alegeri.

Apoi, nu au existat rețineri, dimpotrivă, s-a insistat de către conducerea Partidului Național Român ca fruntașii românilor să participe la alegerile pentru congregațiile/consiliile comitatense sau la alegerile comunale, pentru a avea o reprezentativitate cât mai consistentă în organisme administrative locale, în ideea susținerii drepturilor cetățenești și naționale ale românilor, în domeniile economiei, culturii sau instrucției școlare, de a combate frecvențele abuzuri ale șefilor administrativi, recrutați exclusiv din rândurile aristocrației ungare. În acest sens, avem cel puțin două planuri de acțiune în desfășurarea mișcării politice naționale. Primul, unde participarea a fost numeric mai restrânsă, dar cu riscuri mai mari și în care s-a dezvoltat un flux de idei și concepții mai radicale și mai cuprinzătoare, respectiv a propus implicări mai hotărâte, mai ales după adoptarea activismului și, în plan „secundar”, unde se dezbăteau problemele vitale ale administrării și funcționării instituțiilor teritoriale, din care nu au lipsit conotațiile politico-naționale.

În istoriografia națională s-a încetățenit opinia conform căreia cercurile bancare românești au fost cele care au influențat decisiv adoptarea activismului ca tactică politică a Partidului Național Român²⁴ prin motivarea, de altfel reală, a creșterii rândurilor clasei mijlocii și, implicit, a numărului electorilor români capabili, cel puțin teoretic, să aleagă un număr însemnat de parlamentari naționali. Că aceste predicții nu s-au adevărat decât parțial, în anul 1906, cât și ulterior, nu se datorau greșelilor opțiunii ale Partidului Național Român și nici ale conducătorilor instituțiilor bancare, ci acțiunilor de intimidare și de corupție practicate sistematic de către autoritățile administrației centrale și locale asupra electoratului românesc.

Astfel, participarea efectivă a membrilor din conducerea băncilor la activitatea Partidului Național Român, pe fondul măsurilor vexatorii ale regimului dualist, era facilitată unui grup elitar mai restrâns, care practica, de regulă, profesiile liberale, avocați, medici, eventual, preoți. Situația existentă la nivelul Transilvaniei a fost prezentă și în părțile Năsăudului și Bistriței.

Menționăm, totuși, că până la începutul anilor '80, când regimul dualist nu luase încă măsuri administrative coercitive împotriva participanților la mișcarea politică a românilor, îi găsim implicați în dezbaterile pre-electorale sau electorale pe o serie de învățători, profesori și chiar funcționari din administrație sau justiție. În acest sens, a fost ilustrativă prezența în discuțiile ce au conturat tactica pasivistă a românilor ardeleni a profesorilor de la gimnaziul năsăudean, în frunte cu Artemiu P. Alexi, Maxim Pop, Ioan Marcian etc., sau a unor funcționari din administrația și justiția Districtului Năsăud, până la desființarea lui, în anul 1876²⁵ și câțiva ani buni după acest eveniment.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, profesorii, învățătorii, nu notarii mai erau prezenți doar în planul secundar al mișcării politice, socotită

²⁴ Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900–1914*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1986, pp. 42–79.

²⁵ Adrian Onofreiu, *Districtul Năsăud...*, pp. 217–250.

de oficialități ca legală, cu prilejul alegerilor comitatense sau ca reprezentanți în Comisia Permanentă a comitatului, precum profesorii Maxim Pop, Ioan Ciocan, Constantin Moisil, Paul Tanco, Gavril Scridon²⁶. Ulterior, elitele intelectuale din școli sau unii dintre funcționari au activat, cu precădere, prin despărțămintele ASTREI și Casinelor Naționale în mișcarea cultural-națională, care reprezenta o componentă de seamă a vieții publice românești. Cei mai activi reprezentanți ai vieții publice, promovată de Partidul Național Român și, în egală măsură, ai cercurilor conducătoare bancare au fost însă avocații, medicii și o parte dintre preoții care au intrat, din aceste motive, adeseori, în conflict cu ierarhii ecleziastice superiori. Amintim doar cazurile preoților Vasile Lucaciu și Gherasim Domide, care au fost persecutați de către episcopul de la Gherla, Ioan Szabo, din cauza implicării lor în mișcarea memorandistă.

Seria avocaților militanți ai Partidului Național Român a fost deschisă în arealul năsăudean și bistrițean de către Ioachim Mureșianu și continuată, ulterior, până la sfârșitul secolului al XIX-lea, de avocații Dănilă Lica, Gavril Manu, Demetriu Ciuta, Gavril Tripon, membrii în conducerea băncii „Bistrițiana”. Atunci când elitele locale au organizat, după 1880, cluburi electorale naționale, avocații Dănilă Lica și Ioachim Mureșianu, prezenți la conferința de unificare a partidelor politice naționale din mai 1881 și la formarea Partidului Național Român, au susținut această hotărâre, cât și necondiționat, tactica pasivistă²⁷.

Așa se face că, la puțin timp după aceea, s-a constituit în cercul electoral al Năsăudului, un club național condus de triada Dănilă Lica, Ioachim Mureșianu și Gherasim Domide, iar spre sfârșitul deceniului 9 al secolului al XIX-lea, s-a înființat și clubul național din cercul Bistriței, în frunte cu Gavril Manu, directorul băncii „Bistrițiana”, acest

²⁶ Dorin Dologa, „Românii din zona Năsăudului și alegerile în funcțiile administrative ale comitatului Bistrița-Năsăud în perioada dualismului austro-ungar”, în „Arhiva Someșană”, Năsăud, seria III, XIII; 2014, pp. 55–69.

²⁷ Liviu Maior, „Constituirea Partidului Național Român. Conferința din 12–14 mai 1881”, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai-seria Historia”, fasciculus I, 1970, pp. 94, 104–105.

club acoperind, ulterior, întreaga activitate politică din comitatul Bistrița-Năsăud.

Cu prilejul adoptării activismului de către Partidul Național Român, aflat, de altfel, în afara legii încă din 1894, cele mai active personalități politice au revigorat mișcarea națională din comitatul Bistrița-Năsăud, reorganizând activitatea vechiului club electoral în baza unui statut special²⁸, conceput în acest sens de noii sau mai vechii lideri, în anul 1904, precum avocații Victor Onișor (membru în conducerea partidului), Gavril Tripon, Demetriu Ciuta, Dionisie Login, Vasile Pahone, preoții Gherasim Domide (protopop la Bistrița), Ioan Dologa, Pamfiliu Grapini, Ciril Deac (vicar greco-catolic) etc.

Apoi, la începutul secolului al XX-lea, în congregația comitatensă, alături de cei amintiți mai sus, au fost prezenți medicii Alexandru Pop, Nicolae Hăngănuț, Andrei Monda, preoții Eliseu Dan, Simion Monda, protopop, Anchidim Candale, Simion Tanco, Vasile Bălan sau profesorii Constantin Moisil și Paul Tanco etc²⁹.

Reamintind că personalitățile menționate se numărau printre inițiatorii și conducătorii instituțiilor financiare din zonă, în calitate de președinți, directori sau membrii ai consiliilor de administrație, precum „Aurora”, „Mercur” (Năsăud), „Bistrițiana”, „Coroana” (Bistrița), „Speranța” (Prundu Bârgăului), „Izvorul” (Sângeorz-Băi), întărind aserțiunea privind implicarea în mișcarea politică, în grade și în modalități diferite de exercitare a rolului lor, a liderilor cercurilor bancare naționale.

Un moment care a marcat mișcarea națională românească, relevând participarea masivă a elitelor politice naționale, a electoratului românesc, cât și a unor grupuri sociale mult mai largi, dovedind aderența românilor la politica inițiată de Partidul Național Român, cât și un spirit de solidaritate națională, a fost cel provocat de conceperea Memorandumului din anul 1892, și evenimentelor care au urmat și au culminat cu procesele

²⁸ *Regulamentul clubului național românesc din comitatul Bistrița-Năsăud*, Bistrița, 1904, 13 p.

²⁹ Iosif Uilăcan, *Granița culturală*, Ed. Nova-Didactica, Bistrița, 2008, pp. 22–29; Dorin Dologa, *op. cit.*, pp. 55–69.

intentate principalilor autori și inițiatori ai documentului, cunoscut în istoriografie ca „mișcarea memorandistă”³⁰.

În acest context, merită să amintim implicarea liderilor naționali din arealul Bistriței și Năsăudului, membrii, în același timp, în conducerea băncilor românești. Se cunoaște aportul lui Gavril Manu, Gavril Tripon, Gherasim Domide, membrii în conducerea Partidului Național Român, care au aprobat în ianuarie 1892 conținutul Memorandumului și trimiterea lui, cât mai grabnic, împăratului. Alături de ei au votat încă șase reprezentanți din zonă care aveau acest mandat, adică Gherasim Domide, Simion Monda, Mihai Domide, Lazăr Avram, Gavril Manu, Ioan Macavei. Gavril Tripon era trimis ca reprezentant al cercului Beclean³¹. La conferință au participat însă și alte persoane din zonă, așa cum reiese din datele oferite de periodicul „Tribuna”³². Știm că au fost cercetați de procurori, în anul 1893, pentru acest delict cei trei lideri din zonă, cât și Dănilă Lica și Andrei Monda, deși aceștia nu participaseră la Conferința Națională din ianuarie 1892, dar erau recunoscuți printre fruntașii politici foarte activi.

Se știe mai puțin însă că la procesul Memorandumului din martie 1894, Gherasim Domide și Gavril Tripon au reanimat apărarea inculpaților în momentul derutei provocate de procurorii oficiali; ambii au afirmat, fără echivoc, că își iau răspunderea deplină pentru conținutul și răspândirea acestuia, în aplauzele asistenței românești care umpluse sala tribunalului.

Astfel, în ziua a 6-a a procesului, Gherasim Domide întârea depozițiile lui anterioare, concluzionând: „...cu părere la Memorandum, accentuez asupra faptului că el nu este decât expresiunea întregului popor român și, întrucât este vorba de mine, declar că a trebuit și trebuie

³⁰ Vasile Netea, *Istoria Memorandumului românilor din Transilvania și Banat*, București, 1947; Șerban Polverejan, Nicolae Cordoș, *Mișcarea memorandistă (1885–1897)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1973; *Memorandumul 1892–1894. Ideologie și acțiune politică românească*, București, 1992.

³¹ Vasile Netea, *op. cit.* Lista votanților la conferință, pp. 433–436.

³² *Ibidem*. Lista participanților la conferință, pp. 429–432.

să mă identific cu aceste sentimente..”. La rândul lui, Gavril Tripon întărea această idee precizând că „...deciziunile Conferinței din 1892 îmi dau dreptul să afirm că Memorandul nu este numai opera noastră, a celor 25 de acuzați, ci este opera întregului popor românesc. Am ținut să accentuez asupra acestui punct, fiindcă socotesc că membrii Comitetului Partidului Național Român reprezintă, în mod neîndoielnic, poporul român... ori, poporul român nu-i poate dezavua”³³.

Și mai puțin se cunoaște că Nicolae Roman, contabilul și administratorul tipografiei de la Sibiu, unde se tipărise „Replica” și „Memorandumul”, a fost angajat, încă din aprilie 1892, la banca „Bistrițiana”, pentru a scăpa de urmărirea autorităților și că, pe timpul înțemnițării lui, pronunțată în august 1893, la un an de zile, banca i-a plătit regulat salariul în întregime, pe timpul detenției³⁴. Și preotul Gherasim Domide, condamnat și înțemnițat la Vác, pe lângă ajutoarele primite din Transilvania și România, a avut și propriile resurse obținute din acțiunile și activitatea de la banca „Fortuna” din Rodna, necesare pentru a-și întreține familia și pentru plata taxelor școlare ale celor doi copii; băiatul, la liceul din Vác și fata, la un liceu de fete din București.

La rândul său, preotului Lazăr Avram, directorul adjunct al băncii „Fortuna” și memorandist, la rândul lui, i-a susținut serviciul parohial și i-a trimis toate veniturile parohiale, până la amnistierea din septembrie 1895. Până acum, cercetările istoricilor locali apreciază că au fost 26 de persoane implicate direct, în grade diferite, și cunoscute pentru susținerea mișcării „memorandiste”, iar 13 au fost condamnate la diverse pedepse privative de libertate, dintre care 9 au fost preoți și, în același timp, „informatori” economici ai băncii „Bistrițiana”, în apărarea cărora Gavril Tripon a făcut oficiile avocațiale în mod gratuit³⁵.

³³ *Ibidem*, pp. 264–265, 268.

³⁴ Vasile Dobrescu, Adrian Onofreiu, *Din istoricul băncii Bistrițiana*,..., pp. CXVI; 47–48.

³⁵ *Ibidem*, pp. CXVII, 70. A se vedea apoi interpleările lui Gavril Tripon din 1894 în Comitetul Municipal față de măsurile administrative coercitive pronunțate de funcționarii Comitetului împotriva susținerii Memorandumului, la A.N.B-N, fond Prefectura județului Năsăud – registre, reg. inv. nr. 18, ff. 127–128.

În funcție de preocupările profesionale de bază și, deopotrivă, de disponibilitățile și calitățile personale, membrii elitelor bancare și-au manifestat, în gradualități diferite, afinitățile și opiniile, în raport cu proiectele propuse de Partidul Național Român mișcării naționale. Unii dintre ei, mai accentuat și explicit, ca în cazurile amintite mai sus, alții, mai moderat și, în fine, unii, proveniți îndeosebi din rândurile funcționarilor de stat sau a clericilor și învățătorilor, și-au reprimat exprimarea oricăror poziții, deoarece își periclatau obținerea congrunei (ajutoare de la stat, pentru completarea retribuțiilor) sau funcțiile deținute.

Să amintim doar controversata poziție și atitudine a profesorului Ioan Ciocan din Năsăud, director al gimnaziului, membru în direcțiunea „Aurorei” până la decesul lui și, intermitent, în conducerea băncilor „Bistrițiana” și „Someșana” (Dej), cu responsabilități în administrarea fondurilor grănicerești, profesor de limba română la Universitatea din Budapesta, care a agreat ideea participării la alegerile parlamentare pe listele guvernamentale și prezența în parlamentul Ungariei, din 1896 până în 1915, cu o mică întrerupere.

Însă acesta a fost susținut în campaniile electorale de către majoritatea profesorilor gimnaziului și de o parte a elitelor năsăudene, care nu puteau fi bănuite de sentimente antinaționale. Elitele năsăudene l-au preferat pe Ioan Ciocan, chiar și în confruntările electorale cu Victor Onișor, candidatul Partidului Național Român din anii 1906 și 1910. Motivațiile erau de ordin profesional, mai ales pentru colegii din gimnaziu, dar mai ales pe considerentul că Ioan Ciocan avea ocazia potrivită de a interveni mai eficient pentru stoparea unor imixțiuni guvernamentale asupra patrimoniului fondurilor grănicerești sau chiar în funcționarea normală a gimnaziului năsăudean.

E drept că Ioan Ciocan s-a situat pe poziții legaliste, dar nu loialiste și a sprijinit adeseori, punctual, cererile unor năsăudeni sau studenți români de la Budapesta și a avut relații cu unii reprezentanți ai Partidului Național Român, cărora le dezvăluia, uneori anticipat, intențiile politice și proiectele legislative ale guvernelor maghiare. Desigur, în perspectiva evoluției mișcării naționale românești rămân ca viabile, percutante și

dătătoare de speranță atitudinile și implicările liderilor Gavril Tripon, Victor Onișor, Gherasim Domide, Dănilă Lica etc., care au asigurat calitatea și viabilitatea programului Partidului Național Român și au deschis drumul spre Unirea din 1918.

Judecățile de valoare în această privință impun oricărui cercetător de bună credință, dacă comparăm modalitățile și gradul de receptare al mesajului pe care l-au transmis societății românești, fiecare din liderii amintiți. Dacă profesorul Ioan Ciocan își compunea discursurile fără nici o conotație națională sau remarcă critică față de politicile oficiale tot mai agresive la adresa comunității românești, ceilalți fruntași ai Partidului Național Român, în corpore, condamnau, fără echivoc, practicile de segregare politică și națională ale autorităților centrale sau locale.

Urmarea acestor atitudini diferite a fost evidentă în episodul electoral din anul 1906, care i-a confruntat pe Ioan Ciocan și Victor Onișor în cercul Năsăudului. Pe când Ioan Ciocan a fost susținut de o parte a funcționarilor și profesorilor români și, mai ales, de minoritari unguri, evrei și sași, Victor Onișor a fost urmat exclusiv de membrii electoratului românesc. Astfel, în 1906, Victor Onișor a fost votat de 366 alegători, toți români, iar Ioan Ciocan, de numai 84 electori români din cei 434 votanți, care i-au asigurat alegerea în parlament³⁶.

Nu pot fi eludate efectele mesajelor și atitudinilor politico-electorale asupra electoratului, dar și asupra societății românești în ansamblul ei. Legalistii, precum Ioan Ciocan, transmiteau în esență discursului și atitudinilor lor ideea acceptării și împăcării cu situația politică existentă, în cel mai bun caz, a menținerii unei opoziții pasive. În contrapondere, liderii sau susținătorii politicii Partidului Național Român contribuiau la menținerea și dezvoltarea spiritului național, combativ, ce întrețineau speranța împlinirii unor deziderate menite să reformeze societatea

³⁶ Vezi la Iosif Uilăcan, „Ion Ciocan în alegerile parlamentare din cercul electoral Năsăud (sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX)”, în „Anuarul Asociației Profesorilor de Istorie din România-Filiala Bistrița-Năsăud”, Bistrița, 1, 2006, pp. 13–24.

timpului și să deschidă perspectivele emancipării naționale și sociale a românilor transilvăneni.

Evident, pozițiile mai mult sau mai puțin angajante ale membrilor elitelor naționale în mișcarea politică au fost determinate nu atât de funcțiile pe care le-au ocupat unii în instituțiile de credit, cât de educația școlară, de mediul în care au activat și de calitățile profesionale și civice, de modul cum au înțeles să se implice în susținerea intereselor generale ale comunităților în care activau și față de idealurile și aspirațiile naționale ale românilor în epocă.

Instituțiile bancare au facilitat doar manifestarea acestor atitudini, susținându-le, pe cât posibil, material și prin resursele umane destul de largi care gravitau în jurul lor. Adăugăm la acestea educația din familie și biserică, convingerea, pentru cei mai activi, că reprezintă ideile și modelele personalităților din Revoluția de la 1848/1849 sau continuarea tradițiilor economice ale grănicerilor de odinioară.

Pe de altă parte, funcționarea instituțiilor bancare a impus și a dezvoltat activitățile în echipă, cu responsabilități ce trebuiau executate coordonat și cu exactitate, au creat un climat de largă solidaritate care a cuprins, în afara membrilor de conducere și ai acționariatului, miile de deponenți și chiar de debitori proveniți din diferite structuri socio-economice. În acest fel, băncile au furnizat resurse economice nu numai elitelor direct implicate în activitatea lor, ci unor cercuri mai extinse din mediile românești.

Apoi, ele au avut efecte benefice asupra stării situației economice a românilor transilvăneni, chiar și prin faptul că au redus efectele spoliatoare ale cămătăriei. Au reușit însă, prin creditele acordate, să modernizeze un număr foarte mare de gospodării țărănești, să mijlocească achiziționarea unor proprietăți funciare de la marii proprietari maghiari și, mai ales, să realizeze legături trainice în mediile românești rurale și urbane cu elitele participante la mișcarea politică sau la susținerea activităților culturale și educaționale.

Prin absurd, dacă nu ar fi existat instituțiile de credit naționale sau numărul și forța lor economice ar fi fost mult mai redusă în epoca

modernă, grupul elitar românesc ar fi fost mai restrâns și prezența sa în viața publică mai puțin vizibilă. Nu întâmplător, la începutul secolului al XX-lea, o întreagă literatură de factură șovinistă, care viza activitatea băncilor românești în transferul de proprietăți funciare de la moșierii unguri pe seama țăranilor români³⁷, releva, fără comentarii suplimentare, însemnătatea acestora, prin susținerea explicită că erau centre economice naționale, cuiburi ale daco-românismului, inspiratoare ale acțiunilor politice, desfășurate de preoți și avocați.

În plus, instituțiile de credit au cunoscut până la Primul Război Mondial o continuă dezvoltare numerică și financiară, depășind manifestările unor crize economice cu destulă ușurință și evidențiind, pe lângă capabilitățile de management ale elitelor conducătoare, încrederea extrem de mare pe care aveau acestea la nivelul societății românești. În schimb, în cadrul mișcării politice naționale de la sfârșitul secolului al XIX-lea, după 1896 și începutul secolului al XX-lea, s-au ivit dispute sau chiar perioade, e drept, de scurtă durată, de reflux a acțiunilor politice combative, ce s-au suprapus și cu schimbul generațiilor de lideri politici, dar și de tactică, metode și discurs politic.

Astfel, exemplaritatea activităților din lumea bancară națională, caracterizate de conlucrare și solidaritate de grup și comunitară, dincolo de interesele sau opțiunile personale, a fost întotdeauna un model și o școală în care, în paralel, s-au pregătit și din care au tras foloase și învățăminte liderii politici în permanență și, mai ales, în momentele critice sau tensionate prin care a trecut mișcarea politică românească până la Unirea din 1918.

Mișcarea politico-națională în perioada anilor 1860–1914 a fost completată și susținută de o vie și rodnică activitate culturală, desfășurată de elitele intelectuale ale românilor prin societățile culturale,

³⁷ Tokay László, *Elado orszag (Țară de vânzare)*, Kolosvár, 1913, tabelul II. Conform datelor acestuia, în comitatul Bistrița-Năsăud, numai între 1903–1912, românii au cumpărat terenuri de la moșierii unguri în suprafață de 3.395 jughere, în valoare de 860.000 coroane.

îndeosebi prin ASTRA³⁸, în care, până la începutul anilor '80, și mai sporadic i-a avut între membrii conducerii sale centrale pe mulți dintre liderii vieții politice naționale sau ai lumii bancare.

Ulterior, fără a neglija această activitate, frunțașii vieții politice s-au regăsit între membrii direcțiunilor despărțămintelor ASTREI, unii dintre ei chiar în calitate de directori ai acestora. Așa îi vom afla, bunăoară, pe președintele Clubului Partidului Național Român din Bistrița, Gavril Manu, directorul băncii „Bistrițiana”, ca organizator, întemeietor și director al despărțământului Bistrița al ASTREI, urmat în funcție, din 1892, de protopopul Alexandru Silași, președintele Consiliului de Administrație al băncii „Bistrițiana” și, din 1902 până în 1914, de Gavril Tripon, directorul băncii „Coroana”³⁹.

Acesta din urmă, sprijinit de întreaga „intelighență” românească a Năsăudului, a fost organizator al Adunării generale a „Societății pentru crearea unui fond de teatru român”, în anul 1902⁴⁰ și a adunării generale a ASTREI, din anul 1907⁴¹, ambele momente prilejuind, o dată cu afluirea unor personalități însemnate ale vieții culturale și politice naționale în zonă, ample manifestări culturale și de solidaritate națională. Numeroasele activități culturale, pregătite și susținute de membrii despărțămintelor din Bistrița și Năsăud în mai toate localitățile comitatului, la care au participat masiv, alături de intelectuali, țărani și orășenii români, cu tematici literare, economice, morale, însoțite de reprezentanții teatrale sau muzicale susținute de echipele de amatori, au reușit să întrețină și să dezvolte conștiința identității lor naționale⁴².

³⁸ Pamfil Matei, *ASTRA și rolul ei în cultura națională*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1986.

³⁹ Teodor Tanco, „ASTRA în despărțămintele Năsăud, Bistrița, Beclean, Teaca, de la înființare până la Unire”, în *Virtus Romana Rediviva*, IV, Bistrița, 1981, pp. 44–91.

⁴⁰ Viorel Rus, „Un eveniment cultural românesc în Bistrița anului 1902. Adunarea generală a Comitetului pentru crearea unui Fond de Teatru Român. Ecouri în presă”, în *Convergențe etnoculturale. În onorem Mircea Prahase*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2012, pp. 235–258.

⁴¹ Pe larg, în „Revista Bistriței”, Bistrița, III, nr. 32–35/1907.

⁴² Lazăr Ureche, „Despărțământul Năsăud al ASTREI (1881–1914)”, în *ASTRA-125 de ani de la înființare*, Sibiu, 1987, pp. 199–215; Adrian Onofreiu, „Nestor

De asemenea, aceste manifestări au fost excelente prilejuri de dialoguri între diversele grupuri sociale ale românilor, intelectualii, lideri ai vieții publice sau economice, reușind să mobilizeze și să solidarizeze asistența, tot mai receptivă la obiectivele și la mesajul cultural-național transmis și transpus în limbajul popular la nivelul înțelegerii și aspirațiilor sutelor de participanți.

Urmările acestor repetate și înnoitoare întruniri culturale s-au materializat, în timp, în legături din ce în ce mai trainice între conducătorii vieții cultural-naționale și politice, ce și-au dovedit în epoca dualismului și, mai apoi, către sfârșitul anului 1918, efectele deosebit de benefice.

Momentele de la sfârșitul anului 1918 au găsit elitele politice intelectuale și economice pregătite pentru conducerea procesualității unirii Transilvaniei cu România. Proiectele autodeterminării, schițate în programul Partidului Național Român din 1905 sau cele concepute de Aurel C. Popovici încă din 1906, multe împărtășite de o bună parte din elitele politice sub forma unei monarhii austriece federale, realizabilă de către moștenitorul tronului, au fost detaliate și precizate de conducerea Partidului Național Român în Memorandumul⁴³ trimis contelui Ștefan Tisza cu prilejul tratativelor din 1910. Asasinarea lui Franz Ferdinand, începutul și desfășurarea războiului mondial, cu urmările dezastruoase asupra întregii societăți românești și represiunile tot mai ample ale oficialităților ungare asupra elitelor românești, mai ales după intrarea României în război, în august 1916, au risipit și ultimele atitudini loialiste și au întărit convingerile în proclamarea emancipării naționale prin propriile mijloace, în condițiile erodării structurilor militare și politice ale regimului dualist din anii 1917–1918.

Declarația de autodeterminare a conducerii Partidului Național Român, susținută cu deosebit curaj de către Alexandru Vaida în parlamentul Ungariei în 18 octombrie 1918, înaintea încheierii armistițiului statului Austro-Ungar, a declanșat practic procesul unificării Transilvaniei

Șimon-Manuscrite inedite”, în „Arhiva Someșană”, Năsăud, seria III, III, 2004, pp. 477–494.

⁴³ Keith Hitchins, *op. cit.*, pp. 343–378.

cu România, condus de elitele românești transilvănene. Înființarea, la începutul lunii noiembrie 1918, a Comitetului Național Român Central și, apoi, a comitetelor din comitate și celor locale a reprezentat traducerea în fapt a principiilor autodeterminării românilor și a constituirii organismelor naționale de administrare în toate comitatele Transilvaniei.

Modalitățile de preluare a puterii politice și administrative și, mai ales, constituirea și buna funcționare a organismelor administrative (consiliile naționale) și de ordine publică (gărzile naționale), demonstau autoritatea și capacitatea elitelor românilor de a se autoguverna și a pregăti procesul unirii, în urma unor ample dezbateri și întruniri electorale, la care au participat zeci și zeci de mii de persoane și prin care s-au desemnat în mod democrat delegații din toate straturile sociale și reprezentanțele clericale, culturale sau profesionale, cu mandat expres de a vota la 1 decembrie 1918 unirea Transilvaniei cu România.

Aceste momente s-au derulat și au fost trăite de populația românească din comitatul Bistrița-Năsăud; ele au fost deja pe larg surprinse de istoriografia națională și mult mai pe larg, de cercetători locali. Înfățișarea participării și a rolului elitelor locale ale românilor s-a efectuat, de regulă, din perspectiva rolului politic național unionist al acestora, înregistrându-se până la detalii contribuția acestora la constituirea Consiliului Național Român Comitatens sau a constituirii gărzilor naționale în mai toate localitățile zonei, pe parcursul lunii noiembrie 1918.

S-au omis, ca de altfel, și cu alte prilejuri, de a li se atașa autorităților politice sau profesionale ale acestora rolurile pe care le-au avut în sferile culturii sau vieții economice, nu mai puțin însemnate chiar și în acest context istoric.

Astfel, avocatul Gavril Tripon, președintele Consiliului Național Român Comitatens, lider al vieții politice naționale și locale, era directorul băncii Coroana” și al Despărțământului Bistrița al ASTREI, între anii 1902–1904. La rândul lor, vice-președinții erau membrii în conducerea băncilor locale, precum: Alexandru Pop (președintele Consiliului de Administrație al băncii „Bistrițiana”), Leon Scridon, Grigore Pletosu, Victor Onișor, membrii în conducerea băncilor „Bistrițiana” și „Coroana”.

De asemenea, alți membrii ai Consiliului Național Român Comitatens, precum Petre Poruțiu, George Linul, Emil Chiffa, Aurel Belteag, Victor Man, George Curteanu etc., figurau ca membrii sau funcționari de seamă ai celor două bănci românești amintite. La Năsăud, președintele Consiliului Național Român local ales, Iulian Marțian, era președinte și director al băncii „Mercur” din Năsăud, iar Matei Șirlincan, șeful gărzii naționale din zona Bârgaielor, era directorul băncii „Speranța” din Prundu Bârgăului⁴⁴.

Apoi, instituțiile bancare naționale din zonă au asigurat ființarea Consiliului Național Român Comitatens, a celor locale și, mai ales, a gărzilor naționale în lunile noiembrie și decembrie 1918, în lipsa altor surse de finanțare, prin acordarea unor credite fără nici o dobândă. În acest sens, avem dovezi certe pentru băncile „Bistrițiana”, „Coroana” și „Minerva”⁴⁵, dar nu ne îndoim că au procedat similar și băncile „Mercur”, „Aurora” din Năsăud sau „Speranța”, deoarece conducătorii acestora se aflau în fruntea consiliilor și gărzilor locale. Adăugăm că, la începutul anului 1918, toate băncile naționale din Transilvania au subscris, în sume variabile, dar însemnate, fonduri pentru așa-zisul împrumut național luat de Consiliul Dirigent.

La încheierea acestui eseu istoric, ne întrebăm în ce măsură se remarcă liderii politici activi, care au îndeplinit funcții în conducerea băncilor naționale, spre deosebire de ceilalți conducători ai băncilor românești, fără roluri politice, cu opinii moderate față de opțiunile promovate de Partidul Național Român, dacă nu, chiar legalisti, în raport cu regimul dualist.

Reiterând opiniile prezentate în textul nostru, considerăm că fruntașii politicii naționale au avut, pentru activitățile derulate în viața publică, doar recompense de ordin moral, pe când ceilalți conducători ai băncilor,

⁴⁴ *Bistrița 90 de ani de la Marea Unire*, Ed. Barna's, Bistrița, 2008, pp. 16–25; 78–80; 178–182.

⁴⁵ *Ibidem*, Pavel Tofan – *Memorii din 1918*, p. 80; Mircea Gelu Buta, „Memoriile unui gimnazist năsăudean. Notarul Grigore Ilișiu (30 mai 1890 – 2 martie 1960)”, în „Arhiva Someșană”, Năsăud, seria III, XIV, 2015, p. 228.

mai mult sau mai puțin pasivi față de activitățile politice, pe lângă satisfacțiile de ordin moral sau civice, au fost și beneficiarii unor recompense materiale rezultate din acțiunile financiare din care au oferit, adeseori, cu larghețe, sume bănești pentru susținerea și stimularea vieții cultural-naționale.

Succinta încercare de a discuta asupra inter-relațiilor dintre viața politică și cea financiară națională și, evident, asupra interacțiunii activităților fruntașilor politici ai Partidului Național Român cu acțiunile economice ale liderilor sistemului de credit românesc a avut rostul de a sesiza aportul ambelor grupuri elitare, chiar și atunci când rolurile acestora nu s-au suprapus, la rezolvarea problematicilor majore ale societății românești moderne și, îndeosebi, la împlinirea dezideratului esențial al tuturor elitelor naționale active, de a transforma starea națiunii române de la faza sa genetică, identitară, la rosturile și conștiința națiunii politice funcționale, conștientă de misiunea sa istorică și capabilă să îndeplinească, în momentele propice, idealul unității politico-statale românești.

Cuvinte în război sau despre războiul în cuvinte.

Scrisori ale românilor transilvăneni din vremea Marelui Război*

ANA VICTORIA SIMA**

Se afirmă astăzi, tot mai des și pe deplin întemeiat, că Primul Război Mondial a generat o adevărată *epidemie* a scrisului¹ (scrisori, cărți poștale, memorii, însemnări, jurnale etc), care a contaminat toate țările beligerante. Milioane de scrisori și cărți poștale se vărsau zilnic într-un *fluviu imens* de scrieri², ce străbătea liniile fronturilor, intrând și ieșind din tranșee pentru a asigura legătura cu frontul de acasă. După patru ani de război, numărul lor se ridica la cifre de ordinul zecilor de miliarde³. O parte, relativ infimă, s-a păstrat până astăzi. Unele s-au pierdut pe drum, altele au fost oprite de oficiile de cenzură fără a mai ajunge vreodată la destinatar. Recuperarea și conservarea lor, chiar dacă a început în

* O versiune extinsă, în limba engleză, a fost publicată în volumul *Persuading Minds. Propaganda and Mobilisation in Transylvania during World War I*, Ana Victoria Sima & Teodora Alexandra Mihalache (eds), Peter Lang, 2017 (în curs de publicare).

** Ana Victoria Sima, Conf. Univ. dr. habil., Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, str. Mihail Kogălniceanu, nr. 1–3, email: ana.sima@ubbcluj.ro, annasimma@yahoo.it

¹ Fabio Caffarena, „Le scritture dei soldati semplici”, în *La prima guerra mondiale*, a cura di Stephane Audoin-Rouzeau e Jean-Jacques Beker, edizione italiana a cura di Antonio Gibelli, vol. II, Giulio Einaudi editore, Torino 2014, p. 646

² Expresia îi aparține istoricului italian Antonio Gibelli, în una dintre cele mai recente lucrări dedicate scrierilor populației de rând în anii Marelui Război. A se vedea în acest sens Antonio Gibelli, *La guerra grande. Storie di gente comune*, Laterza, Bari, 2016, p. 3.

³ Fabio Caffarena, „Le scritture dei soldati semplici”, p. 647; Lorenzo Renzi, „Presentazione alla nuova edizione” în Leo Spitzer, *Le lettere di prigionieri di guerra italiani, 1915–1918*, a cura di Lorenzo Renzi, Milano 2016, p. 7.

anumite țări imediat după război, a fost și continuă să fie un proces dificil și anevoios. Istoricii occidentali, îndeosebi cei proveniți din spațiul italian, vorbesc despre așa numita „guerra nel cassetto”, adică „războiul din seif”, referindu-se la zecile de milioane de scrisori risipite încă prin colecții particulare și fonduri de arhivă⁴.

Afirmația este valabilă și pentru România, unde numărul scrisorilor din război care s-au păstrat până astăzi este extrem de redus și la fel de disipat în diverse colecții muzeale⁵, arhivistice sau private. Un exemplu în acest sens îl constituie Arhivele Naționale, serviciul județean Cluj (România), unde s-au păstrat până astăzi un număr de 40.000 de scrisori, în limbile română, maghiară, germană, italiană⁶, rusă, slovenă, croată, poloneză, cehă, sârbă, ebraică și engleză, provenite de la soldați din fosta monarhie austro-ungară internați în spitalele militare din Transilvania⁷. Majoritatea lor aparțin unor oameni de rând, pe care războiul i-a adus împreună și i-a legat implacabil unii de ceilalți, prin forța împrejurărilor. Ele constituie doar o fărâamă din patrimoniul arhivistic universal dedicat scrierilor populare rezultate de pe urma Marelui Război. Un patrimoniu ce beneficiază astăzi în țări ca Italia, Franța, Spania, de arhive și colecții speciale, dar și de analize și interpretări novatoare ce reconstituie, în cheie culturală, vocile și trăirile celor mulți care au făcut Marele Război⁸.

⁴ Fabio Caffarena, „Le scritte dei soldati semplici”, p. 656.

⁵ Un exemplu în acest sens îl constituie colecția de scrisori din timpul Primului Război Mondial, aflată la Muzeul Maramureșului, din Sighetu Marmăției, Maramureș. <http://www.gazetademaramures.ro/maramuresul-si-primul-razboi-mondial-scrisori-de-pe-front-15234>; colecția cărți poștale păstrate în Arhiva Muzeului Grăniceresc Năsăudean, Fond. *Iuliana Țișca*.

⁶ Scrisorile în limba italiană au fost publicate de Ștefan Damian în vol. *Lettere dai tempi di guerra*, Cluj-Napoca, IDC Press, 2004, 191 p.

⁷ Serviciul județean Cluj al Arhivelor Naționale ale României (în continuare SJCjAN.), Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*.

⁸ Ne limităm la a menționa aici doar câteva dintre lucrările de referință dedicate acestei teme: Fabio Caffarena, *Lettere dalla grande guerra. Scritture del quotidiano, monumenti della memoria, fonti per la storia. Il caso italiano*, Unicopli, Milano 2005, 302 pp; Martyn Lyons, *The Writing Culture of Ordinary People in Europe, c. 1860–1920*, Cambridge University Press 2013, 268 pp; Antonio Gibelli, *L'Officina della Guerra. La Grande Guerra e le trasformazioni del mondo mentale*, terza edizione accresciuta,

Scrisorile de război ale românilor transilvăneni: un izvor de istorie culturală

Spre deosebire de corespondența de război a soldaților italieni, francezi, germani, englezi care s-a bucurat în ultimii ani de o atenție sporită din partea specialiștilor, scrisorile soldaților români sunt aproape necunoscute⁹. Iată de ce studiul de față își propune să semnaleze potențialul istorico-cultural al acestora, pornind de la cele ale românilor transilvăneni păstrate mai ales în colecția de 40.000 de scrisori și cărți poștale conservate în arhivele de la Cluj-Napoca.

Întâi de toate, se cuvine precizat faptul că avem de-a face cu scrisori provenite de la spitalele militare din Cluj și din alte orașe ale Transilvaniei, dar și de la oficiile de cenzură. Este, poate, motivul pentru care ele poartă marca durerii și a neputinței fizice, resimțite, uneori, la cote mult mai mari decât în tranșee sau în prizonierat. O atestă în acest sens, scrisoarea unui soldat rănit, către soția sa, căreia îi scrie la 10 ianuarie 1918, dintr-un spital din Cluj:

„Eu Susană dragă de când am venit în spital tot în pat zac ca on dărab de lemn, tote osele din mine mă dor de nu mă pot întoarce de pe o parte pe cealaltă până mă întorc alții. ziua și noptea eu nu am hodină tot

Bollati Boringhieri, Torino 2014; Antonio Gibelli, *La guerra grande*; Martha Hanna, „A Republic of Letters: The Epistolary Tradition in France during World War One”, *American Historical Review*, 2003, pp. 1338–1361; Martha Hanna, *Your Deth Would Be Mine: Paul and Marie Pireaud in the War*, Cambridge, Harvard University Press 2006, 341 p.

⁹ Dintre studiile și lucrările care valorifică selectiv corespondența de război a românilor transilvăneni, reținem: Ioan Bolovan, *Primul război mondial și realitățile demografice din Transilvania. Familie, moralitate și raporturi de gen*, Cluj-Napoca: 2015, pp. 75–123; Ioana Elena Ignat Kisanovici, *Participare și mobilizare în Transilvania în primul război mondial*, Cluj-Napoca: 2015, pp. 103–122; Bogdan Gozman, „Imaginea familiei transilvănene în corespondența ostașilor din Primul Război Mondial”, in *De la lume adunate...* Lucrările conferinței naționale *Viață cotidiană, familie, alimentație și populație în secolele XVIII–XXI*, ed. by Crucița-Loredana Baci, Anamaria Macovei, Roxana Dorina Pop, Cluj-Napoca: 2011, pp. 214–216.

mă vaiet de durere, e vai de capul meu și de zilele mele Susană dragă, că de cât să mă chinuiesc tot așa mai bine mar lua bunul Dzeu. Nu am ce face cată să rabd și să mă chinuiesc dacă Dumnezeu așa vrea”¹⁰.

Cât privește emitenții și destinatarii lor, sunt scrisori și cărți poștale expediate de soldați spre familii, rude, prieteni, autorități civile, dar și primite dinspre aceștia, respectiv, scrisori returnate sau neexpediate de serviciile poștale. Deși inferioare numeric în raport cu cele în limbile germană și maghiară, scrisorile și cărțile poștale în limba română reconstituie universul prevalent patriarhal al lumii românești transilvănene din anii Marelui Război.

Aidoma scrisorilor de război provenite din spațiul francez, italian, german, englez etc., cele românești constituie un inegalabil izvor de istorie culturală, mărturii ale unor experiențe subiective și ale trăirilor zilnice pe care fiecare combatant le-a trăit pe front sau în spatele lui. Însemnările lor pe o bucată de hârtie sunt tot atâtea mărturii colective ale unor experiențe de viață, frânturi de memorie ce permit astăzi specialiștilor să pătrundă în universul mental și psihologic al războiului pentru a-l reconstitui în complexitatea sa.

Expediate din tranșee, din spitale, din prizonierat sau de acasă, scrise de soldați, femei, copii sau vârstnici cu o instrucție școlară primară sau de către semianalfabeți, scrisorile ilustrează perspectiva celor mulți, a subalternilor condamnați la război, fără voia lor. Un război a cărui miză era greu de deslușit pentru mulți dintre ei. Despre corespondența acestora și despre „războiul scris și trăit” al oamenilor simpli proveniți din rândurile românilor transilvăneni, ne propunem să discutăm în cele ce urmează.

¹⁰ SJCJAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, IV. Scrisori adresat soldaților, D. Scrisori către soldații spitalizați, 244. Soldați spitalizați în Bistrița, Cluj, Turda, Anii: 1917–1918, f. 21r-v.

Scrierea unei scrisori: motivații, dificultăți

Este bine cunoscut faptul că din cei aproape jumătate de milion de combatanți români transilvăneni, mobilizați în Primul Război Mondial¹¹, majoritatea lor erau țărani, cu un nivel de alfabetizare redus. Proveniți din lumea satelor românești, aceștia erau legați organic de gospodăria și patrimoniul funciar ce constituiau repere fundamentale ale existenței lor¹². Această particularitate era dată de caracterul prevalent agrar al economiei transilvănene și de etosul românesc, pentru care gospodăria și hărnicia erau atributele unei vieți normale și sigure¹³.

Pentru ei, războiul, dincolo de efectele sale traumatizante și devastante, a fost și ocazia neașteptată a unei alfabetizări forțate. Citirea unui ziar, a unei instrucțiuni oficiale sau scrierea unei scrisori ori a unei cărți poștale, exercițiu rar întâlnit până atunci în lumea satului românesc transilvănean, a devenit o necesitate aproape cotidiană răspândită atât în rândurile soldaților, cât și a celor rămași acasă. Dacă ziarele erau privite uneori cu neîncredere, cunoscute fiind pentru capacitatea lor de dezinformare și denaturare a realităților belice, ordonanțele, instrucțiunile și circularele erau acte oficiale, de cunoșterea cărora depindea viața soldaților și a combatanților de pe frontul de acasă.

Spre deosebire de acestea, scrisorile asumau o cu totul altă semnificație. Forța lor era una sentimentală, reconfortantă și fortificantă prin natura intrinsecă de a asigura legătura și comunicarea cu familia și cei din mijlocul cărora fuseseră desprinși. Or, tocmai această nevoie

¹¹ T.V. Păcățian, „Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș aduse în războiul mondial din 1914–1918”, în *Transilvania*, LIV, 1–2, ianuarie–februarie 1922, p. 32; Liviu Maior, *Habsburgi și Români. De la loialitatea dinastică la identitatea națională*, București, Editura Enciclopedică, 2006, pp. 131–132; Ioana Elena Ignat Kisanovici, *Participare și mobilizare*, pp. 25–31.

¹² Liviu Maior, *Doi ani mai devreme. Ardeleni, basarabeni și bucovineni în război, 1914–1916*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016, p. 126.

¹³ Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale asupra primului război mondial*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2004, p. 97.

acută de a păstra vii relațiile cu cei aflați la distanță a făcut ca războiul să contribuie decisiv la o propagare nemaîntâlnită a competențelor alfabetice în rândurile oamenilor simpli¹⁴. Fenomenul nu i-a exceptat nici pe românii transilvăneni. Referindu-ne la acesta, se cuvine precizat faptul că una dintre cele mai des întâlnite activități, în momentele de repaus, era redactarea unei scrisori. Desigur, scrierea ei revenea prin excelență celor alfabetizați. Aceștia scriau atât pentru ei, cât și în numele celor care nu știau să scrie sau/și să citească. Cu o instrucție școlară sumară sau inexistentă, mulți dintre ei scriau cu dificultate, iar o parte nu știau să scrie deloc. Nu puțini dintre ei aveau să deprindă pe front câteva noțiuni elementare de scris și de citit, astfel încât să le poată trimite celor de-acasă câteva rânduri¹⁵. Iar cărțile poștale și scrisorile s-au dovedit a fi cel mai facil mijloc de a învăța să scrie¹⁶.

Din tranșee sau din spatele frontului, din spital sau de acasă, combatanții continuau să scrie soției/soțului, părinților, fraților, rudelor și prietenilor cu o oarecare ritmicitate, care pleca de la o dată pe lună/săptămână la câteva ori pe zi. Dar pentru mulți transilvăneni, la fel ca și în cazul celor italieni sau francezi, trimiterea unei scrisori acasă era mai mult decât un simplu exercițiu de scriere. Era un *război* pe care trebuiau să-l poarte cu literele și cuvintele pentru a le găsi și modela în funcție de propriile lor nevoi¹⁷. Pentru unii dintre ei, era un exercițiu cu care nu se mai confruntaseră niciodată până atunci. Erau puțini cei care mai scriseseră în trecut câteva rânduri rudelor sau prietenilor, plecați în America, odată cu valul emigraționist ce atinsese și Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea. Dar războiul era cu totul altceva. Nevoia de a păstra permanent legătura cu cei de acasă și de a evada din universul terifiant al frontului constituiau cel puțin două motive imperioase ce obligau la *a scrie*. Nici pentru cei aflați pe frontul de acasă, situația

¹⁴ Antonio Gibelli, *La guerra grande*, pp. 14–15.

¹⁵ Liviu Maior, *Doi ani mai devreme*, p. 124.

¹⁶ Antonio Gibelli, *La Grande Guerra degli Italiani 1915–1918*, seconda edizione, Milano: 2014, p. 139.

¹⁷ Antonio Gibelli, „Tracce di scrittura. Classi popolari e storia della Grande Guerra”, in Leo Spitzer, *Lettere*, p. 25.

nu era cu mult diferită. Și ei simțeau aceeași nevoie acută de a comunica cu cei plecați pe front, pentru a-și reconfirma sentimentele și relațiile, pentru a adopta cele mai bune decizii în privința gospodăriilor agricole și, nu în ultimul rând, pentru a le comunica noutățile din comunitate.

În acest sens, cele mai recente cercetări arată că, în lume, războiul a condus nu doar la creșterea numărului celor care au învățat să scrie tocmai în vreme de război, cât mai ales a celor care au simțit pentru prima dată nevoia de o face cu o oarecare frecvență și asiduitate. Altfel spus, avem de-a face cu o accelerare și o intensificare a accesului la cuvântul scris din partea unei populații obișnuite să folosească mai ales comunicarea orală¹⁸.

Iată de ce, pentru majoritatea acestor semianalfabeți, *a scrie* presupunea un exercițiu dificil de exprimare în scris. Era un efort serios de trecere de la exprimarea orală la contactul cu bucata de hârtie care, de cele mai multe ori, părea un spațiu îngust și limitat, marcat de semne grafice în parte necunoscute. Urma, apoi, alegerea și așezarea incorectă a cuvintelor în frază, lipsa frecventă a semnelor de punctuație, scrierea cu majuscule, tremurândă, imposibilitatea de a păstra scrisul în linie dreaptă, aspecte de altfel semnalate de specialiști și în cazul altor combatanți din Italia, Franța sau alte regiuni ale Europei¹⁹. Unii dintre ei, conștienți de limitele competențelor lor alfabetice, se scuza adesea pentru scrierea neîngrijită sau incorectă. Este și cazul lui Moroșan Ion, din Beclean, când le scrie prietenilor lui aflați în spitalul unitarian din Cluj:

„servus fraților prin carte că cu Mâna suntem de parte....și iertaț(i) fraților că eu am scris cartea acea care n(-)ați putut(-)o ceti Dvoastră că am îmblat în Năsăud numai 2 Gimnazuri”²⁰.

Că mulți dintre ei nu frecventaseră școala decât ocazional și pentru puțin timp o dovedește și ortografia și grafia acestor scrisori. Conținutul

¹⁸ Antonio Gibelli, „Tracce di scrittura”, p. 138.

¹⁹ Martyn Lyons, *The Writing Culture*, p. 34.

²⁰ SJCjAN., *Colecția Scrisori din Primul Război Mondial*, IV. Scrisori adresat soldaților, D. Scrisori către soldații spitalizați, 235. Soldați spitalizați în Bistrița, Cluj, Turda, f. 14r.

lor era plin de regionalisme și de devieri de la româna standard. Aș cum s-a putut constata mai sus, cei mai mulți dintre autori nu respectă punctuația, regimul majusculilor și al separării cuvintelor în frază²¹, ceea ce trădează încă o dată dificultatea exprimării în scris în favoarea celei orale.

E adevărat însă că nici condițiile redactării unei scrisori nu erau dintre cele mai adecvate. Se scria în momentele de pauză, pe front, sau de sărbătoare, pe cel de acasă, cel mai adesea cu hârtia așezată pe genunchi, ceea ce determina un scris neglijent și deseori ilizibil. Iată de ce, deseori, vina pentru scrierea tremurândă și ilizibilă aparținea nu doar lipsei de educație, ci și condițiilor vitrege în care erau obligați să scrie: „și iertaț că am scris rău că am tremurat că tunurile au dat neîncetat”²², era scuza soldatului Petre Vaida, către tatăl său, în 21 ianuarie 1915, în vreme ce pentru Pop Maxin, aflat într-un spital din Budapesta, lumina precară era motivul scrierii sale neîngrijite: „și iartă frate Ioane cum eată (iată) Am putut scrie că am Scris(-)o num(a) la lo(m)pă”²³. La acestea se adăugau apoi și infirmitățile fizice, contactate pe front, din pricina cărora unul dintre soldații români transilvăneni îi scrie soției de pe patul de spital din Cluj:

„Și alte hele nuti mai scriu că tare tare mă dor degetele dela mâna dreaptă”²⁴.

Pentru cei rămași acasă, cea mai des invocată scuză era lipsa de timp, generată fie de multitudinea obligațiilor casnice, fie de volumul activităților agricole, afectate grav de lipsa mâinii de lucru a bărbaților:

²¹ Antonio Gibelli, *La grande guerra*, p. 140.

²² SJCjAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, VI/518. Persoane cu litera V din comitatele Cluj și Turda-Arieș, Anii: 1915–1916, Carte poștală scrisă de Vaida Peter, Reg. 51, Compania 16, către Vaida Todor, din Lapospatak, Magyar Nagy-Zsombor.

²³ SJCjAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, IV. Scrisori adresat soldaților, D. Scrisori către soldații spitalizați, 235. Soldați spitalizați în Bistrița, Cluj, Turda, f. 11r.

²⁴ SJCjAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, IV. Scrisori adresat soldaților, D. Scrisori către soldații spitalizați, 244. Soldați spitalizați în Bistrița, Cluj, Turda, Anii: 1917–1918, f. 22r.

„Iubitul meu soț Onuț aț fac de cunoscut cumcă.... țaș fi scrisă mai demult carte dară nam putut mere nicări că o fost pruncu beteag de grumăzare..”²⁵,

scria Maria Nyegru, soțului ei, Benczo Janos, internat într-un spital militar din Cluj. Că pe frontul de acasă redactarea răspunsurilor avea loc în momente de răgaz, duminica sau în zilele de sărbătoare, când membrii familiei, rudele și prietenii se adunau pentru a-i răspunde celui drag, o atestă și scrisoarea Suzanei Nemeș din Cojocna, către cuscrul ei, Janos Daboc, internat tot la Cluj, în iulie 1915:

„...și să nu te superi Ionaș că nuti trimetem carte mai des că nu avem vreme să scriem numai Duminica Că și Petria numai Dumineca ți scrie carte...”²⁶.

Desigur, în spatele acestor neajunsuri invocate mai sus, se ascundea, uneori, lipsa totală de cunoștințe alfabetice. Cine nu reușea să stăpânească tainele scrisului recurgea la intermediari, camarazi de front, respectiv vecini, rude, copii în comunitățile de acasă, ce deveneau, de fapt, adevărații scriitori și cititori de mesaje. Este grăitoare, în acest sens, scrisoarea soldatului Aurel Hechel, adresată părinților săi din Pișchinți (Hunedoara), în iunie 1915, prin care admitea, cu resemnare, neputința lor în a-i răspunde la scrisori:

„...eu nu știu dacă primiți cărțile de la mine câte vă trimit, dar eu văd că nu capăt răspuns după toate. Pentru aceea eu nu mă supăr că eu știu, tată și mamă, că-i rău dacă nu știe omul carte. Așa și D-voastră, dacă nu știți scrie, până meri să te rogi de altul, ți-au trecut toată pofa”²⁷.

²⁵ SJCjAN., *Colecția Scrisori din Primul Război Mondial*, IV/D, 227. Scrisori cenzurate Cluj, Anii: 1914–1915, f. 158 r-v.

²⁶ SJCjAN., *Colecția Scrisori din Primul Război Mondial*, IV. Scrisori adresat soldaților, D. Scrisori către soldații spitalizați, 245. Soldați spitalizați în Bistrița, Cluj, Viena, Anii: 1914–1918, f. 62r-v.

²⁷ Aurel Răduțiu, *Romos (Jud. Hunedoara). File de cronică 1850–1950*, Deva, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2015, p. 247.

Iată de ce, în corespondența sa cu cei de acasă, îi pomenea întotdeauna și pe „cititorii cărților”²⁸, de care depindea vital comunicarea sa cu familia. Știutorii de carte deveneau astfel mijlocitorii principali ce asigurau legătura dintre frontul de acasă și teatrele de război. Nu întâmplător, scriitorii și cititorii scrisorilor se numărau frecvent printre destinatarii salutarilor din finalul scrisorilor:

„dute carte în zburate și îs pune sănătate de la scritori de carte eu Serban Simion frunză verde de cilie trimiasă din țivilie la voinici în cătănie Sănătate și la cetitoriu de carte și la cine va ascultatu și la care se va uita”²⁹.

Aceasta indică faptul că analfabetismul sau semianalfabetismul era cel puțin la fel de întâlnit, dacă nu mai des, și pe frontul de acasă. Iată de ce, uneori, comunicarea prin scrisori sau cărți poștale a fost îngreunată și autocenzurată. Și aceasta pentru că apelul la cei care știau să scrie, de-o parte și de alta a frontului, presupunea timp, bani, însoțite cel mai adesea de autocenzură în a-și transmite filtrat sentimentele și gândurile de care erau stăpâniți. Tuturor acestor obstacole li se adăuga, apoi, cenzura propriu-zisă, care stopa orice scrisoare susceptibilă că ar putea contribui la demoralizarea combatanților³⁰.

Se cuvine precizat faptul că în vreme ce pentru unii universul literelor și al scrisului se dovedea a fi de nepătruns, alții se străduiau să devină autonomi, pentru a obține un minimum de intimitate în relaționarea scrisă cu cei dragi și pentru a nu fi constrânși să solicite în permanență asistența celor știutori de carte. De pildă, printre scrisorile acestor soldați români transilvăneni, păstrate la Arhivele Naționale, Serviciul județean Cluj, se află una nedatată, adresată de o româncă, soțului ei aflat pe front:

²⁸ *Ibid.*, p. 248.

²⁹ SJCJAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, IV. Scrisori adresate soldaților, D. Scrisori către soldații spitalizați, 235. Soldați spitalizați în Bistrița, Cluj, Turda. Anul: 1914, f. 36/r.

³⁰ Ioana Elena Ignat Kisanovici, *Participare și mobilizare*, pp. 148–157.

„Iubitul meu soț eu Țas trimete mai des carte da mă tem că nu li pute ceti, și Țam trimăs două cărți cu alți scriitori da nu pe vreu și scrie dacă nu ești tu acas. Da dă li pute ceti îmi scrie că nu moi ruga la nime că Țoi scrie eu..”³¹.

Ceea ce sporea și mai mult dificultatea de a scrie era nevoia de a relaționa cu un interlocutor absent, prin intermediul unui mijloc – scrisoarea – ce nu era instantaneu, ci avea nevoie de câteva zile pentru a ajunge la destinatar³². Iată de ce, mulți nici nu reușeau să facă translația de la schimburile colocviale la cuvântul scris, ci foloseau aceleași expresii ca într-un dialog între doi interlocutori aflați față în față. Prin urmare, pentru a depăși dificultățile legate de felul în care trebuiau să scrie, cei mai mulți dintre ei foloseau formule de introducere referitoare la starea de sănătate, facile pentru cei care scriau și reconfortante pentru destinatari. De pildă, majoritatea covârșitoare a acestor scrisori începeau cu formula:

„Prea mult dorita mea soție dragă află iată și eu a tău soț melian mă aflu sănătos, care sănătate Țo poftesc și Ție la mulț ani buni și fericți Ție și la fata mea...”³³.

Din nefericire, în colecția de scrisori de la Cluj, nu avem și răspunsul la această scrisoare, dar există în schimb alte răspunsuri, care arată faptul că indiferent de unde se scria, de pe front sau de acasă, formulele erau relativ aceleași:

³¹ SJCJAN., *Colecția Scrisori din primul război mondial*, IV. D, 228, Scrisori către soldații spitalizați, anii 1914–1915, f. 6r.

³² Fabio Caffarena, *Le scritture*, p. 648; Lucian Vaida, „Emil Țișca – Corespondență ilustrată de pe front (1915–1918). I”, în *Arhiva Someșană*, seria III, X, 2011, pp. 89–124; Idem, „Emil Țișca – Corespondență ilustrată de pe front (1915–1918). II”, în *Arhiva Someșană*, seria III, XI, 2012, pp. 135–171; Martha Hanna, „War Letters: Communication between Front and Home Front”, în *International Encyclopedia of the First World War. 1914–1918 online*, 2/22, http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/war_letters_communication_between_front_and_home_front.

³³ SJCJAN., *Colecția Scrisori din Primul Război Mondial*, 472, Persoane cu litera R din comitatele Bistrița-Năsăud, Cluj, Sălaj și Turda-Arieș, anii 1914–1917, f. 3/r.

„Prin aceasta epistolă ati aduc la cunostinta ca nea flam vi si sanatosi toti pana acuma mai departe ati trimitea muma ta sanatatea și dela puu și ficutia tea dorita sanatatea și dela sotiea tea Magdalina...”³⁴.

Astfel de formule introductive îi așază pe soldații români transilvăneni alături de cei italieni, ale căror scrisori, potrivit lui Leo Spitzer, cel dintâi cercetător al acestora, păreau redactate după regulile unui manual de corespondență, bine cunoscut³⁵. Cu mici variații stilistice, de la un emitent la altul, aceste formule introductive erau menite să faciliteze dialogul la distanță dintre corespondenți sau, cu alte cuvinte, să *spargă gheața*³⁶ și să înlăture barierele mentale ce-i separau pe emitenți de destinatari. Utilizarea lor și în corespondența altor combatanți din țările beligerante atestă prezența, la nivelul culturii scrise aparținând populației de jos, a unor expresii ceremoniale rigide preluate atât din exprimarea orală, cât și din cea promovată de școală³⁷.

La fel de standardizate erau și formulele de încheiere ale scrisorilor, cuprinse în expresii precum: „*Amin și o cupă de vin să bem când ne întâlnim și una de vinars să ne treacă de năcaz*”³⁸, sau „*Servus prin carte că mâinile is departe serus vecine*”³⁹. Utilizarea de către români a interjecției „Amin”, în formulele de închidere a scrisorilor, se datorează, cel mai probabil, preluării ei din limbajul liturgic al Bisericii, o instituție care se bucura de un imens prestigiu în lumea patriarhală a satului românesc transilvănean. Folosirea ei ca formulă de încheiere a rugăciunii o făcea la fel de pretabilă pentru a fi folosită și în înche-

³⁴ SJCjAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, IV, Scrisori adresate soldaților, D. Scrisori către soldații spitalizați, 235. Soldați spitalizați în Bistrița, Turda, Cluj, Anul 1914, f. 111r. Scrisoare adresată lui Dimitrie Lăpădat, soldat KuK, aflat în spitalul militar din Bistrița, din partea lui Iosif Neagoe, din Ritiser, Timișoara, 23 noiembrie 1914.

³⁵ Leo Spitzer, *Lettere*, p. 111.

³⁶ *Ibid.*; Martyn Lyons, *The Writing Culture*, p. 119.

³⁷ Fabio Caffarena, *Le scritture*, p. 650; Leo Spitzer, *Lettere*, p. 111–112.

³⁸ SJCjAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, IV. Scrisori adresate soldaților, D. Scrisori către soldații spitalizați, 235. Soldați spitalizați în Bistrița, Cluj, Turda, Anul 1914, f. 11r, f. 50/r,

³⁹ *Ibidem.*, f. 60/r, f. 70/v.

ierea dialogului epistolar dintre corespondenți. Există însă și cazuri în care cuvântul „Amin” este utilizat pe post de semn de punctuație pentru a marca pauzele între frazele și ideile unei scrisori. De exemplu, așa a înțeles să scrie și soldatul Groza Gyorgye, cuscruului său, Man Augustin, internat într-un spital la Cluj, în primăvara anului 1915:

„Această epistolă îi scrisă dipă cî(m)pul De luptă în anul 1915 epistolă făcută în Aprile în 14 prea mult Dorite al meu cuscru vei afla Mai întîie de tote vei afla că Amprimitu ocarte poștală dila Dunavoastră și forte tare mam îmbucuratu aflî(n)du prinu dî(n)sa scriso(a)re că su(n)teți Sănătoși **amin** și mai de parte află dorite cuscre și Despre adumitale cuscru cu Numele Groza Gyorgye Că până la această făcută Scrisoare in epistola acesta Mă aflu fo(a)rte sănătosu care și eu rog pe bunul dnezău Să vă rânduiască și dumnivoastre la mulți ani buni și fericiți *Amin* și mai departe veți Afla dorite cuscre Man Augustin ...”⁴⁰.

Este evident că simte nevoia, instinctual, să marcheze în vreun fel separarea ideilor în text, dar necunoașterea semnelor de punctuație îl face să împrumute cuvântul „amin” și să-l folosească ca semn grafic despărțitor.

De remarcat este și folosirea, în formulele de salut cu valoare concludivă, a termenului „servus”, cel mai adesea în formă coruptă de „serus” sau „sevos”. Utilizarea lui de către românii transilvăneni, în anii Primului Război Mondial, atestă preluarea acestuia dinspre mediile culte ale societății transilvănene, unde intrase pe filieră germană și austriacă încă din secolul al XVIII-lea și pe parcursul secolului al XIX-lea. Folosirea lui era un alt indiciu al fenomenului de *aculturație* pe care populația de rând o înregistra la începutul secolului al XX-lea. Constatăm un amestec interesant de cuvinte și expresii în care limbajul se împletește cu gestică, pentru a ilustra cât mai convingător ideea de salut la despărțire.

⁴⁰ SJCjAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, IV. Scrisori adresate soldaților, D. Scrisori către soldații spitalizați. 243. Soldați spitalizați în Bistrița, Turda, Cluj, Anii: 1915–1917, f. 19r.

„Serus prin carte că mâinile îs departe” era gestualitatea tradusă în cuvinte prin care corespondenții se separau unii de alții, până la următoarea întâlnire pe calea scrisului. Oarecum analog scrisorilor provenite de pe frontul italian⁴¹, cele ale românilor transilvăneni conțin, uneori, avertismente prin care autorii țin să anunțe încheierea scrisorii. Expresii ca: „Cu acestea înc(h)id e() pistol(a). Ami(n) ș(i) o cupă de vin să o bem cîn(d) ne întâlnim ș(i) una de bere să o bem de m(â)ng(i)ere”⁴², „...nea mai având dea scrie în *chei* această carte Iosif Neagoe”⁴³ sau „...cu aceste puține cuvinte cartea Mi *se închide* Și ți poftesc multă Sănătate eu Stana Bădiloiu”⁴⁴, sunt doar câteva prin care omul de rând transpune și de această data în cuvinte actul fizic prin care se închide plicul unei scrisori. Uneori, în ciuda avertizărilor repetate de încheiere a scrisorii, autorii refuză parcă să pună punct, iar scrisoarea continuă pe rânduri și pagini întregi, cu formule de salut adresate tuturor membrilor familiei, vecinilor, rudelor și prietenilor, semn că primirea unei scrisori era un eveniment mult așteptat la care participa aproape toată comunitatea.

Dincolo de acest contact forțat cu cititul și scrisul, experiența frontului s-a răsfrânt și asupra fenomenelor lingvistice. De pildă, viața din tranșee i-a adus împreună pe soldații și ofițerii de diverse naționalități din armata imperială austro-ungară, legați între ei doar de loialitatea dinastică⁴⁵. Printre aceștia s-au aflat și românii transilvăneni, majoritari țărani, care cunoșteau doar câteva cuvinte din limba de comandă, germana sau maghiara după caz, în vreme ce, între ei, vorbeau într-o română

⁴¹ Leo Spitzer, *Lettere*, p. 115.

⁴² SJCjAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, IV. Scrisori adresate soldaților, D. Scrisori către soldații spitalizați. IV. Scrisori adresate soldaților, D. 214, Scrisori către soldații spitalizați în Bistrița, Anul 1914, f. 152/r.

⁴³ SJCjAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, IV. Scrisori adresate soldaților, D. Scrisori către soldații spitalizați, 235. Soldați spitalizați în Bistrița, Cluj, Turda, Anul 1914, f. 111/r.

⁴⁴ SJCjAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, IV. Scrisori adresate soldaților, D. Scrisori către soldații spitalizați, 237. Soldați spitalizați în Bistrița, Turda, Cluj. Anul 1915, f. 150/r.

⁴⁵ Liviu Maior, *Habsburgi și Români...*, p. 132.

cu mici diferențe regionale. Or, tocmai experiența comună a frontului le-a oferit posibilitatea să-și confrunte limba vorbită cu cea a camarazilor și a superiorilor lor, ceea ce a contribuit la îmbogățirea și diversificarea propriului bagaj lexical.

Interesant este faptul că o parte din cuvintele intrate atunci în limbajul cotidian al soldaților n-au rămas doar la nivelul acestora, ci au ieșit din tranșee, prin intermediul scrisorilor și a cărților poștale pentru a pătrunde și circula și pe frontul de acasă. Așa se face că termeni ca „urlab” din *urlaub* (concediu=în limba germană), „decung” din *deckung* (adăpost=în limba germană) sau „brif” (brief=scrisoare, în limba germană) au ajuns să fie însușiți nu numai de soldați, ci și de familiile care îi așteptau acasă⁴⁶. Iată cum această corespondență de război atestă, o dată în plus, forța și dinamica schimbărilor generate de război inclusiv la nivel lingvistic. Exemplele de mai sus arată repezi-ciunea cu care s-au răspândit în limba vorbită a celor „două fronturi”, devenind adevărate mărci lexicale în Transilvania Marelui Război.

De asemenea, se poate observa cum războiul și nevoia de relaționare cu apropiatii a condus, uneori, și la forțarea barierelor lingvistice, mai ales în cuplurile mixte româno-maghiare, obligând la comunicare în limba celui aflat pe front. Este sugestiv în acest sens mărturisirea unei mame unguroaice, care, scriindu-i fiului ei pe front, se scuză pentru dificultățile de exprimare: „*Te rog Oktaviene nu te mânia pentru ce i scrisă rău cartea că ști tu că nu învățat eu rumânește*”⁴⁷.

Cât privește suportul fizic al scrisorilor – hârtia – aceasta era deseori greu de achiziționat, îndeosebi pe front. Prin urmare, de multe ori pe aceeași bucată de hârtie erau înghesuite nu doar mesajul soțului către soția lui, ci și răspunsul ei, cel al părinților, al vecinilor, prietenilor și nu în ultimul rând al celui care scria în numele lor⁴⁸. Interesant este

⁴⁶ Petru Vintilă, *Omul născut pe brazdele plugului. Viață de orfan*, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române/ Centrul de Studii Transilvane, 2013, pp. 119–120.

⁴⁷ *Ibidem.*, f. 19/r.

⁴⁸ Aurel Răduțiu, *Romos (jud. Hunedoara). File de cronică 1850–1950*, Deva, 2015, pp. 247–248.

faptul că spre deosebire de scrisori, cărțile poștale standard, cunoscute sub numele de *Tábori Postai* sau *Feldpostkorespondenzenkarte* erau mult mai accesibile soldaților pe front decât hârtia⁴⁹, ceea ce explică numărul mult mai mare al acestora în raport cu scrisorile propriu-zise. Obținute deseori în mod gratuit, cărțile poștale s-au bucurat de o largă circulație și printre soldații și populația românească. Deși nu ofereau intimitate corespondenților în comparație cu scrisorile în plic, respectiv spațiul destinat comunicării scrise era infinit mai redus decât în scrisori, cărțile poștale erau totuși „semne de viață”, pe care atât soldații, cât și populația civilă le așteptau cu mare interes. Dacă mai adăugăm și faptul că statele combatante și le-au preluat foarte rapid, mizând pe potențialul lor propagandistic, cărțile poștale au devenit primul mijloc ilustrat de comunicare în masă.⁵⁰

Scrisorile de război ale românilor transilvăneni: simbolică și conținut. Câteva considerații

Astăzi, la o sută de ani de la Marele Război, ne întrebăm, firesc, ce valoare avea o scrisoare întocmită în vreme de război? Care erau motivațiile lăuntrice din spatele impulsului de a scrie?

Potrivit celor mai recente analize dedicate scrisorilor de război ale populației din straturile de jos, se constată caracterul general stereotipal al comunicării, bazat pe formule aproape standard, ce nu oferea decât incidental și parcimonios detalii despre războiul trăit⁵¹. Desigur, nici scrisorile acestor români transilvăneni nu constituiau o excepție de la regulă. Responsabile de aceasta erau și aici cenzura propriu-zisă, dar și auto-cenzura, determinată de limitele fiecărui individ. Cu toate acestea, scrisorile aveau o valoare aparte pentru emitenții și destinatarii lor.

⁴⁹ Martha Hanna, *War Letters*, http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/war_letters_communication_between_front_and_home_front.

⁵⁰ Antonio Gibelli, *La guerra grande*, p. 25.

⁵¹ *Ibidem*, p. 18.

Întâi de toate, a scrie o scrisoare de pe front celor de acasă însemna a le trimite un semn de viață. Iată ce-i scrie soțului, aflat într-un spital din Bistrița, soția sa care nu mai primise de multă vreme nici o scrisoare de la el:

„...am fost tare supărată că prin Frasin au ieșit veste că tu ești mort. Eu tot nam crezut cam stiut că esti în spital dar ei ziceau că ai murit de boală. Și când am căpătat carte am gândit că zbor de bucurie și te rog din toată inima când ii putea să tot scrii că când vine o carte e ca și când ai veni și singur asa o bucurie am...”⁵².

Era bucuria de a-l ști în viață. Era dovada că mai are la ce să spere, să viseze și să lupte pe frontul de acasă. Or, toate acestea însumate contribuiau la susținerea frontului intern și, indirect, al combatanților din prima linie.

În același timp, primirea corespondenței, trăită întotdeauna cu intensitate și nerăbdare, le conferea sentimentul reconfortant că nu sunt singuri și uitați⁵³. Familia, prietenii și apropiații erau, de fapt, pilonii pe care se sprijinea toată încrederea și speranțele lor. Erau confidenții lor cei mai siguri, cărora le puteau împărtăși, ținând cont, firește, de cenzură⁵⁴, trăirile, neputințele sau speranțele lor. Erau cei cărora le puteau alina dorul, suferințele și nevoile. Și tot ei erau cei cărora le puteau cere obiecte de primă necesitate ca haine, mâncare, fotografii. Prin urmare, *a scrie* era un mijloc de a evada mental din focul tranșeeilor și al bombardamentelor și de a se reîntoarce cu gândul la universul reconfortant de acasă, unde fiecare lucru avea o valoare sentimentală aparte⁵⁵.

⁵² SJCJAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, IV, Scrisori adresate soldaților, 235. Soldați spitalizați în Bistrița, Cluj, Turda, anul 1914, f. 29/r.

⁵³ Fabio Caffarena, *Le scritture*, p. 649.

⁵⁴ Ioana Elena Ignat Kisanovici, *Participare și mobilizare*, pp. 148–157.

⁵⁵ Antonio Gibelli, *La grande guerra*, p. 140; Liviu Maior, *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război. 1914–1916*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016, p. 124; Antonio Gibelli, *La grande guerra*, pp. 136–141.

Tot prin scrisori, soldații solicitau sprijin economic și financiar în favoarea familiilor rămase acasă⁵⁶. Cum mobilizarea bărbaților pe front, golise satele de mână de lucru masculină, gospodăriile fuseseră aruncate în seama exclusivă a femeilor, bătrânilor și copiilor, deseori incapabili să asigure susținerea și funcționarea lor⁵⁷. Iată de ce, unii soldați cereau intervenția autorităților locale în sprijinul obținerii de permisii sau concedii în vederea bunei desfășurări a muncilor agricole. Este cazul lui Pavel Chira, un soldat transilvănean aflat pe front, care se adresează la 16 iunie 1915, notarului din sat, solicitându-i să intervină la superiorii lui miliari pentru a-l lăsa acasă pe vremea lucrărilor agricole de vară:

„Dumnisale D-lui Notar! Eu prin aciaastă epistolă, Vă rog D-nule Notar să fiți așa de buni sămi faceți rugare să pociu veni acasă, batâr pă vremea coasă și pă seceriș. Vă rog să faceți bine diți făcut veun bine în lume decând sunteți faceți și cu mine acuma...”⁵⁸.

Văzute din perspectiva combatanților, scrisorile aveau cel puțin o întreită semnificație. Pe de-o parte era una informațională, alta emoțională și, nu în ultimul rând, una apotropaică. Nu puține erau cazurile în care soldații purtau în permanență cu ei, în buzunarul de la piept, scrisorile primite de la cei dragi, cu încrederea că vor fi apărați de glonțul inamicului. Iar pentru a le spori valoarea lor sentimentală și protectoare, surorile și iubitele strecurau în plicuri fotografii, frunze de trifoi în patru foi sau măghiran pentru a a-i apăra și a le purta noroc destinatorilor lor.

Cât privește conținutul lor, scrisorile constituie fațete subiective ale războiului și ale felului în care combatanții români transilvăneni s-au raportat la conflict. Cea mai frecventă interogație din acest punct

⁵⁶ SJCjAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, I. Scrisori trimise de soldați. 90. Scrisori de la soldați către rudele din Zimbor, Comitatul Cluj, Anul: 1915, f. 4/r.

⁵⁷ Eugenia Bârlea, *Perspectiva*, pp. 117–121; Liviu Maior, *Doi ani mai devreme*, pp. 126–128.

⁵⁸ SJCjAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, VI, 432, Persoane cu litera M din comitatele Cluj, Solnok-Doboka și Turda-Arieș, anii. 1914–1917, f. 24; Aurel Răduțiu, *Romos*, p. 250.

de vedere privește eficiența propagandei asupra acestui segment al soldaților și al comunităților rurale din care proveneau. Altfel spus, ce impact a înregistrat propaganda belică asupra unei populații slab alfabetizate ca cea românească din Transilvania? Cercetările deschise în această direcție sunt încă departe de a oferi un răspuns categoric în acest sens. Cert este însă că la o primă vedere, cel puțin în primii doi ani ai conflictului, propaganda de război desfășurată în rândurile soldaților austro-ungari nu pare să fi avut o eficiență prea mare. O dovedesc în acest sens scrisorile soldaților și ale populației civile, care ilustrează mai degrabă dorința acestora de a încheia cât mai repede războiul și nu de a continua lupta. Privite din această perspectivă, scrisorile soldaților români transilvăneni, ca de altfel și a corespondenților lor de acasă, se articulează în jurul a două teme principale: *războiul și pacea*.

Dacă referirile nominale la *război* sunt relativ puține și cel mai adesea impersonale, în termenii unui „foc groaznic” „necaz”, „durere”, *pacea* s-a bucurat de un interes cu totul aparte. A fost cuvântul cel mai des invocat în corespondența de război. Era folosit atât în formulele augurale: „să te întorci în pace” sau „Noroc și pace în țară!”, cât și ca speranță unanimă într-un viitor cât mai apropiat. Și în cazul românilor transilvăneni, la fel ca și la alți combatanți⁵⁹, prezentul în corespondență era construit din amintiri de dinainte de război și din speranțe în viitorul post belic. Dacă referirile la trecut erau deseori vagi și lapidare, cele referitoare la viitor erau extrem de optimiste, fiind legate indisolubil de pace și de reîntoarcerea acasă a combatanților. Așa îi scria familia Făgărășanu, din Șura Mare, Sibiu, fiului lor, Dumitru, internat în spitalul militar din Bistrița, în 9 decembrie 1914:

„...acuma ne rugăm lui Dumnezeu După câte ai pățit numai să scapi
Cu viață și să te faci sănătosu să vii acasă și să de bunul Dumnezeu
Să să facă pace în lume apoi leom uita tăte Niște dragă...”⁶⁰.

⁵⁹ A se vedea cazul italienilor analizat de Leo Spitzer, *Lettere*, p. 150.

⁶⁰ SJCJAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, IV, Scrisori adresate soldaților, 235. Soldați spitalizați în Bistrița, Cluj, Turda, anul 1915, f. 243/r.

La fel își încuraja soțul și Ortensia, o tânără din Transilvania, care îi scria:

„Epistolă făcută în 10 Ianuarie premult dorit și iubit Gavrișu eu ata dorită și iubită Ortenzie până la facere acesti mica Epistolă mă aflu în deplină sănătate ... și îți scriu că dacă ați lume în pace om vede noi cea mai fi numai să deie Dumnezeu pace în țară că toate ar fi bine numai să fii sănătos dragă gavriș....”⁶¹.

Văzută ca panaceu universal, pacea era climatul în care se relatau și se reînnoiau relațiile frânte în vara lui 1914. Soțiile își recăpătau soții, copiii își reprimeau tații iar părinții își revedeau copiii. Dintre toți, copiii erau, incontestabil, categoria cea mai vulnerabilă, față de care soldații manifestau un interes special. Preocupările lor vizau în special creșterea și educația lor. O relevă multitudinea de scrisori adresate mamelor în acest sens, dar nu lipsesc nici cele destinate propriilor copii, așa cum este cazul celei trimise de Alexa Tomuș, aflat în prizonierat la Barnaul în Rusia, spre fiul său, Axente Tomuș. Se întâmpla în noiembrie 1916, când tatăl i se adresează fiului astfel:

„Iubite fiule,
Îți fac cunoscut că eu mă aflu sănătos dar nu știu ce e cauza de numai capăt cărți de la voi, deja din iunie eu nu mai știu nimic despre voi. Despre mine nu fi supărat nimic că după pace iar ne vom întâlni și mie îmi merge bine aici. Apoi de mâncare iar am destul. Tu silește și învață bine și te roagă lui D-zeu să mă întorc sănătos. Te sărut cu dor al tău tată Alexa”⁶².

Bucuria momentului revederii era imaginată în culori vii și entuziaste, ce consonau exclusiv cu pacea. De altfel, majoritatea celor înrolați în vara lui 1914 plecaseră cu gândul că războiul nu va dura mult și că nu va cădea frunza până ce se vor întoarce acasă. Iar dorința de pace era atât de mare încât, încă din toamna anului 1914, în satele românești din Transilvania, se vorbea de sfârșitul iminent al războiului. O întreagă

⁶¹ SJCJAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, IV. Scrisori adresate soldaților spitalizați. 239. Soldați spitalizați în Bistrița, Cluj, Turda, Anul. 1915, f. 17/r.

⁶² SJCJAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, 226, Scrisori Cluj, Anii: 1914–1915, f. 75/r,v.

zvonistică a circulat atunci printre soldați și în rândurile populației civile, alimentând permanent speranțele celor mulți că războiul se va încheia repede. Așa-i scria soției sale, în primăvara lui 1915, un soldat din Transilvania:

„prea mult dorita mea soție Justina dragă ... să ști că saude o țăr că sar face pacie că 10 zile nu să mai bat că s-au adunat toți împărații la papa dela roma să se roagă de pacie...”⁶³.

Vești similare apăruseră în satele transilvănene încă din toamna anului precedent. În noiembrie 1914, soldatul Dumitru Pop, rănit și aflat în spital la Cluj, primea de la soția lui o scrisoare în care îl informa, printre altele, că prin sat se „aude de pace”⁶⁴.

Deși războiul avea să se încheie abia patru ani mai târziu, zvonurile despre o pace mereu aproape au continuat să străbată liniile fronturilor până în toamna anului 1918. De pildă, soldatul Ianc Gheorghe, primea în 14 februarie 1918, o scrisoare, de la soția lui, din care reieșea ca în satul lor „tot de Pace se aude și tare ar fi bine să fie și asta”⁶⁵. Chiar dacă tonul scrisorii trădează o oarecare dezamăgire, ea continuă să indice orizontul de așteptare a păcii, care continua să persiste în rândurile populației transilvănene.

Incertitudinea duratei războiului i-a determinat pe combatanți să-și stabilească anumite date concrete, până la care pronosticau instalarea păcii. Astfel, marile sărbători religioase de peste an au asumat valoarea unor momente de reper. După fiecare Crăciun sau Paști, se puteau citi, în scrisori, fraze precum: „...după cum aud eu, și după cum scriu și foile, după Dumnezeu, până la Sf. Paști trebe să fie pace”⁶⁶. Dar cum sărbătorile treceau, rând pe rând, fără să aducă mult dorita pace, mai

⁶³ SJCjAN., *Colecția Scrisori din Primul Război Mondial*, IV, Scrisori adresate soldaților, 235. Soldați spitalizați în Bistrița, Cluj, Turda, anul 1914, f. 1/r.

⁶⁴ *Ibid.*, f. 2/r.

⁶⁵ SJCjAN., *Colecția Scrisori din Primul Război Mondial*, IV, D. Scrisori către soldați spitalizați, 244. Soldați spitalizați în Bistrița, Turda, Cluj, Anii: 1917–1918, f. 55/v.

⁶⁶ SJCjAN., *Colecția Scrisori din Primul Război Mondial*, IV. Scrisori adresate soldaților, D. Scrisori către soldați spitalizați. 243. Soldați spitalizați în Bistrița, Turda, Cluj, Anii: 1915–1917, f. 275/r.

rămânea doar speranța și încrederea în Dumnezeu că războiul putea fi oprit. O afirmau mai ales mamele și femeile, ce-și plângeau jalea și amarul de a-și ști fiii și soții în bătaia gloanțelor, dar și soldații pe măsură ce anii treceau, iar semnele vremii nu prevesteau a pace. Printre scrisorile de acest gen, se numără și una, a unei femei, care, scriindu-i cumnatului ei, își manifesta încrederea că

„...poate sa îndura bunul D-zeu și Maica lui cea sfântă și milostivă și va face capăt și războiului acestuia și va pune pace veșnică între împărați...”⁶⁷.

Folosirea expresiei de „pace veșnică” arată intensitatea cu care populația satelor transilvănene, sleite de mașina războiului, dorea sfârșitul acestuia.

Faptul că în majoritatea acestor scrisori, soldații invocau mai mult pacea decât victoria, surprinde cât de departe erau acești combatanți de motivațiile războiului. Dar la fel ca în cazul soldaților de pe alte fronturi, realitățile din rândurile celor transilvăneni arată faptul că războiul a fost aruncat asupra lor ca un tăvălug din fața căruia voiau să scape⁶⁸. Mai exact, în ciuda acestui ton oarecum general pacifist, scrisorile soldaților români transilvăneni nu pot fi luate drept dovezi de lipsă de patriotism. Dimpotrivă, ceea ce răzbate cu putere era dorința profundă de a supraviețui și incertitudinea de care era urmărit în permanență. Prin urmare, dacă majoritatea lor s-au resemnat și conformat rigorilor frontului, au fost și soldați care au încercat să se sustragă sau să evite confruntările din linia întâi. Stau mărturie în acest sens scrisorile celor care își doresc să nu fie mobilizați pe front, să nu fie trimiși în linia întâi sau, dacă erau trimiși, atunci să fie răniți ușor pentru a ajunge în spitalele de campanie, dar și a celor care doreau să-și prelungească convalescența în spitalele de front. Reținem în acest sens corespondența dintre doi vecini, ambii mobilizați pe front, unul aflat într-o unitate militară la Praga, iar celălalt, rănit și internat în spital la Cluj:

⁶⁷ SJCjAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, IV, Scrisori adresate soldaților, 237. Soldați spitalizați în Bistrița, Cluj, Turda, anul 1915, f. 128/r,v.

⁶⁸ Antonio Gibelli, *La guerra grande*, p. 10.

„Praga Iulie 4, 1915

Multu dorite vecine petre află și despre mine al tău vecin Brad Onuțu că mă află sănătos care sănătate asemenea ție poftesc și ție vecine dela bunul și înduratul Dumnezeu săți deie la mulți ani buni și fericiți. Mai departe vei ști vecine Petre că *eu mă duc cu marșcomanie daru najungu eu până acolo că mă bag în primu spitai undeva și tu vecine mai sezi acolo câtui putea că aici îi tare rău*”⁶⁹.

Celor care scăpaseră de mobilizarea din vara și toamna anului 1914 le-a venit rândul în iarna anului următor. Teama de front și de incertitudinea lui i-a făcut pe unii să-și dorească mai mult ca oricând încheierea păcii, ceea ce le-ar fi adus, implicit, rămânerea acasă.

„...nu auzi, na fi pace? să nu merem și noi pe acolo – îl întreba, pe soldatul Dumitru Pop, unul din finii săi – căci și nouă ne-o sosit (ordin) și merem în Ianuarie intra 15 chiar când e mai Frig și mai rău dumnezău să ajute să fie pace în țară să nu mai trăbuiască să merem și noi cu aceste puține cuvinte rămâi cu sănătate nănașule”⁷⁰.

Avem așadar de-a face cu un amestec confuz de reacții și atitudini, în care dorința de supraviețuire și speranțele într-un război de scurtă durată coexistau cu sentimentul datoriei față de împărat și patrie. Un împărat al cărui nume îl auzeau rostindu-se în slujbele de la biserică și în ordinele imperiale și cu al cărui chip se întâlneau în școli, în ziare, iar odată cu războiul, tot mai des pe cărțile poștale, pe hârtia preimprimată a scrisorilor și în fotografiile destinate soldaților ca suvenir. Că distribuirea chipului împăratului printre soldați era o practică des întâlnită o atestă numărul mare de fotografii cu care se întorceau soldații de pe front, dar și o scrisoare din 15 ianuarie 1915, dintre soldatul Alb Ioan, aflat în spitalul gimnaziului unitarian din Cluj și nașa lui:

„dragul meu și nănașiu tău o scris carte *că o crăciunatu bine și i-o cinstitu împăratu cu tătu feliu de mîncări și cu tipu* (foto) și o scris

⁶⁹ SJCjAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, IV, Scrisori adresate soldaților, D. 239/ Scrisori către soldații spitalizați în Bistrița, Cluj, Turda, 1915, f. 196/r,v.

⁷⁰ SJCjAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, IV, Scrisori adresate soldaților, 235. Soldați spitalizați în Bistrița, Cluj, Turda, anul 1914, f. 68/r-v.

să-i scriem adriasa asta să-ti scrie și ție carte și ați poftim cu toți voie bună și sănătate și eu a ta dulce nănașe te sărutu și ai mei dulci prunci ați poftescu voie bună și sănătate și scriitoriu de carte Mărinkas Palagye servus”⁷¹.

Cu rol eminamente propagandistic, difuzarea imaginii împăratului printre soldați avea rolul de a reconfirma interesul împăratului față de soarta lor și a fortifica atașamentul lor promonarhic.

Alături de scrisori care atestă teama combatanților și intenția de a se sustrage frontului, avem și unele mărturii care ilustrează patriotismul dinastic al românilor ardeleni. Dintre toate, cea mai grăitoare este o scrisoare trimisă din Reading (Ohio, USA), în 6 martie 1915, de către Mandachi Riseandari, un român pe care izbucnirea războiului l-a surprins departe de casă. Îi scrie fratelui său, Lucaci, internat în spital la Cluj:

„Mult dorite al meu frate și d/le Lucaci. Vei ști că m-au apăsât dorul d/tale și îți scriu câteva șire de la mine. Vei ști că eu mă aflu sănătos și îmi merge bine până la facerea acestui revaș. Dar rog pe bunul d-zeu să-ți ajute și d-tale cu bine și să fi sănătos să-ți vezi pe copilașul care îl ai și soția, d-nul să-ți ajute. *Și se-i ajute D-zeu sfântul și la împăratul nostru să isprăvească cu Războiul că poate om avea alte inimi și curaj.* Dar astăzi n-am așe de mare bucurie și eu pe aicea chiar și alții nu-s așe de veseloși măcar că nu au fost în luptă ca și bieți soldați noștri care au ramas în *patrie și au plecat la luptă așe suntem și noi totu supărați. Că poate să fi fost mai mulți poate ar fi fost mai bine că ieram mai tari decât neprietenii. Am fi venit bucuroși. Dar n-am putut veni că am fost opriți că Vapoarele n-au îmblat a trebuit să stăm aici*”⁷².

Rândurile de mai sus indică cel puțin trei lucruri: mai întâi faptul că, aidoma altor supuși ai monarhiei austro-ungare, și acesta dorea încheierea cât mai grabnică a războiului; în al doilea rând, cu cât erau mai departe de linia frontului și de pericolele acestuia, vocile româ-

⁷¹ SJCjAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, VII/550, De la prizonierii de război. Anul 1918, f. 188/r.

⁷² SJCjAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, IV, Scrisori adresate soldaților, D. 236/ Scrisori către soldații spitalizați în Bistrița, Cluj, Turda, Anii: 1914–1915, f. 93/r,v.

nilor erau mai destinsse, mai detașate, iar atașamentul față de împărat și monarhie, mult mai bine subliniat; în al treilea rând, că apelul la mobilizarea generală în monarhia austro-ungară a fost primit cu entuziasm de majoritatea românilor, inclusiv de cei pe care valul emigraționist i-a surprins departe de casă, în SUA. Desigur, atitudini și sentimente promonarhice se regăsesc răzleț și în alte scrisori ale românilor ardeleni, așa cum reiese și dintr-o corespondență din 9 decembrie 1914, prin care soția unui soldat, aflat într-un spital militar la Cluj, alege să-și încheie scrisoarea prin urarea următoare: „bunul Dzeu să te poarte în pace și bine și să trăiască Patria noastră”⁷³. Interesant este că în aceeași scrisoare sunt înghesuite și rândurile unui prieten care-i transmite: „Dragă amice fii viteaz să puști măcar 500 de ruși. Să trăiască Austria”⁷⁴. Deși rare, astfel de precizări concrete referitoare la *Austria* ca patrie ce trebuie apărată și la ruși ca inamici ai acesteia, ce trebuie învinși, sunt menite să insuflă curaj și sens sacrificiului lor. Numărul lor redus în comparație cu cele care invocă pacea ilustrează nu neapărat lipsa de patriotism a soldaților români ardeleni, cât mai ales dorința fiecăruia de a se salva și de a se întoarce acasă pentru a-și relua viața de dinainte de război. Slaba lor instrucție școlară a jucat aici și rolul unui înveliș de protecție în fața mașinii de propagandă de război, care a găsit în mesajul scris un veritabil mijloc de propagare și difuzare a ideilor.

Concluzii

Iată că citite printre rânduri, scrisorile românilor ardeleni erau, la rândul lor, teatrul unui război. Un război în cuvinte. O confruntare involuntară între suferință, angajare și refuz – manifestări ale unor convingeri proprii, a unui patriotism relativ mimetic, impus de tradiție și într-o oarecare măsură de propaganda de război.

⁷³ SJCJAN., Colecția *Scrisori din Primul Război Mondial*, IV, Scrisori adresate soldaților, D. 239/ Scrisori către soldații spitalizați în Bistrița, Cluj, Turda, 1915, f. 47r,v.

⁷⁴ *Ibidem*.

Așa cum s-a putut vedea mai sus, scrisorile erau în primul rând expresia vieții, a unui semn de viață pentru familia celui aflat pe front, a solidarității și susținerii pentru combatanții direcți. Erau totodată și spațiul manifestării lor mai mult sau mai puțin intime, în care își exprimau durerile, temerile și speranțele, dar și resemnarea sau neputințele.

Văzute în oglinda celor 100 de ani de la război, scrisorile acestor oameni simpli, cu puțină știință de carte, constituie un izvor istoric documentar extrem de valoros, nevalorificat până acum în istoriografia românească. Bogate în informații despre starea lor de spirit, despre spaima și suferințe, dar mai ales despre speranțe, scrisorile românilor transilvăneni îmbogățesc perspectivele de reconstituire a modului în care lumea satului românesc a trecut prin război. Valorificarea lor permite reconstituirea și înțelegerea efortului „celor mulți”, a participării lor la război, ca o dovadă vie a felului în care Marele Război a schimbat comportamente și culturi.

Imagini

Dezvelirea bustului „Alexandru Vaida-Voevod”

Ambulatoriul Integrat al Spit. Jud. de Urgență Bistrița – 28 aprilie 2017

Cristian Șirlincan, Mircea Gelu Buta, Ioan Mureșan, Ilarion Voinea,
Emil Radu Moldovan, Ionuț Vulpescu

Seminarul de istorie „Marea Unire a românilor”

Biblioteca Județeană „George Coșbuc” Bistrița-Năsăud – 28 aprilie 2017

Ioan-Aurel Pop, Mircea Gelu Buta, Ionuț Vulpescu,
Ioan Bolovan, Mircea Vaida-Voevod

Evocarea personalității lui Alexandru Vaida-Voevod
Bistrița – 16 noiembrie 2017

**Seminarul de istorie „Arhivele și cercetarea istorică
în perspectiva Centenarului Marii Uniri”**
Consiliul Județean Bistrița-Năsăud – 16 noiembrie 2017

CUPRINS

Cuvânt către cititor (CAMELIA STRUNGARI)	5
CORNELIA VLAȘIN	
Arhivele din județul Bistrița-Năsăud la 80 de ani. Perspectiva Centenarului Marii Uniri	9
CRISTIAN ANIȚA	
Evaluarea și selecționarea documentelor din Transilvania în perioada interbelică	13
ADRIAN ONOFREIU	
Arhivele și rostul lor	37
VALENTIN ORGA	
1918 – Transilvania 100 plus. Proiectul unei baze de date pentru mișcarea națională a românilor din Transilvania	47
MIRCEA GELU BUTA	
Gândire rasială, darwinism social și naționalism, în perioada liberalismului maghiar (1880–1918)	57
VASILE DOBRESCU	
Eseu asupra relațiilor dintre instituțiile de credit și mișcarea națională a românilor transilvăneni între anii 1860–1918. Cu referire la comitatul/județul Bistrița-Năsăud	65
ANA VICTORIA SIMA	
<i>Cuvinte în război sau despre războiul în cuvinte.</i> Scrisori ale românilor transilvăneni din vremea Marelui Război	97
Imagini	123

ISBN: 978-606-37-0334-8